LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

VACYS
MILIUS

MOKSLO DRAUGIJOS IR LIETUVIŲ ETNOGRAFIJA

(XIX a. antroji pusė—XX a. pirmoji pusė)

MOKSLO IR ENCIKLOPEDIJŲ LEIDYKLA
VILNIUS, 1993

UDK 061.2
Mi-207

Leidžiama Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 5—420—01168—9

© Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993

PRATARMĖ

Mažųjų Europos tautų inteligentijos domėjimasis savo liaudies kultūros istorija ypač sustiprėjo XIX a. antrojoje pusėje ir buvo susijęs su nacionalinio išsivadavimo sąjūdžiu. Dėl susiklosčiusių kultūrinio gyvenimo aplinkybių lietuvių etnografiniai tyrinėjimai nebuvo tokio užmojo kaip kitų tautų. Tuo metu Lietuvos inteligentai dirbo įvairiuose Rusijos, Ukrainos, Lenkijos kraštuose, dalis jų buvo išvykę į Šiaurės Ameriką. Krašto tyrinėjimą labiausiai stabdė tai, kad nebuvo lietuviškos spaudos.

Bendras XIX a. mokslinių tyrimų plėtojimasis, didžiųjų kraštų valdžios, mokslo institucijų ir pavienių asmenų suinteresuotumas tirti politiniu ir ekonominiu atžvilgiu priklausomas tautas skatino įvairių visuomenės mokslų, taip pat ir etnografijos, tyrinius. Todėl į rusų, vokiečių tyrinėjimų sferą pateko ir lietuvių kultūra. Kadangi Lietuva ir Lenkija ilgą laiką gyveno bendrą politinį ir kultūrinį gyvenimą, lietuviai pateko ir lenkų tyrinėtojų akiratin.

Lietuviai inteligentai spaudos draudimo metais negalėjo savo krašte skelbti liaudies kultūros tyrinėjimų ir būdavo įtraukiami ar patys įsitraukdavo į bendradarbiavimą gretimų kraštų mokslo leidiniuose. Bendradarbiavimo kryptys priklausė nuo to, kur vieni ar kiti autoriai buvo baigę mokslus, kurio krašto mokslo įstaigas ar tyrinėtojus pažinojo, su kuriais palaikė kultūrinius ryšius. Susidarė visa mokslinio gyvenimo grandinė: liaudis ir jos kultūra — medžiagos rinkėjas ar tyrinėtojas — mokslo draugijos ir institucijos. Taigi jau peržengiamos liaudies kultūros istorijos ribos. Visa ši grandinė atspindi ir intelektualiosios kultūros atstovų mokslinius kontaktus. Tai mokslo istorijai irgi svarbu ir įdomu. Beveik visų mokslo draugijų nariai, bendradarbiai ir talkininkai buvo įvairių tautų atstovai (lietuviai, rusai, vokiečiai, lenkai, po keletą kitų), tad jos buvo internacionalinės.

1904 m. lietuviams atgavus spaudą ir po 1905 m. revoliucijos susidarė palankesnės kultūrinės bei mokslinės veiklos sąlygos. Vilniuje netrukus buvo įkurta Lietuvių mokslo draugija, o Lietuvos Respublikos metais – Šiaulių kraštotyros draugija, kurios pagal išgales rūpinosi ir liaudies kultūros istorijos tyrinėjimais.

Kiekvienas bent kiek iškilęs ir savarankiška šaka pasidaręs mokslas ieško savo tiesioginių ir netiesioginių ištakų. Tokio tikslo siekiama ir šiuo darbu, kuris apima Rusijos geografų draugiją ir jos vilniškį Šiaurės vakarų skyrių, Lietuvių literatūros draugiją, Tilžėje, Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyrių, Lenkijos tautotyros draugiją, Lietuvių mokslo draugiją ir Šiaulių kraštotyros draugiją. Visos jos tam tikrą laiką veikė ir lietuvių liaudies kultūra domėjosi XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmojoje pusėje, tik Lenkijos tautotyros draugija tebeveikia ir mūsų dienomis.

Šios draugijos įsisteigė tuo metu, kai Europos mažosios tautos, tarp jų ir lietuviai, ėmė aktyviai reikštis politiniame ir kultūriniame gyvenime. Tad ir gretimuose kraštuose veikusios tautotyros draugijos turėjo daugiau ar mažiau susidurti su lietuvių nacionalinio sąjūdžio apraiškomis. Vienos jų (vokiečių tyrinėtojų įsteigta Lietuvių literatūros draugija), turėdamos omenyje tirpstančius vakarinius lietuvius, stengėsi užfiksuoti jų etninius požymius, kitos, nors ir globojamos imperijos valdžios (Rusijos geografų draugija), kai kada užtardavo atgyjančios tautos aspiracijas, dar kitos (Lietuvių mokslo draugija) buvo tautos siekių išraiška. Tačiau visos jos, kad ir kokie būtų jų veiklos motyvai, surinko ir paskelbė medžiagos bei tyrinėjimų apie lietuvių liaudies buitį, ir tų darbų rezultatai dabar tarsi plytos, iš kurių galėtų būti atstatytas kultūros istorijos rūmas.

Praeities etnografijos darbai mums šiuo metu įdomūs ne vien istoriografiniu (kas, kada, kuo domėjosi, kokie buvo rezultatai), bet ir faktografiniu aspektu — kokius surinktus bei paskelbtus duomenis galima panaudoti dabartiniams liaudies kultūros istorijos tyrinėjimams. Svarbu būtų nustatyti, kuo nagrinėjami tyrinėjimai prisidėjo prie tautinės mokslinės minties raidos. Deja, aptariami darbai teikia ne kažin kiek duomenų, retkarčiais matyti XIX a. evoliucinės krypties apraiškų. Mat jų autoriai buvo ne etnografai specialistai, dažnai mėgėjai ar talkininkai (išimtis J. Vitartas, kuris buvo susipažinęs ir su po-

zityvizmo filosofija, ir su evoliucine etnografijos mokykla). Ano meto tyrinėtojai daugiausia domėjosi lietuvių kalba, tautosaka, o etnografinė medžiaga jiems tebuvo šalutinis dalykas. Tačiau esame dėkingi ir tiems asmenims, kurie etnografinę medžiagą rinko ir skelbė ne iš pareigos, o skatinami mokslinio smalsumo, norėdami pasitarnauti savo tautos kultūrai.

Svarbiausias šio darbo tikslas — aptarti anksčiau minėtų draugijų paskelbtus tyrinėjimus, juk jie ir yra kiekvieno mokslo istoriografijos objektas. Bus rašoma tiek apie didesniuosius, tiek apie smulkiuosius darbus, nes ir pastarieji gali teikti vertingų bei įdomių faktų tolesniems liaudies kultūros istorijos tyrinėjimams. Kalbant apie paskelbtus darbus, bus atkreiptas dėmesys į juose pateiktą objektų klasifikaciją, nes tai irgi mokslinio tyrinėjimo pradmenys. Neaplenktos ir recenzijos, nes jos atspindi ano meto mokslu besidominčių asmenų reagavimą į literatūrą. Etnografijos istorijai svarbu ir medžiagos rinkimo bei tyrinėjimo aplinkybės, t. y. pats mokslinis gyvenimas, atspindintis institucijų (šiuo atveju draugijų) ir tyrinėtojų, tyrinėtojų ir liaudies, tyrinėtojų tarpusavio santykius.

Šio darbo pagrindinis šaltinis yra paskelbti tyrinėjimai ir medžiaga. Taip pat naudotasi ankstesniais istoriografiniais tyrinėjimais, draugijų veiklos aprašymais šių draugijų ir kituose bendruose leidiniuose, archyvuose laikoma medžiaga.

Nagrinėjant draugijas, medžiaga dėstoma atsižvelgiant į jų veiklos ir tyrinėjimų pobūdį: jei kuri nors draugija paskelbė daug įvairaus turinio darbų, aptariama remiantis temomis; jei veikta su dideliu pertrūkiu, taikomas chronologinis principas. Pačių draugijų istorija, ypač jau aptarta literatūroje, pateikiama tik tiek, kiek ji susijusi su lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimais. Etnografijos istoriografijoje laikomasi tradicijos labiau pasireiškusius asmenis aptarti atskirai, taip darome ir šiame darbe. Aprašomos tų asmenų biografijos, kurios iki šiol buvo nežinomos arba menkai žinomos. Savaime aišku, asmenims skiriama tiek vietos, kiek jie prisidėjo prie lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimų.

Mokslinėje literatūroje apie kai kurias draugijas jau yra rašyta. Rusijos geografų draugijos etnografiniams, taip pat ir lietuvių, tyrinėjimams iki XIX a. pabaigos nemaža vietos skirta plačioje P. Semionovo draugijos 50-

mečio istorijoje [1]. Taip pat pateikti mokslinio archyvo aprašymai, juose nurodyta ir medžiaga apie lietuvius. Šios draugijos Šiaurės vakarų skyrius sulaukė ir lietuvių tyrinėtojų dėmesio: E. Tamulevičienė yra nagrinėjusi viską šio skyriaus veiklą [3], L. Mulevičius — jo surinktą medžiagą apie žemės ūkio padėtį [4]. Keturių puslapių apžvalgą apie Rusijos technikų draugiją ir jos Vilniaus skyrių yra parašęs A. Liekis [5]. Daug dėmesio susilaukė Lietuvių mokslo draugija. Apie jos įsteigimą rašė L. Gira [6], pirmojo 25-mečio veiklą yra aptaręs A. Valaitis [7], bendrą apžvalgą pateikė J. Jurginis [8], o apie J. Basanavičių, kaip draugijos įsteigėją ir vadovą, rašė D. Alseika [9]. Paskelbta šios draugijos tautosakos rinkiniuose esančios etnografinės medžiagos rodyklė [10]. Neapeita ir Šiaulių kraštotyros draugijos veikla. P. Bugailiškis yra pateikęs pirmojo penkmečio, dešimtmečio ir bendrą veiklos apžvalgas [11], rašyta apie jos sukauptą etnografinę medžiagą [12]. Be to, „Gimtajame krašte“ skelbtos veiklos metinės ataskaitos. Tilžiškės Lietuvių literatūros draugijos vaidmuo lietuvių tautiniame atgimime ir tarptautiniuose kultūriniuose ryšiuose parodytas L. Gineičio straipsnyje [13].

Ne visur prie pavardės nurodytas vardas, nes jo nėra nė naudotoje literatūroje.

Autorius dėkoja istorijos mokslų kandidatėms Reginai Merkienei ir Angelei Vyšniauskaitei už šio darbo recenzavimą.

[1] *Семенов П. П.* История полувековой деятельности Императорского русского географического общества. СПб., 1896. Т. 1; 1986. Т. 2.

[2] *Зеленин Д. К.* Описание рукописей Ученого архива Императорского русского географического общества. Петроград, 1914. Вып. 1; 1915. Вып. 2; *Зеленин Д. К.* Обзор рукописных материалов Ученого архива Всесоюзного географического общества о народах Прибалтики // Советская этнография. М.-Л., 1947. Т. 6—7. С. 254—274.

[3] *Tamulevičienė E.* Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų krašto skyrius (1867—1915) // Mokslo draugijos Lietuvoje. V., 1979. P. 32—65.

[4] *Mulevičius L.* Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyriaus surinkta medžiaga apie žemės ūkio padėtį ir jos panaudojimas // Mokslo draugijos Lietuvoje. V., 1979. P. 66—75.

[5] *Liekis A.* Mokslinės techninės draugijos Lietuvoje. V., 1986. P. 8—11.

[6] *Gerulis L.* [L. Gira]. „Lietuvių mokslo draugija“ ir jos įsteigimas // LT. 1907. Kn. 1. D. 1. P. 149—160.

[7] *Valaitis A.* Iš Lietuvių Mokslo Draugijos istorijos // LT. 1932. Kn. 4. D. 3. P. 337—399.

[8] *Jurginis J.* Lietuvių mokslo draugija // Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos. V., 1975. P. 37—118.

[9] *Alseika D.* Daktaras Basanavičius, kaipo Lietuvių Mokslo draugijos įkūrėjas, vedėjas ir mokslininkas // LT. 1928. Kn. 4. D. 2. P. 163—184.

[10] *Viščinis K.* Etnografinė medžiaga Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiuose // Lietuvos istorijos metraštis. 1980 metai. V., 1981. P. 142—148.

[11] *[Bugailiškis P.]* Šiaulių kraštotyros draugijos penkmetis (1927—1932 metų darbuotės apžvalga) // Šiaulių metraštis. 1933. Nr. 4. P. 61—86; *Bugailiškis P.* Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 164—170; *Bugailiškis P.* Iš Šiaulių kraštotyros draugijos istorijos // Kraštotyra. V., 1964. P. 193—199.

12. *Здэихаускас В. В.* Историко-этнографический музей «Аушра» и его этнографический архив // Вопросы архивоведения. М., 1962. №. 3. С. 70—73; *Vyšniauskaitė A.* Šiaulių „Aušros" muziejaus įnašas į lietuvių lininninkystės tyrinėjimus // Mokslinės konferencijos, skirtos Šiaulių „Aušros" istorijos ir etnografijos muziejaus 60-mečiui, tezės. Šiauliai, 1983. P. 6—7; *Vaitekūnas V., Mituzienė M., Siaurusaitis B.* Liaudies medicinos medžiaga Šiaulių „Aušros" muziejuje // Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1983 ir 1984 metais. V., 1985. P. 27—32.

[13] *Gineitis L.* Tilžės literatūros draugija ir lietuvių tautinis atgimimas // Lituanistica. V., 1990. Nr. 2. P. 77—86.

RUSIJOS GEOGRAFŲ DRAUGIJA

Iš draugijos istorijos

1845 m. Peterburge įsikūrusi RGD greta kitų turėjo ir Etnografijos skyrių. Beveik per pusantro šimtmečio laikotarpį keletą sykių buvo keičiamas šios draugijos pavadinimas: 1845—1850 ir 1917—1926 m. vadinta Rusijos geografų draugija (Русское географическое общество), 1850—1919 m.— Imperatoriškoji Rusijos geografų draugija (Императорское русское географическое общество), 1926—1938 m.— Valstybinė geografų draugija (Государственое географическое общество), vėliau — Sąjunginė geografų draugija (Всесоюзное географическое общество) ir pagaliau — TSRS geografų draugija (Географическое общество СССР).

Ši draugija turėjo porą specializuotų institucijų, kurios tyrinėjo ir lietuvių liaudies kultūrą: Peterburge — Lietuvių ir latvių komisiją, Vilniuje — Šiaurės vakarų skyrių. Be įprastinių draugijų veiklos formų (pranešimų skaitymo ir svarstymo narių susirinkimuose, jų skelbimo), RGD kaupė etnografijos medžiagą, siuntė į kaimus žmones ją fiksuoti, o medžiagai rinkti reikėjo rengti ir skelbti programas.

RGD Etnografijos skyriui ilgus metus (1865—1871 ir 1886—1910) vadovavo Peterburgo universiteto slavistikos profesorius Vladimiras Lamanskis (1833—1914). S. Tokarevas jį laiko vienu iš pirmųjų to meto mokslo žmonių, kurie mokslinius tyrinėjimus derino su atvira panslavistinių, šovinistinių ir didžiavalstybinių idėjų propaganda [1]. Tačiau jo jausta palankumo lietuviams. Tai rodo E. Volterio 1893 m. laiškas J. Basanavičiui: „Kad prof. Lamanskis čia sustojo užtarytoju lietuviškų reikalų ir interesų galbūt Tamista žinot iš „Varpo“ arba iš „Vienybės“. Trumpai sakant lietuv. klausimas iš naujo rusiškoj presoj keliasi ir turiu viltį, kad tiek kiek naudingo išeis dėl Lietuvos“ [2].

Per pirmąjį RGD veiklos penkiasdešimtmetį jos na-

riai bendradarbiai buvo šie lietuviai arba su Lietuva susiję asmenys: Silvestras Baltramaitis (išrinktas 1891 m.), Juozas Brazaitis (išrinktas 1886 m.), Eduardas Volteris (išrinktas 1883 m.), Antanas Giedraitis (išrinktas 1888 m.), Georgijus Ginkenas (išrinktas 1895 m.), Mečislovas Davainis-Silvestraitis (išrinktas 1886 m.), Povilas Matulionis (išrinktas 1891 m.), Aleksandras Pogodinas (išrinktas 1895 m.), Janis Spruogis (išrinktas 1888 m.) [3], Jonas Jablonskis (1896) [4].

RGD ir jos Šiaurės vakarų skyrius yra pirmoji institucija, pradėjusi plačiau kaupti lietuvių liaudies kultūros ir buities aprašus. Pagrindinis medžiagos rinkimo organizatorius buvo E. Volteris. Išvykų po Lietuvą metu jis ragindavo vietos inteligentus, daugiausia mokytojus, rinkti etnografijos medžiagą. Šitaip į RGD XIX a. antrojoje pusėje pateko 45 aprašai, iš viso 3330 įvairaus dydžio puslapių. RGD moksliniame archyve esančių aprašų apie lietuvius (taip pat estus ir latvius) anotuotų duomenų yra pateikęs D. Zeleninas [5]. Tai bendri aprašai (daugiausia apimantys valsčių), teminiai etnografiniai aprašai, tautosakos tekstai, kalbotyros darbai, pasitaiko net individualios kurybos poezijos (J. Miliausko-Milevskio), rašinių lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo tema. Daugiausia aprašų pateikta iš Suvalkijos ir Žemaitijos, mažiau iš kitų etnografinių sričių. Bendruose aprašuose atsispindi šios liaudies kultūros sritys: verslai, trobesiai, drabužiai, maistas, susisiekimo priemonės, šeimos papročiai (krikštynos, vestuvės, laidotuvės), liaudies medicina, apibūdinama aprašomos apylinkės gyventojų išvaizda. Aprašomi klausimai rodo, kad rinkėjai vadovavosi RGD parengta programa [6]. Teminiai aprašai — tai vestuvių papročiai ir papročių teisė. Didžiąją visos medžiagos dalį sudaro tautosakos (pasakojamosios, dainuojamosios, smulkiosios) tekstai. Tik nedidelė tautosakos dalis užrašyta lotyniškais rašmenimis, dauguma rusiškais, todėl fonetiškai netiksliai. Kalbotyros darbus sudaro leksikografinė medžiaga, dialektologinės pastabos arba samprotavimai apie lietuvių kalbą.

Gautieji etnografiniai aprašai būdavo pavedami referuoti kuriam nors nariui, dažniausiai E. Volteriui, Etnografijos skyriaus narių susirinkimuose. Paprastai būdavo nutariama padėti juos į draugijos mokslinį archyvą. Aptardami šią medžiagą susirinkimuose, autoriai dažniausiai pateikdavo bendrą tautos charakteristiką, savo isto-

rinius samprotavimus, paremtus menkais duomenimis, tačiau pasitaiko ir konkrečios medžiagos apie namų buitį, papročius, ekonominę padėtį [7].

RGD etnografinius tyrinėjimus skelbė Etnografijos skyriaus V. Lamanskio redaguojamame žurnale „Živaja starina" (Gyvoji senovė), leistame nuo 1890 iki 1916 m. Peterburge. Per metus išeidavo 4 numeriai. Jame buvo skelbiami Rusijos ir kitų kraštų liaudies kultūros tyrinėjimai, medžiaga, medžiagos rinkimo programos, ekspedicijų ataskaitos, recenzijos.

Lietuvių etnografijos dalykai „Živaja starina" užima menkai vietos. Tačiau čia skelbti lietuvių kalbos (daugiausia tarmių), tautosakos tyrinėjimai ir medžiaga, knygotyros dalykai, lietuviams palankūs straipsniai dėl spaudos draudimo panaikinimo, taigi gana daug lituanistinių klausimų.

Lietuvių ir latvių komisija

Nuo 1893 m. lietuvių tyrinėjimai telkiami Lietuvių ir latvių komisijoje. Ši komisija buvo sudaryta E. Volterio siūlymu, jai vadovavo V. Lamanskis. 1893 m. balandžio 27 d. buvo svarstyta anketa etnografinei medžiagai rinkti. Nutarta parengti anketų atskirais etnografijos klausimais, o vėliau sujungti jas ir išleisti. Klausimus nutarta rašyti rusų ir vietos kalbomis. Šiam posėdžio nutarimui buvo pritarta Etnografijos skyriaus 1893 m. gegužės 12 d. posėdyje. Prie šio posėdžio protokolo buvo pridėtas RGD „Žiniose" skelbtas E. Volterio raštas, kuriame rašoma, kad RGD yra asmenų, tyrinėjančių lietuvių ir latvių etnografiją bei kalbą, minimi Peterburge esantys E. Volteris, S. Baltramaitis, P. Matulionis, G. Visendorfas, Lietuvoje dirbantys J. Brazaitis, M. Davainis-Silvestraitis, J. Spruogis, J. Pliekšanas (Rainis) ir kt. E. Volteris siūlo: 1) sudaryti etnografinių išvykų ir vietos stebėjimų programą, 2) pasidalyti darbus. Dėl lietuvių tyrinėjimo siūlo tokius darbus: 1) sudaryti lietuvių ir žemaičių tarmių aprašymo, mitologijos ir šeimos buities medžiagos rinkimo programą, 2) parengti blankus gyvenamųjų ir kitokių vietų pavadinimams užrašyti, 3) peržiūrėti į draugiją atsiųstą etnografinę medžiagą, 4) sudaryti dainų paplitimo žemėlapį, 5) kaupti pastatų bei jų dalių piešinius ir jų vietinius pavadinimus [8].

Lapkričio 8 d. per Lietuvių ir latvių komisijos posėdį E. Volteris kalbėjo apie Simono Daukanto reikšmę Lie-

tuvos istorijai, etnografijai ir kalbotyrai, S. Baltramaitis apžvelgė Daukanto spausdintus darbus ir rankraščius, Peteraitis supažindino su lietuvių legendomis apie Perkūną ir jo devynis vaikus, apie Perkūną, nubaudusį arklį ir apdovanojusį jautį, Ginkenas — apie krivulę (lazdą) Suvalkijoje, Pogodinas — apie lietuvių pasakas [9].

Per 1883 m. gruodžio 25 d. komisijos posėdį Jozepis Mikola padarė pranešimą apie seniausius lietuvių ir suomių kalbų ryšius, Visendorfas — apie naminį verpalų ir audinių dažymą Latvijoje, Volteris — apie lietuvių ir latvių tautosaką [10].

1894 m. pabaigoje Lietuvių ir latvių komisija surengė 2 posėdžius. Lapkričio 25 d. A. Sobolevskis padarė pranešimą apie senovės prūsų, dėl kryžiuočių ordino agresijos XIII a. atsikėlusių į Rusiją ir Lenkiją, gyvenvietes [11], gruodžio 12 d.— S. Baltramaitis apie lietuvių periodinius leidinius Rytų Prūsijoje ir Amerikoje. Be to, jis referavo „Vienybėje lietuvininkų" pasirodžiusį straipsnelį apie Rodūnios apylinkių (Lydos aps.) lietuvius [12]. Ar Lietuvių ir latvių komisija veikė po 1894 m., duomenų nerasta.

Silvestras Baltramaitis

Svarbiausiu RGD lietuvių etnografijos leidiniu laikytinas S. Baltramaičio „Bibliografinės medžiagos rinkinys", kurio pirmas leidimas išėjo Etnografijos skyriaus „Zapiski" (Užrašų) serijoje 1891 [13], antras — 1904 m.[14].

Pirmasis šios bibliografijos leidimas turi 9 skyrius, 5-asis pavadintas „Etnografinė literatūra" (p. 125—165; papildymai, p. 246—247). Iš viso 5-ajame skyriuje yra 729 pozicijos. Jo medžiaga klasifikuojama taip: a) bendrieji etnografijos duomenys ir antropologija, b) mitologija, c) tikėjimai, d) padavimai ir pasakos, e) liaudies dainos, f) apie lietuvių liaudies dainas, g) priedainiai, muzika ir šokiai, h) namų buitis: vestuvių ir kt. apeigos, šventės, žaidimai ir t. t., i) apranga, j) bendruomenės gyvenimas, k) liaudies medicina, l) kryžių statymo papratys, m) blaivybė, n) raštingumas. Taigi čia etnografija suprantama plačiausia prasme, pridėta ir tokių dalykų, kurie yra savarankiški mokslai (antropologija, folkloristika). Kai kurie poskyriai (apie blaivybę, raštingumą) dabar būtų skiriami istorijai.

Etnografijos dalykų yra ir 7-ajame „Žemės ūkio" skyriuje (p. 197—206, 159 pozicijos), suskirstytame į 11 po-

skyrių, kurie dabar būtų skirstomi į atskirus skirsnius: a) žemdirbystė, b) namų ūkis, c) sodininkystė, d) linininkystė, e) gyvulininkystė, f) arklininkystė, g) bitininkystė, h) žvejyba, i) miškininkystė, j) medžioklė, k) žemės ūkio pramonė. Taigi išskyrus paskutinį poskyrį, visuose kituose galima ieškoti etnografinių dalykų.

Gerokai papildytas šios bibliografijos antro leidimo „Etnografijos literatūros" skyrius (p. 288—361) turi 1292 pozicijas. O skyriuje „Literatūra apie Lietuvos žemės ūkį" (p. 421—442) dar yra 372 pozicijos. Abiejų leidimų klasifikacija vienoda, tik antrajame antropologija yra atskiras poskyris, medžioklė prijungta prie miškininkystės, o žemės ūkio pramonė papildyta amatais. Be to, etnografinių pozicijų esama ir „Lietuvių teisės istorijos literatūros" skyriuje, pavyzdžiui, „Papročių teisės" poskyris, 17 pozicijų (p. 230—231). Abiejų leidimų pabaigoje autorių ir dalykų rodyklės. Nors abiem atvejais autorius pratarmėje negarantuoja, jog bibliografija išsami, tačiau ir dabar jo pateikta medžiaga nepraradusi informacinės vertės, juo labiau kad iki šiol dar neturime išsamios lietuvių etnografinės literatūros retrospektyvinės bibliografijos.

Už šios bibliografijos pirmąjį leidimą RGD S. Baltramaitį apdovanojo sidabro medaliu „Už naudingus darbus".

S. Baltramaitis „Živaja starina" atpasakojo Žalčiu pasirašiusio M. Davainio-Silvestraičio straipsnį apie Lydos apskrities Rodūnios parapijos lietuvius [15], kuris buvo paskelbtas „Vienybėje lietuvininkų". Tai turiningas straipsnis, apibūdinantis šios apylinkės lietuvių žemės darbus, trobesius, aprangą.

Julijus Kuznecovas

1862 m. RGD Etnografijos skyriuje V. Bezobrazovas ir N. Kostomarovas pasiūlė tyrinėti rusų, ukrainiečių ir baltarusių tarpinę juostą. Buvo pripažinta, jog vadinamasis Šiaurės vakarų kraštas įdomus etnografiniu atžvilgiu, tad nutarta organizuoti etnografinę statistinę ekspediciją. 1866 m. buvo skirtos lėšos, o pati ekspedicija vyko 1867—1870 m. Baltarusių tyrinėti buvo pasiųstas S. Maksimovas, lietuvių ir latvių — J. Kuznecovas.

Latvių kilmės Julijus Kuznecovas (Kalējs) gimė 1843 m. Latvijoje, Alūksnės valsčiuje. Peterburgo univer-

sitete studijavo teisę ir įgijo kandidato laipsnį. Dirbo teisėju Vilkaviškyje, taikos tarpininku Kretingoje ir Valgoje (Latvijoje). Pastarojoje vietoje dirbdamas įsitraukė į latvių nacionalinio atgimimo sąjūdį, atstovavo jaunalatvių kairiajam sparnui. Gindamas valstiečių teises, susiginčijo su Rygos gubernatoriumi ir buvo iškeltas muitinės inspektoriumi į Turkestaną, kur mirė 1905 m. Rusų geografų draugijos nariu išrinktas 1880 m.

Pagal draugijos patvirtintą programą J. Kuznecovui buvo pavesta: 1) apibūdinti lietuvių ir latvių pagrindinius vidinius ir išorinius požymius, t. y. duoti jų etnografinę charakteristiką, 2) nustatyti lietuvių ir latvių paplitimą, ribas, 3) skaičių, 4) pagal galimybę surinkti duomenis apie lietuvių bei latvių ekonominę padėtį ir apie baudžiavos panaikinimo bei reformos padarinius, 5) ištirti lietuvių ir latvių kalbų santykius su gretimų tautų kalbomis. Taigi uždavinys didžiulis, darbas kompleksinis, apimantis kelias mokslų sritis.

Centriniame statistikos komitete Peterburge J. Kuznecovas pirmiausia susipažino su dar neskelbtais lietuvių ir latvių gyvenamų vietų aprašais. RGD vadovybės nurodymu J. Kuznecovas iš ekspedicijos turėjo reguliariai rašyti informuoti apie savo tyrinėjimų rezultatus; ištraukos iš jo ataskaitinių laiškų buvo skelbiamos tos draugijos „Žiniose“ ir metinėse ataskaitose.

RGD finansuojamas, J. Kuznecovas medžiagą rinkti pradėjo 1869 m. Telšių apskrityje, mat manyta, jog čia gyventojai nepaveikti pašalinių įtakų ir gyvena geresnėmis materialinėmis sąlygomis. Pirmiausia Sedos apylinkėje gyveno vienoje valstiečio šeimoje kelias savaites, kad pramoktų lietuvių kalbos, po to keliavo etniniu pasieniu nuo Zarasų iki Palangos, užrašinėdamas dainas, pastabas apie lietuvių valstiečių ūkinę padėtį ir kt.

1870 m. J. Kuznecovas rinko medžiagą Aukštaitijoje: pradėjo nuo Antano Juškos išgarsintos Veliuonos, be to, lankėsi Raseinių, Telšių ir Šiaulių apskrityse, apkeliavo rytinius ir pietinius lietuvių etninius paribius nuo Krustpilio (Latvijoje) iki Vokietijos sienos. Tų kelionių tikslas — nustatyti gyvosios lietuvių kalbos paplitimo ribas; be to, dviejose vietose rinko medžiagą apie rekrūtų prievolę. Nemaža važinėjo po Zarasų (Novoaleksandrovsko) apskritį, norėdamas ištirti šio kaimo gyventojų etninę istoriją. Padarė išvadą, kad šios apskrities rytinės dalies gyventojai kadaise buvo lietuviai. Tai rodo toponimika,

pavardės, pastatų pavadinimai. Mat tuo metu čia kaip tik vyko slavėjimas: senieji žmonės mokėjo lietuviškai, o jaunimas šia kalba jau nebekalbėjo. Taigi J. Kuznecovo domėjimosi akiratis dar labiau išsiplėtė — jis ėmė rinkti medžiagą etninei istorijai.

1871 ir 1872 m. išvykų metu J. Kuznecovas pradėjo rinkti medžiagą Ukmergės apskrityje. Čia surinkta tarmių medžiaga naudojosi kaip etninės istorijos šaltiniu. Lankėsi taip pat Kauno gubernijos šiaurinėje dalyje, Suvalkų gubernijoje, Vilniuje. Apie savo tyrinėjimus pastarojoje vietoje padarė pranešimą RGD šiaurės vakarų skyriuje. Iš Vilniaus nuvyko į Mažąją Lietuvą. Ten praleido 7 mėnesius. Klaipėdos krašte rinko medžiagą apie lietuvių ūkio padėtį. Karaliaučiaus bibliotekoje skaitė lituanistinę literatūrą, iš čia buvo nuvykęs pas Zensburgo apskrityje gyvenančius rusus sentikius, pagaliau keliavo pagal Nemuno žemupį, rinkdamas statistinę medžiagą apie prekybą šia upe. 1872 m. balandžio mėn. vėl grįžo į Vilnių.

Per šias išvykas J. Kuznecovą kaimiečiai, aišku, pasitikdavo su nepasitikėjimu (juk žmonių atmintyje dar tebebuvo gyvi 1863 m. sukilimo atgarsiai), tad daugiausia jam padėdavo vietos inteligentai (A. Juška, M. Miežinis ir kt.) [16]. Iš L. Ivinskio draugijai gavo lietuvių patarlių rinkinį. Kalbotyros klausimais bendravo su tuo metu Kauno kunigų seminarijoje dirbusiu A. Baranausku. Apie J. Kuznecovo keliones po Lietuvą A. Baranauskas 1876 m. sausio 26 d. laiške H. Vėberiui rašė: „Vaikštinėjo dvejus metus po Lietuvą Юлий Петрович Кузнецов siųstas «от Русского Географического Общества», bet jo lietuvinykai bijojosi. Tai ne tiek jisai nuo žmonių, kiek nuo kunigų (Juszkiewicz, Miežytowicz i. k.) reikalingus sau daiktus ir žinias susirankiojo“ [17]. O po J. Kuznecovo 1871 m. kelionės į Mažąją Lietuvą Lankupių kaimo (dab. Šilutės raj.) mokytojas M. Venskus tuoj parašė jam skirtą 7 posmelių 56 eilučių eilėraštį lietuvių kalba. Šiame eilėraštyje atsispindi gana liūdna tenykščių lietuvių kultūrinė padėtis, kai kurių vietos gyventojų įtarus požiūris į žmogų, atvykusį iš kito krašto ir besidominti jų gyvenimu, taip pat džiaugsmas, kad jie dar neužmiršti [18]. Šį eilėraštį M. Venskus parašė aktrostichu: kiekvieno posmelio pirmosios raidės sudaro autoriaus pavardę. Prisidėjo jis ir prie lietuviškų knygų leidybos Mažojoje Lietuvoje [19].

Po šių ekspedicijų J. Kuznecovas išskyrė 3 lietuvių kultūros sritis. 1. Didžiausia, vadinamoji Rusijos Lietuvos, dalis su mažu uždarbiu, neproduktyviu ūkiu, prisirišimu prie senovės, patriarchaliniais šeimininkų ir samdinių santykiais. 2. Teritorija palei Kuršo guberniją ir didesnioji Suvalkų gubernijos dalis su pažangesniu žemės ūkiu, išsiskiriančiu pasiturinčiųjų valstiečių sluoksnio ir samdinių interesų priešingumu. 3. Rytprūsių lietuviai su pramonės, pajūrio uostų prekybos įtaka, racionaliu ūkininkavimu, tvarkinga administracijos veikla, požiūriu į žemę kaip į perkamą ir parduodamą daiktą, dažnu bylinėjimusi dėl žemės, išimtinėmis iki gyvos galvos, ūkio perleidimu kitiems [20]. Taigi J. Kuznecovas kultūros sritis skirstė atsižvelgdamas į ūkio intensyvumo lygį ir iš jo išplaukiančius padarinius, o ne į kultūros formų kompleksus.

Kalbotyros straipsniuose J. Kuznecovas irgi pateikė šiek tiek etnografinių duomenų. Rašydamas apie lietuvių dvikamienius tikrinius vardus, apibūdina šiaurės žemaičių būdą, žemaitukų veislės arklius. Kaip ir kiti XVIII ir XIX a. po Lietuvą keliavę autoriai, pastebėjo mažosios architektūros paminklus, rašė apie du populiarius liaudies skulptūros siužetus — šv. Jurgį ir Rūpintojėlį [21], tačiau tai paprastas pravažiuojančio keleivio fakto konstatavimas. Kitur jis apibūdino valstiečių ir samdinių tarpsluoksnį — bobilius, turėjusius pirkelę ir sklypą, iš kurio negalėjo išmaitinti šeimos [22].

Vienas J. Kuznecovo pasisakymas ir dabar vertingas metodologiniu požiūriu: gretimų tautų kultūros, ypač materialinės, panašumo priežasčių ne visada reikia ieškoti senus laikus siekiančioje bendroje kilmėje, kartais galima paaiškinti tuo, kad vėliau buvo perimti skoliniai [23]. Etninės istorijos aukso grūdu laikytinas J. Kuznecovo sudarytas lietuvių etninis (anuo metu vadintas etnografiniu) žemėlapis, kuriame parodytas gyvosios lietuvių kalbos paplitimas jo tiriamuoju metu, etnolingvistiniai kontaktai su rusų, lenkų ir vokiečių kalbomis. Šį žemėlapį jis demonstravo ir aiškino RGD narių susirinkime 1875 m.[24] Apie 1950 m. jis buvo paimtas iš šios draugijos kartografijos skyriaus. Kur yra dabar, nežinoma.

Savo tyrinėjimų rezultatus J. Kuznecovas turėjo aprašyti plačioje ataskaitoje, kuri būtų buvusi paskelbta kuriame nors draugijos leidinyje. Tačiau nuo tarnybinių pareigų neliko laiko surinktai medžiagai apdoroti. Atro-

do, būta ir kitų priežasčių. Norėta aprėpti daugelį klausimų (dabar jie priklausytų įvairioms visuomenės mokslų šakoms), kuriems vienas asmuo nė negalėjo surinkti medžiagos iš viso lietuvių gyvenamo ploto. Kai kurių etnografinių programoje numatytų dalykų (trobesių, drabužių) jis nė nefiksavo. Jau tai, kad J. Kuznecovui pavesta tyrinėti daug klausimų, rodo, jog anuo metu gyvavo bendras suprastintas požiūris į lietuvius kaip į gentį (plemia); matyt, neįsivaizduota sudėtinga politinė, ūkinė ir etninė šios tautos istorija ir padėtis. Tačiau J. Kuznecovas vis dėlto buvo RGD atliekamų lauko tyrinėjimų pradininkas. Kur kas sėkmingesnė buvo vėlesnio tyrinėtojo Eduardo Volterio veikla.

Eduardas Volteris

RGD J. Kuznecovo atlikti lietuvių ir latvių tyrinėjimai (jo kelionės vadintos ekspedicija) laikyti nepatenkinamais, ieškota būdų juos tęsti. Draugijos revizijos komisija kėlė mintį, jog reikia tyrinėti Rusijos europinę dalį.

Atsirado veiklus ir rezultatyvus tyrinėtojas — E. Volteris. 1882 m. balandžio mėn. Etnografijos skyriui jis įrodė, jog tikslinga tyrinėti Vitebsko gubernijos latvius. Po šio pranešimo skyriaus siūlymu RGD taryba pavedė E. Volteriui tyrinėti „lietuvių ir latvių tautybę“, iš pradžių Vitebsko gubernijos latvius, vėliau kitose vadinamojo Šiaurės vakarų krašto srityse ir gretimoje Prūsijoje [25]. Jo išvykas finansavo Liaudies švietimo ministerija.

1883 m. vasarą A. Becenbergerio rekomenduotas E. Volteris keliavo po Mažąją Lietuvą. Mėnesį praleido Karaliaučiuje, kur susipažino su Lazdėnų precentoriaus Šulco 1832 m. rankraščiu apie Mažosios Lietuvos lietuvius. Šios išvykos ataskaitoje, remdamasis šiuo rankraščiu, atpasakojo vestuvių, laidotuvių, Joninių papročius. A. Becenbergerio patartas E. Volteris išvyko į Klaipėdos apylinkes tyrinėti pasienio lietuvių buities ypatybių (tie lietuviai pagal gyvenamąją vietą anuo metu vadinti rubežninkais). Čia visą mėnesį praleido Šulco dvare Šernuose, iš kur savaitei buvo išvykęs į Priekulę, Dreverną, Juodkrantę. Ataskaitoje aprašė lauko tyrinėjimų rezultatus: gimdymo papročius ir prietarus Klaipėdos apskrities šiaurėje, Šernų dvaro vyriausiojo berno žmonos Mačkienės (kartu ji piršlienė, kaimo gydytoja, dainininkė, gera patarėja) pasakojimą, apibūdinantį kai kuriuos

vestuvių papročių momentus: sužieduotuves, jaunosios vogimą prieš važiuojant į jungtuves, jaunosios klaidinimą grįžtant iš jų. Pateikiama pavyzdžių, kaip gydytis žolėmis, užkalbėti, kad pamiltų priešingos lyties asmuo [26].

Per 1884, 1885, 1886 ir 1887 m. išvykas pas lietuvius E. Volteris praleido 14 vasaros ir 1 žiemos mėnesį. Iš viso buvo sustojęs 128 vietose, iš kurių išvykdavo užrašinėti „lietuviškų tekstų ir visokių etnografinių duomenų".

1884 m. išvykos metu užrašyta duomenų apie papročių teisę, ypač šeimos narių tarpusavio santykius (užkurystę, išimtinę). 1885 m. Švenčionių apskrityse užrašinėta tautosaka ir dialektologinė medžiaga.

1886 m. E. Volteris tyrinėjo Vilniaus gubernijos Trakų, Lydos bei Ašmenos apskričių lietuvius ir Kauno gubernijos Raseinių, Telšių ir Šiaulių apskričių žemaičius (tuo metu žemaičiai tiek E. Volterio, tiek kitų tyrinėtojų dažnai dar laikyti atskira tautybe). Tų pačių metų rudenį Etnografijos skyriuje jis skaitė du pranešimus: 1) gydytojo J. Brazaičio surinkta medžiaga apie lietuvių šeimos buitį, gimdymo, krikštynų, vestuvių ir laidotuvių papročius, 2) M. Davainio-Silvestraičio surinkta tautosaka. Abu buvo išrinkti RGD nariais bendradarbiais.

1887 m. Vilniaus gubernijoje E. Volteris užrašinėjo dainas ir melodijas. Po šios kelionės Etnografijos skyriuje jis skaitė pranešimą ir padarė tokią išvadą: dainos gali padėti nustatyti baltarusių ir lietuvių etnografinius (t. y. etninius) skirtumus.

Gardino gubernijos Slonimo apskrityje rinkdamas baltarusių dialektologinę medžiagą, 1887 m., E. Volteris domėjosi Zietelos (Diatlovo) lietuvių tarme. Gerokai vėliau (1896 m.) Etnografijos skyriuje skaitė pranešimą apie šios išvykos rezultatus. Jo nuomone, Zietelos lietuviai yra Traidenio laikais (1272 m.) iš Prūsijos atsikėlusių gyventojų palikuonys.

Per 1884—1887 m. išvykas E. Volteris kreipdavosi dėl pritarimo į Vilniaus generalgubernatorių, Kauno bei Suvalkų gubernatorius, tų gubernijų švietimo apygardų globėjus. O medžiagą draugijai rinkdavo per vietos inteligentus, daugiausia mokytojus. Suvalkų gubernijoje medžiagos pateikė Veiverių pedagoginius kursus baigę mokytojai. E. Volteris supažindindavo rinkėjus su kalbinėmis ir etnografinėmis anketomis, paskelbtomis RGD ir Kauno bei Vilniaus gubernijų statistikos komitetų išleistuose kalendoriuose. Be to, norėdamas populiarinti etno-

grafinius tyrinėjimus, skelbdavo straipsnius laikraščiuose „Vilenskij vestnik“, „Kovenskije gubernskije vedomosti“. Daugiausia medžiagos surinkusieji E. Volterio siūlymu būdavo išrenkami draugijos nariais bendradarbiais, apdovanojami sidabro ar bronzos medaliais.

Kai E. Volteris rinkdavo medžiagą kaimuose, prieš jam atvykstant į kurią nors vietą, taikos tarpininkas iš anksto pranešdavo valstiečiams, o šie išsirinkdavo geriausius pasakorius, dainininkus, užkalbėtojus ir pasiųsdavo juos į miestelį. Mėgino rinkti medžiagą ir per dvarus bei klebonijas, tačiau čia valstiečiams būdavo sunkiau pasakoti. Žmonės, pamatę, kad „viršininkas“ iš Peterburgo domisi jų kalba, mielai pasakodavo apie paprastus dalykus gimtąja kalba. Šitaip medžiagą rinkdavo ir kitų tautų XIX a. ir XX a. pradžios tyrinėtojai (pvz., O. Kolbergui dainininkės būdavo sukviečiamos į dvarų sodybas, K. Mošinskiui pagyvenusius kaimiečius į mokyklą sukviesdavo seniūnas). Retus lietuviškus žodžius E. Volteris užrašinėdavo valsčių teismuose, klausydamas kaimiečių bylų. Apie papročių teisę klausinėdavo į valsčiaus sueigą susirinkusius žmones. Iš šios medžiagos išaiškėjo turto paveldėjimo, užkurystės, išimtinės, bitininkų bičiulystės dalykai. Be to, E. Volteris peržiūrėdavo valsčių teismų bylas ir susižymėdavo jį sudominusias vietas, vėliau tų bylų nuosprendžių išrašus jam atsiųsdavo į Peterburgą taikos tarpininkai. Jų gauta daugiau kaip 300, pasitaikydavo ir lietuviškų.

Pagalbos E. Volteris kreipėsi ir į lietuviškųjų vyskupijų kurijas, tačiau čia susilaukė neigiamo atsakymo. Kai kurie įtakingi dvasininkai nurodydavo jam periferijoje dirbančius jaunus kunigus, vadinamuosius litvomanus, t. y. įsitraukusius į tautinio atgimimo sąjūdį; pastariesiems įrodydavo, jog išvykų tikslas tik mokslinis, ir sulaukdavo talkos. Iš tokių minėtini kunigas Aleksandras Burba [27]. E. Volteris bendradarbiavo ir su vyskupu Antanu Baranausku. Tik kunigas Silvestras Gimžauskas laiškais perspėdavo kitus nesusidėti su E. Volteriu, kaip su carizmo politikos įrankiu kovoje su lietuvių tautinio atgimimo apraiškomis. Tokį įspūdį galėjo sudaryti anuometinės jo monarchistinės pažiūros. Šiaip jis mokėdavo pritraukti žmones, įgyti jų pasitikėjimą.

Už lituanistinius tyrinėjimus RGD susirinkime E. Volterį užsipuolė Peterburgo dvasinės stačiatikių akademijos profesorius Kojalavičius, apkaltinęs jį ekspedicijų metu

imantis nevalstybinio darbo. Šiaip ramus ir nuolaidus, E. Volteris, P. Matulionio ir Maironio, dalyvavusių tame posėdyje, pakurstytas ir palaikytas, atsikirto, kad turėsiąs išeiti iš tokios mokslo draugijos, kurią norima tvarkyti policiniais metodais. RGD atsisakė klausyti Kojalavičiaus ir išmesti iš draugijos E. Volterį, kuris moka daug kalbų ir yra vienintelis tokių dalykų tyrinėtojas [28].

E. Volterio išvykas į Lietuvą palankiai vertino ir ano meto lietuvių veikėjai, pvz., „Aušroje" trumpai informuojant apie jo būsimą 1885 m. kelionę, pridedama: „Pasitikime, kad sandarbininkai mūsų Aušros ir šiemet pašalpa ir simpatija p-nui E. Volteriui ant jo kelionės pristos" [29].

E. Volterio lauko tyrinėjimai laikytini kompleksiniais: jis rinko dialektologinę, etnografinę, etnodemografinę medžiagą, užrašinėjo tautosaką, mitologiją, domėjosi raštijos istorija bei archeologijos paminklais, pagaliau padėjo rinkti eksponatus Rusų muziejaus Etnografijos skyriui (dabar Valstybinis etnografijos muziejus Sankt Peterburge).

E. Volterio skatinimu talkininkų surinkta medžiaga laikoma RGD Moksliniame archyve, bet paties E. Volterio surinktos medžiagos čia nėra. Apie jo tyrinėjimų rezultatus galima spręsti iš jo ataskaitų, skelbtų RGD leidiniuose, ir iš straipsnių, skelbtų įvairiuose leidiniuose, kartais etnografinių duomenų jis įdėdavo ir lituanistiniuose darbuose. Kai tyrinėjimus, susijusius su RGD veikla, skelbdavo ne jos leidiniuose, tai prie pavardės nurodydavo, kad jis yra šios draugijos narys bendradarbis.

Apie savo mokslinių išvykų rezultatus E. Volteris skaitydavo pranešimus RGD Etnografijos skyriaus posėdžiuose. Tie pranešimai buvo pagrįsti kaimuose surinkta medžiaga ir ankstesnės literatūros duomenimis, o jų turinys atspindi pranešėjo interesus — lietuvių raštijos istorija, lietuvių etninė istorija.

1898 m. posėdyje jis kalbėjo apie lietuvių raštijos pradžią ir apie Mažosios (iš dalies ir Didžiosios) Lietuvos lietuvių etninę istoriją. Paminėjęs, kad Mažojoje Lietuvoje (jo vadinamoje Prūsija) gyvena 121 tūkst. lietuvių, perėjo prie jų etninės istorijos aiškinimo. Dalis jų (stalupėniškiai) esą kilę iš senovės sūduvių — jotvingių, kiti tos pačios kilmės kaip Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuviai ir žemaičiai, tačiau jie nesą persikėlėliai iš LDK. Nuneigė A. Vladimirovą, kuris brošiūroje „Rusijos vakarų bažnyčios istorija" teigė, kad Didžiosios Lietuvos

gyventojai esą atsikėlėliai iš Prūsijos, iš kur juos išstūmę kryžiuočiai. Pranešėjo tirtuoju metu Mažosios Lietuvos lietuvių religija ir iš dalies žemdirbystės kultūra skyrėsi nuo kitų lietuvių. Pateikė nuomonę, kad Mažojoje Lietuvoje prasidėjęs lietuvių tautinis atgimimas, kad tos idėjos pagrindinis skleidėjas esąs J. Zauerveinas-Girėnas. E. Volterio išvada tokia: mažų tautų egzistavimas nekeliąs jokios abejonės lygiai kaip įvairių augalų gyvenimas žemėje [30].

1912 m. E. Volteris to paties skyriaus posėdyje skaitė pranešimą apie Vitebsko gubernijos lietuvius. Svarbiausi pranešimo punktai tokie: 1) latgalių tyrinėjimas per pastaruosius 20 metų, naujų duomenų apie latvių ir baltarusių paplitimą Vitebsko gubernijoje stoka, 2) reikia naujos anketos trims Livonijos apskritims, 3) vietos gyventojai daugiakalbiai, sunku nustatyti jų pagrindinę kalbą, kaip etninės priklausomybės požymį, 4) lietuvių skaičius Latgaloje ir jų gyvenamos vietos. Pateikia ankstesnių autorių duomenis apie lietuvių skaičių šioje gubernijoje, jų kilmės aiškinimus. Norėdamas patirti apie lietuvių tuometinę būklę, E. Volteris su kalbininku K. Būga 1911 m. rudenį važinėjo po Rezeknės apylinkes ir nustatė, kad lietuvių kalba sulatvėjusi. Remdamasis leksika ir archyviniais šaltiniais, pranešėjas teigė, kad Latgalos lietuviai esą atsikėlėliai iš Vilniaus gubernijos [31].

Pora E. Volterio paskelbtų straipsnių laikytini programiniais: juose rašoma, jog būtina tyrinėti lietuvių etnografiją, pateikiama tyrinėjimų programa, net anketa. Pirmasis straipsnis „Apie lietuvių kalbos ir genties tyrinėjimą“ paskelbtas 1887 m. „Vilniaus gubernijos kalendoriuje“ [32]. Pradedama mintimi, kuria ir tuo metu, ir vėliau grindžiamas būtinumas neatidėliotinai tyrinėti. „Vilniaus gubernijos lietuvių buityje ir kalboje dar daug yra to, ką pageidautina būtų surinkti ir išlaikyti mokslui, kol tai nesugrąžinamai nežuvo“. Pateikęs lituanistinių darbų apžvalgą, argumentuoja, jog negalima atidėlioti etnografinių tyrinėjimų. 1. Daugelyje darbų per daug išryškėja, jog pabrėžiama kitų tautų įtaka lietuvių liaudies kultūrai. Reikia atsisakyti niekinančios pažiūros į „mūsų pagonišką Lietuvą“ bei jos liekanas ir pradėti tyrinėti jos pagrindus ir etnografinį charakterį. 2. Lydos ir Ašmenos apskrityse, kurių gyventojai XIX a. septintajame dešimtmetyje dar kalbėjo lietuviškai, ši kalba nyksta, kartu išeina iš gyvenimo ir tautosaka, labai įdomi ir įspūdinga

mokslui. 3. Naujieji veiksniai, skverbdamiesi į liaudies buitį, keičia ir valsčių teismus, kurie teisė pagal papročių teisę, o dabar nukrypsta nuo įstatymų. Paminėjęs folkloro rinkimą Prancūzijoje, Italijoje ir Anglijoje, rašo, kad per trejų metų išvykas po Lietuvą sutiko žmonių, besidominčių lietuvių senienomis, kalba, buitimi ir tautosaka; reikia, kad jie susipažintų su dabartinio mokslo būkle, su lietuvių etnografija ir gramatika. Norintiems rinkti tokius duomenis, nurodo RGD adresą Peterburge, kur galima gauti programas. Kartu čia pateikia 9 klausimus medžiagai apie lietuvių ir baltarusių papročių teisę rinkti, atsakymus prašo siųsti jam arba RGD. Toliau programoje pateikiami nurodymai, kaip rinkti kalbinę, archeologinę ir etnodemografinę medžiagą. Liaudies papročiams ir žodinei kūrybai rinkti pateikiami tik du etnografiniai klausimai: apie javapjūtės pabaigtuves ir šundaktarių priemones gimdymui palengvinti.

Antrasis tokio pobūdžio straipsnis „Apie lietuvių ir žemaičių šeimos buities tyrinėjimą" paskelbtas 1889 m. „Kauno gubernijos kalendoriuje" [33]. Iš pradžių autorius teigia, kad žemaičių, lietuvių ir latvių gentys yra vienos etnografinės visumos šakos. Tai rodo kalba, vienodi mitologiniai įvaizdžiai, bendri religiniai kultai ir šeimos papročiai. Lietuvių kitokia kalba, mitologija ir šeimos gyvenimo (gimdymo, jungtuvių ir mirties) papročiai. Kaip ir visos tautos, lietuviai didžiausią reikšmę teikia vestuvėms, griežtai laikosi jų apeigų. Toliau apibūdinamas A. Juškos lietuvių vestuvinių dainų rinkinys, užsimenama apie vestuvių papročių aprašymus M. Valančiaus „Palangos Juzėje". Išvardijami aštuonių rankraštinių vestuvių aprašymų autoriai (mokytojai), nurodomi aprašymų pavadinimai ir vietos. Pažymi, jog reikia lietuvių šeimos, ypač vestuvių, papročių ir kitų indoeuropiečių tautų papročių lyginamojo tyrinėjimo. Gausu lietuvių vestuvių papročių medžiagos, nes katalikiškoji kultūra dar nespėjusi jų nustelbti. Dabartinius vestuvių papročius reikėtų lyginti su ankstesnių šimtmečių papročiais, ypač su krikščionybės įvedimo laikotarpiu. Taigi uždaviniai dideli, o kur dar krikščionybės įvedimo laikotarpis? Vietiniai tyrinėtojai nepajėgūs atskirti menkesnių dalykų nuo mokslui reikalingesnių, dėl to trumpina vestuvių papročių aprašymus, manydami, kad smulkmenos nereikalingos arba išmestinos, kadangi, jų nuomone, nepadorios. Jie turėtų atskirti pavienius vestuvių dramos momentus, pateikti jų

motyvus, atsižvelgdami į liaudies aiškinimą, o ne į savo asmeninę nuomonę. Siūloma papročius, dainas ir raudas užrašyti liaudies kalba (t. y. lietuviškai), išlaikyti vietos šnektos ypatybes. Pageidaujama lietuviškai užrašyti vestuvių eigos, veikėjų ir giminystės terminus, juos paaiškinti. Čia išryškėja E. Volterio kalbininko interesai. Jam būdinga pagal senuosius raštus (M. Daukšos, K. Sirvydo) ir to meto liaudies vartojamus terminus aiškinti vestuvių veikėjų ir veiksmų prasmę. Siulo giminystės terminus pateikti lentelėmis. Pagal L. von Šrėderio (Schröder) „Die Hochzeitsbräuche der Esten" (Berlin und Dorpat, 1886) Volteris nurodo, kad toje knygoje aprašytiems 30 vestuvių momentų turi ašiuonis lietuviškus atitikmenis.

Pateikdamas anketos klausimus, mini, kad nebūtina atsakyti į visus, o tik užrašinėtojui geriau žinomus, nurodo, kur aprašus siųsti. Siame straipsnyje „Klausimai lietuvių vestuvių papročiams tyrinėti" turi 146 numeruotus punktus, atitinkančius vestuvių eigą. Į juos įeina ir vietiniai vestuvių momentų, veikėjų pavadinimai. Kartu klausimais siekiama nustatyti pačios liaudies požiūrį į įvairius vestuvių momentus, jų prasmės aiškinimą. Aprašų pradinė pozicija — to meto vestuvių papročiai, tačiau kartu klausimais norima aptikti ir senųjų laikų (pirkimo, vogimo) atgarsių, sužinoti, ar nepadarė įtakos bajorų papročiai. Prie kai kurių klausimų net suminimi tam tikrų vietų papročių momentai. Prašoma užrašyti, kuriais momentais dainuojamos dainos, sakomos oracijos. Pabaigoje yra klausimų apie gimdymo, krikštynų ir laidotuvių papročius, kuriais siekiama sužinoti apie senųjų tikėjimų liekanas.

E. Volteris yra paskelbęs vieną istoriografinį straipsnį „Lietuvių etnografijos darbų apžvalga (1879—1890)" [34]. Straipsnio pavadinimas rodytų, kad čia aptariami etnografiniai darbai, tačiau daugiausia dėmesio skiriama lietuvių kalbos tyrinėjimams, tik prabėgomis užsimenama apie A. Becenbergerio, A. Hilferdingo tyrinėjimus, Lietuvių literatūros draugijos leidinius, kuriuose yra etnografinių dalykų.

1882—1887 m. E. Volterio kelionių rezultatai buvo paskelbti trijose knygose: „M. Daukšos lietuviškas katekizmas" (1886) [35], „Apie 1887 metų etnografinę kelionę po Lietuvą ir Žemaitiją" (1887) [36], „Medžiaga Vitebsko gubernijos latvių etnografijai" (1890) [37]. Pirmosios dvi

buvo išleistos kaip Imperatoriškosios mokslų akademijos „Užrašų“ priedai, trečioji — kaip vienas RGD Etnografijos skyriaus „Užrašų“ tomas.

Antrosios knygos pirmas skyrius pavadintas „1887 metų etnografinės kelionės po Lietuvą ir Žemaitiją bendra ataskaita“. Per šią išvyką, kaip ir per ankstesnes, E. Volteris, be etnografijos, domėjosi archeologijos paminklais, lietuvių raštijos istorija. Knygoje rašoma, kad Trakų apskrityje pasisekė surinkti duomenų apie didžiąsias šeimas, kuopos teismą. Rašydamas apie kuopos teismą, E. Volteris, kaip jam įprasta, etnografinius stebėjimus paremia skelbtais istoriniais duomenimis, šiuo atveju — J. Spruogio straipsniu. Išvardija ir devynis anketos klausimus papročių teisės medžiagai rinkti. Kita šios knygos dalis — apie Lietuvos archeologijos paminklus, Trakų pilies ir raštijos istoriją.

Trečiojoje knygoje Latgaloje (Vitebsko gub.) surinktą etnografinę ir tautosakinę medžiagą E. Volteris palygina ir su lietuviškais dalykais. Kai kurie lietuvių kalendorinių ir šeimos švenčių momentai, žaidimų aprašymai pateikiami remiantis literatūroje skelbtais ar autoriaus išvykų metu užrašytais faktais. Matyti, kad naudotasi ir M. Davainio-Silvestraičio aprašais.

Už daugkartines mokslines keliones ir už paskelbtą knygą „Vitebsko gubernijos latvių etnografinė medžiaga“ RGD E. Volterį 1893 m. apdovanojo mažuoju aukso medaliu, o 1884 m. jis buvo išrinktas šios draugijos tikruoju nariu. Taigi E. Volterio veikla RGD buvo daugiašakė: rinko, skelbė medžiagą bei tyrinėjimus, straipsniais ir žodžiu skatino rinkti tokią medžiagą, parengė kelias anketas, pagaliau rinko eksponatus muziejui.

Kiti tyrinėjimai ir medžiaga

Vienu pirmųjų RGD paskelbtų tyrinėjimų laikytinas Suchomlinovo straipsnis „Sis tas apie Kauno gubernijos Telšių apskrities gyventojus“ [38]. Paaiškinęs, jog per jūros uostus žemaičiai realizuodavo žemdirbystės produktus ir įsigydavo reikalingų dalykų, apibūdina vyrų ir moterų aprangą. Autoriui krito į akis, jog daugelis ištekėjusių moterų ir merginų ryši pirktines ir namines skareles. Trumpai užsimenama apie trobų ir klėčių patalpas, apstatymą. Apibūdinamos vyrų ir moterų būdo ypatybės (pirmieji uždari, antrosios — energingos), jaunimo vaka-

ronės. Žemaičių kalba iliustruojama kirilica atspausdintu Silvestro Valiūno „Birutės“ vertimu į rusų kalbą. Ši baladė laikoma senovės padavimu, kuris dainuojamas kaip daina.

Be E. Volterio, buvo ir daugiau asmenų, vykusių į Lietuvą tyrinėti tarmių, iš dalies rinkti etnografinę medžiagą. 1893 m. iš Peterburgo čionai buvo atkeliavęs G. Ginkenas. Ataskaitinį pranešimą jis padarė RGD Etnografijos skyriaus posėdyje, o „Živaja starina“ jį paskelbė.

V. Lamanskio siūlymu Peterburgo universitetui ir iš dalies RGD finansuojant, G. Ginkenas visą 1893 m. vasaros atostogų laiką praleido Suvalkų gubernijoje. Kelionės tikslas — išmokti gyvąją lietuvių kalbą, parinkti etnografinės medžiagos. Apsistojo jis Gižų (Vilkaviškio aps.) pradžios mokyklos mokytojo šeimoje. Iš čia jis išvykdavo į aplinkinius Vilkaviškio ir Vladislavavo (dab. Kudirkos Naumiestis) apskričių miestus, miestelius ir kaimus, jų aplankė 25. Ataskaitoje greta įvairių oficialių asmenų jis dėkoja ir „visiems lietuviams, kurie jį taip nuoširdžiai priėmė, kad Lietuva jam nebeatrodė svetima šalis“. Kaip pats prisipažino, etnografinės medžiagos nedaug surinko. Prie jos jis skiria ir tautosaką. Iš etnografijos apibūdinama moterų šukuosena, vyrų ir moterų apranga, kurią pats matė, o pagal vieno pradžios mokyklos mokytojo pasakojimus aprašė moterų puošmenas: pakalkę, galioną, pabruvius, arba bindolikus. Kalbėdamas apie tarmę, skiria kapsus ir zanavykus, pateikia leksikos pavyzdžių. Aprašo Akėčių k. (Vladislavavo aps.) atsitiktinai pastebėtą krivulę (kreivą lazdą) ir jos funkcijas[39].

Reportažinis R. Moškovo straipsnelis „Apie Suvalkų gubernijos lietuvius“[40] parašytas remiantis 1902 m. Marijampolėje praleistų Velykų įspūdžiais. Čia susipažino su lietuviais inteligentais, svečiavosi pas gretimų kaimų valstiečius. „Šie pastarieji noriai iki smulkmenų aprodydavo man savo ūkį, pasakodavo apie savo vargus ir rūpesčius, nuoširdžiai vaišino, kuo Dievas aprūpino“. Šio svečiavimosi metu patyrė, jog pats opiausias klausimas — lietuvių spaudos draudimas. Taip pat rašoma, kad valdinėse mokyklose ir namuose mokoma iš maldaknygių, knygos vežamos iš Prūsijos. Prieinama ir prie dalykų, artimesnių etnografijai: pastebėta, jog gyvenamųjų namų interjeras panašus į miestietišką, o audimo menas aukšto lygio (audžiami daugianyčiai audiniai). Audiniai stiprūs

ir dailūs, todėl juos perka ir dvarininkai. Lietuviai siuvėjai iš kaimų keliasi į miestelius, o iš čia — į Varšuvą. „Ir štai jūs matote nuostabų faktą, kad geri madingi Varšuvos siuvėjai, siuvantys ypatingo skonio lenkų inteligentijai, būna lietuviai, buvę kaimo siuvėjai". Lietuviai mėgsta gerus arklius. Per trumpą laiką autorius sugebėjo pastebėti ir aprašyti būdingiausius valstiečių bruožus, jų buities naujoves.

„Živaja starina" bendradarbiavo ir lietuviai Gabrielė Petkevičaitė, Augustinas Janulaitis ir Andrius Arminaitis. Visi jie skelbė medžiagą. G. Petkevičaitė parašė tris dalykus: pirmajame straipsnyje pateikė 33 liaudies meteorologijos pavyzdžius, 1897 ir 1901 m. užrašytus iš keturių pateikėjų Joniškėlio ir Klovainių apylinkėse (nurodyti jų vardai, pavardės ir gyvenamoji vieta) [41]. Antrasis straipsnis apie mėnulio įtaką darbams [42]. Kaip ir anksčiau minėtoje publikacijoje, pateikiami 53 pavyzdžiai, užrašyti 1897, 1901 ir 1902 m. Panevėžio apskrityje. Medžiaga suskirstyta į tokius skyrelius: darbų paskirstymas, mėnulio įtaka naujų gyvių gimimui ir augimui; mėnulio vaidmuo liaudies medicinoje; prietarai, oro spėjimai. Trečiojoje publikacijoje skelbiama lietuvių liaudies medicinos medžiaga [43]. Pateikti 294 liaudies medicinos pavyzdžiai, užrašyti 1903—1906 m. Klovainių, Pušaloto ir Rozalimo parapijose. Nemaža jų papasakojo Julija Žymantienė-Žemaitė (iš Užvenčio parapijos, Ušnėnų k.), užrašė ir kai kuriuos savo pastebėjimus. Medžiaga suskirstyta į tokius skyrelius: ligų pavadinimai; žmonės, turintys antgamtinę galią; žmonių, turinčių antgamtinę galią, ir šiaip jau žmonių santykiai; kaip liaudis vertina prigimtas ypatybes, polinkį į ligas; ligų ir visokių priepuolių priežastys, ligų aprašymas; ligų gydymas. Pastarajame poskyryje, savaime aišku, gausiausia pavyzdžių, dėl to jis turi dar keturias padalas, atitinkančias gydymo priemones ir būdus. Šios trys G. Petkevičaitės publikacijos paskelbtos lietuvių ir rusų kalbomis. Pažymėtinas tikslus metrikavimas: nurodyta informatoriaus vardas, pavardė, gyvenamoji vieta, užrašymo metai, mėnuo ir diena. Visų šių G. Petkevičaitės publikacijų lietuviški tekstai buvo paskelbti jos raštuose 1968 m. pavadinimu „Burtai ir prietarai" [44].

Panašios medžiagos paskelbė ir A. Janulaitis [45]. 219 būrimų, prietarų ir prietaringų ženklų pavyzdžių taip pat pateikė lietuvių ir rusų kalbomis. Pratarmėje autorius

nurodo, jog maža dėmesio skiriama lietuvių būrimams, prietarams ir prietaringiems ženklams. Išvardija rusų, lenkų, vokiečių ir lietuvių leidinius, kuriuose paskelbta medžiagos apie šiuos dalykus. Juos rinkti esą sunku dėl šių priežasčių: plėtojantis švietimui, jie išnyksta iš buities, užmirštami; kitiems asmenims apie juos nepasakojama, nes tai laikoma nuodėme. Vienais žmonės, ypač senesnieji, dar tiki, kiti pasakojami juokais. Apie kai kuriuos jų senelės pasakojo jam iš kitų girdėjusios (taigi užgriebta paskutiniu momentu). Daugelis pavyzdžių iš pagonybės laikų, kiti atnešti krikščionybės. Surinkta Šiaulių apskrityje. Pratarmės pabaigoje dėkojama dviem moterims ir dviem vyrams, padėjusiems rinkti šią medžiagą. Pratarmė rašyta 1901 m. rudenį A. Jaulaičio gimtajame Malavėnų kaime (Šiaulių raj.). Medžiaga suskirstyta į 7 skyrius: 1) oro spėjimai, 2) paukščiai, gyvuliai ir augalai, 3) laukų ir namų darbai, 4) šeimyniški burtai ir prietarai, 5) vaistai ir kitos naudingos patarmės, 6) nelabasis, bausmės numirus, vėlės, 7) visokie burtai ir prietarai. Ta pati medžiaga (lietuviškoji dalis, pavadinus „Iš Lietuvos folkloro") paskelbta 1923 m. „Tautoje ir žodyje" [46]. Deja, čia nebenurodyta surinkimo vieta, nebėra įdomios pratarmės.

Virbalio dviklasės mokyklos mokytojas A. Arminaitis paskelbė *kalutės* žaidimo aprašymą. Jis, vaikas būdamas, žaisdavo jį gimtajame Karklupėnų k. (Virbalio apyl.) [47]. Smulkiai aprašomi keturi šio piemenų žaidimo, kurį pradėdavo žaisti rudenį atšalus orui, variantai. Aprašoma lazda *(kucius)*, *kalutės* (kiaušinio dydžio apskritas akmenukas), kaip padaromos didžiosios *(dvaro)* ir mažosios *(barščių)* duobutės. Mažųjų duobučių išrausiama viena mažiau negu žaidėjų. Kalutė žaidžiama taip. Kam pirmajam teks kalutę į dvarą varyti, nutaria mesdami nuo duobės lazdą per petį: kieno nukris arčiausiai, tas pirmas varys. Kilus ginčui, vienas žaidėjų meta į rankas lazdą vienam iš besiginčijančių, o šis su kitu vis perkeldinėja gniaužtus nuo apačios į viršų. Jei ginčas dar neišsprendžiamas, neklaužada guldomas ant lazdų, sukryžiuotų virš dvaro, ir keletą sykių suduodama akmenuku, įkištu į rankovę. Likusysis be duobutės turi arba įvaryti kalutę į dvarą, arba įkišti savo lazdą į kurio nors žaidėjo barštį.

Motiejus Gylys paskelbė keleto gydymo burtais pavyzdžių, užrašytų Griškabūdyje [48].

Veprių liaudies mokyklos mokytojas J. Risovas

paskelbė „Pastabą apie lietuvių vestuves“ [49]. Kaip rodo pavadinimas, tai trumpai aprašyti to meto Veprių apylinkės (Ukmergės aps.) vestuvių papročiai — nuo jungtuvių, kurios aprašomos smulkiai, iki išvažiavimo iš vaišių jaunojo namuose.

Ir pagaliau Aleksandras Seržputovskis paskelbė M. Brenšteino studijos „Žemaičių kryžiai ir koplytėlės“ recenziją [50]. Pažymėjęs, kad šis darbas parašytas su meile ir sąžiningai, išvardija naudotus šaltinius. Recenzentas laiko klaidingu autoriaus teigimą, jog grubūs lietuviai pagonys ilgai nekentė kryžiaus dėl to, kad jo atvaizdą ant savo aprangos turėjo karingi vokiečių vienuoliai. Pasak recenzento, autorius neatsižvelgia, kad lietuviai iki prievartinio krikščionybės įvedimo turėjo darnią pagoniškųjų tikėjimų sistemą ir kad kiekviena religinė pasaulėžiūra pasikeičia ne išsyk, o per keletą šimtmečių. Kryžiai ir koplytėlės Lietuvoje paplitę ne dėl lenkų dvasininkų pastangų, kaip teigia M. Brenšteinas, o subūrus legendą apie kurios nors vietos stebuklingumą.

Peržvelgus RGD paskelbtus dalykus, galima padaryti tokią išvadą: turėta gerų norų skelbti lietuvių etnografinius tyrinėjimus, bet jų nebuvo, todėl tenkinamasi klasifikuotos medžiagos skelbimu. Mokslinių minčių esama J. Kuznecovo ir ypač E. Volterio darbuose.

RGD Šiaurės vakarų skyriaus etnografinė veikla

Prie lietuvių kultūros tyrinėjimų yra prisidėjęs ir Vilniuje veikęs RGD Šiaurės vakarų skyrius (Северо-западный отдел Императорского русского географического общества). Aiškiai skiriasi du jo veiklos etapai: 1867—1876 ir 1910—1915 metai.

1867—1876 metai. Kaip paprastai būna, pirma kyla draugijos įkūrimo idėja, o vėliau ji įgyvendinama. Matyt, Vilniuje XIX a. septintojo dešimtmečio viduryje būta žmonių, susipažinusių su RGD veikla ir etnografija. 1866 m. „Vilenskij vestnik“ pasirodė straipsnis „Kuo liaudies mokytojai gali prisidėti kaupiant vietines žinias“ [51], kuriame raginama rinkti medžiagą ir skelbiama programa. RGD medžiagos gauna iš kaimo dvasininkų ir kitų luomų raštingų žmonių, palyginti mažai iš liaudies mokytojų. Nurodomi keturi vietinės medžiagos rinkimo aspektai: 1) liaudies švietimo ministerija turėtų ne pase-

nusias, o naujausias žinias apie vietas, kuriose yra mokyklos, 2) mokytojai galėtų parodyti savo sugebėjimus, 3) dalis mokytojų tuščiai leidžia laisvalaikį, medžiagos rinkimas didintų jų aktyvumą, 4) tuo būtų ugdomas ir mokinių, ir mokytojų pastabumas aplinkai. Nurodomos net šešios priežastys, kuriomis mokytojai teisinasi, kodėl jie tokio darbo nedirba. Rimčiausia priežastis — nei RGD, nei Mokslų akademija neatlygina už darbą, už perrašymą, o darbas be atlyginimo neturtingo žmogaus netraukia. Tokie tyrinėjimai turėtų padėti ne tik liaudies švietimui, gamybinių jėgų ugdymui ir paskirstymui, bet ir įvairioms valstybės valdymo šakoms. Nurodomi keturi būdai, kaip skatinti tyrinėjimus.

„Vilenskij vestnik" ketina spausdinti tinkamus skelbti etnografinius ir istorinius vietų aprašymus, jų autoriams gerai atsiteisti; straipsniai, kurie dėl turinio ar apimties nebus paskelbti, taip pat ir piešiniai, tuoj bus išsiųsti Vilniaus mokslo apygardos kanceliarijai.

Čia pat pateikiama „Etnografinių ir istorinių žinių šiaurės vakarų krašto gubernijose sudarymo programa". Ji susideda iš dviejų dalių: istorinės ir etnografinės. Etnografinė dalis suskirstyta į penkis skyrelius: 1) visuomeninis gyvenimas (čia įtrauktos ir gyvenvietės bei sodybos), 2) apranga, 3) maistas, 4) šeimos buitis, 5) prekyba, 6) liaudies žinyno lygis. Į pastarąjį skyrelį įeina liaudies tikėjimai, gimdymo bei krikštynų papročiai.

Šiaurės vakarų skyriaus steigimo iniciatyva priklauso Vilniaus švietimo apygardos globėjui I. Kornilovui, talkino jo įstaigos ir generalgubernatoriaus valdybos valdininkai. Tačiau aktyviausiai skatino RGD sekretorius F. Osten Sakenas.

1867 m. vasario 26 d. (sen. stiliumi) caras patvirtino Šiaurės vakarų skyriaus nuostatus. Skyrius buvo atidarytas tų pačių metų birželio 20 d. Vilniaus viešosios bibliotekos patalpose. Pirmajame posėdyje skyriaus pirmininku išrinktas I. Kornilovas. Jis ir dar du asmenys sudarė tvarkomąjį komitetą, t. y. valdybą.

Nuostatų 2-ajame paragrafe rašoma, kad skyrius veiks vadovaujamas krašto vyriausiojo viršininko, t. y. generalgubernatoriaus. Greta archeografijos, archeologijos, istorijos statistikos minimi ir etnografijos tyrinėjimai. O 3-uoju paragrafu numatyta etnografinę ir istorinę medžiagą rinkti per vietos gyventojus ir mokslinių ekspedi-

cijų metu. Greta kitų mokslo priemonių numatyta rinkti ir etnografinius daiktus [52].

Skyriaus veiklos teritorija — Šiaurės vakarų kraštas, t. y. Gardino, Kauno, Minsko, Mogiliovo, Vilniaus ir Vitebsko gubernijos.

1869 m. spalio 7 d. (sen. stiliumi) skyriaus tvarkomojo komiteto posėdyje nutarta įsteigti keturias sekcijas: 1) fizikos-matematikos, 2) etnografijos, 3) statistikos, 4) archeologijos ir archeografijos. Etnografijos poskyriui vadovauti sutiko šventikas V. Gomolickis, o dalyvauti jo veikloje — V. Kulinas. Šiame posėdyje pravažiuodamas dalyvavo RGD tikrasis narys T. Mirza Kazem Bekas. Jis ragino tyrinėti šio krašto totorius, kadangi jie pamažėl praranda savo tautines ypatybes, svarbiausia — kalbą [53].

Tais pačiais metais „Vilenskij vestnik" pasirodė platus, beveik visą didelio formato puslapį užimantis šventiko I. Kotovičiaus straipsnis „Apie lietuvių genties mokslinių tyrinėjimų būtinumą" [54]. Pasak jo, rusai kur kas mažiau negu vokiečiai ir lenkai yra tyrinėję lietuvius. Vokiečiai iš saujelės Prūsijos lietuvių mokslui daugiau gavo negu rusai iš 1,5 milijono lietuvių. Lenkų tyrinėjimuose lietuviai lenkiami prie lenkų. Nors autorius aiškiai pasisako už lietuvių rusinimą, tačiau šventikai, liaudies mokyklų mokytojai ir valsčių sekretoriai turėtų mokėti lietuvių kalbą.

Daugiausia rašoma apie mitologijos, tautosakos tyrinėjimą ir rinkimą, tačiau turimi omenyje visapusiški tyrinėjimai. Surinktą medžiagą autorius pataria siųsti į RGD, vietinę spaudą ar mokslu besidomintiems asmenims.

Šiaurės vakarų skyrius rūpinosi, kad būtų rengiamos ir leidžiamos programos. 1869 m. spalio 28 d. tvarkomojo komiteto posėdyje skyriaus reikalų valdytojas pranešė, kad iš centro gauta programų. Nutarta su jomis įdėmiai susipažinti ir jomis vadovaujantis sudaryti savo programas, atsižvelgiant į vietos ypatybes. Etnografinės programos parengimu apsiėmė rūpintis V. Gomolickis. Sekcijos nariai uoliai ėmėsi darbo, ir tų pačių metų pabaigoje buvo atspausdinta „Programa geografinėms ir etnografinėms žinioms rinkti" [55]. Tai buvo brošiūra be išleidimo vietos ir datos. Kas yra parengėjas ir leidėjas, galima spręsti iš paminėjimo programos įvade, kad Lietuvos kraštas priklauso tyrinėti Šiaurės vakarų skyriui, ir iš pastabos, kam siųsti surinktą medžiagą. Išleidimo vietą

rodo įrašas metrikoje: Vilniaus gubernijos valdybos spaustuvė.

Šios programos įvade rašoma apie Šiaurės vakarų kraštо sudėtingą politinę istoriją feodalizmo laikais. O politinė priklausomybė darė įtaką ir gyventojų rasinei sudėčiai, papročiams, kalbai, gyvenimo būdui. Programa ir skiriama tiems klausimams. Ji turi šiuos skyrius: Apie gentis, apsigyvenusias dabartinės vakarų Rusijos teritorijoje. Tipingieji skirtumai. Kalba. Namų buitis. Visuomeninės buities ypatumai. Protiniai ir doroviniai sugebėjimai ir švietimas. Liaudies padavimai ir paminklai.

Tipiškiausi skirtumai čia suprantami kaip antropologiniai duomenys. Grynai etnografinis yra skyrius apie namų buitį: čia įeina trobesiai, apranga, maistas, įvairūs papročiai, verslai, pramogos. Prašoma nurodyti vietinius pavadinimus, pridėti nuotraukų, spalvotų piešinių. Pabrėžiama, jog reikia smulkiai aprašyti realijas.

Ši programa buvo atspausdinta 4 tūkst. tiražu ir išplatinta stačiatikių ir katalikų dvasininkų tarpininkavimu per statistikos komitetus, Vilniaus švietimo apygardos kanceliariją (liaudies mokyklų mokytojams), per gubernatorių kanceliarijas (taikos tarpininkams).

Atsakymų sulaukta. Septyni apylinkių aprašai gauti per vyskupą Motiejų Valančių, juos rašė Žemaičių vyskupijos kunigai [56].

Kitą, gerokai smulkesnę, programą skyrius parengė 1872 m. Jos pasirodymo aplinkybės buvo tokios: 1872 m. pavasarį liaudies mokyklų direktorių suvažiavime buvo pasiūlyta mokytojams per vasaros atostogas aprašyti savo vietoves. Kad būtų lengviau šį darbą dirbti, švietimo apygardos globėjas pasiūlė skyriui parengti programą. Skyrius tokią programą parengė, gegužės mėnesį 2500 egz. tiražu atspaudė ir per Vilniaus švietimo apygardos įstaigos kanceliariją išsiuntinėjo mokytojams.

„Programa duomenims apie žemės ūkio ir pramonės padėtį rinkti“ [57] susideda iš 56 klausimų, apimančių tiek dvarų, tiek valstiečių žemės ūkį, verslus. Be bendrų duomenų apie apylinkę, pageidauta smulkiai aprašyti tris valstiečių ūkius — pasiturinčio, vidutinio ir neturtingo, jiems aprašyti pateikiama dar 20 klausimų.

Iš visų 6 gubernijų gauti 642 aprašai, iš Kauno gubernijos 86 aprašai, t. y. maždaug iš pusės valsčių (jų buvo 150). Svarbiausia, kad ši medžiaga išliko iki mūsų dienų, ji laikoma Vilniaus universiteto Mokslinės biblio-

tekos rankraščių skyriuje (F. 34). Buvo numatyta tą medžiagą apdoroti, tačiau skyrius 1876 m. nustojo gyvuoti, ji tebėra pirminės būklės. Beveik po šimtmečio Kauno gubernijos valstiečių biudžeto duomenis yra apdorojęs Leonas Mulevičius [58]. Poros valsčių (Dieveniškių [59] ir Rimšės [60]) aprašymų vertimai į lietuvių kalbą buvo paskelbti Vilniaus kraštotyrininkų lokalinėse monografijose.

1869 m. į Šiaurės vakarų skyrių talkos kreipėsi Berlyno universiteto profesorius ir Dancigo viešosios bibliotekos direktorius Vilhelmas Manhartas. Jis atsiuntė 35 klausimų anketą apie žemaičių ir lietuvių žemdirbystę ir prašė pagal ją pateikti duomenų. Klausimų tikslas — sužinoti apie senuosius liaudies tikėjimus, tad jie daugiausia liečia šio verslo papročius. Anketa buvo išversta į rusų kalbą ir paskelbta „Vilenskij vestnik" ir RGD „Izvestijose" [61]. Skyrius anketą nusiuntė Laurynui Ivinskiui, o iš Petkevičiaus gautus duomenis nusiuntė Manhartui. Be to, Manhartas pirmasis iš užsieniečių buvo išrinktas skyriaus nariu bendradarbiu [62].

1875—1876 m. skyriaus veikla nusilpo ir užgeso. Priežastis — carizmo antiliaudinė politika prieš narodnikų veiklą. Caro valdžios buvo įsakyta vietos tarnautojams imtis tik tiesioginio darbo, uždrausta mokslinė ir literatūrinė veikla [63].

1910—1914 m e t a i. 1910 m. sausio 16 d. (sen. stiliumi) Vilniuje įvyko atkuriamasis RGD Šiaurės vakarų skyriaus susirinkimas. Tuo reikalu Vilniaus švietimo apygardos globėjas, astronomijos mokslų dr. G. Levickis į savo butą sukvietė oficialius asmenis, t. y. valdininkus, šį kraštą tyrinėjusius švietimo darbuotojus, spaudos atstovus.

Savo kalboje G. Levickis pažymėjo, kad ankstesniu Šiaurės vakarų skyriaus laikotarpiu buvo gauta vertingų mokslinių rezultatų, tačiau dėl įvairių priežasčių (jos nenurodomos) jis nustojo veikęs. Konstatuota, kad Šiaurės vakarų kraštas dar mažai ištirtas geografiniu, etnografiniu ir archeologiniu atžvilgiais. Viena priežasčių — nėra universiteto, kuris rengtų ir telktų mokslo žmones. Šio krašto įdomi gyventojų sudėtis, istorinis likimas, daug senų laikų paminklų, taigi čia yra kas veikti etnografams, statistikams ir archeologams [64].

Šiame susirinkime skyriaus pirmininku išrinktas G. Levickis, reikalų tvarkytoju — Vilniaus centrinio archyvo padėjėjas, Archeologinės komisijos narys D. Dau-

gėla (Довгялло). Vidaus reikalų ministras juos patvirtino 1910 m. liepos 18 d. D. Daugėla, rašydamas apie skyriaus įsteigimą, diskutuoja su Vilniaus laikraščiu „Goniec Wileński“, kurio nuomone skyriaus nariai turi tikslą rusinti [65].

Pirmininko siūlymu numatytos tokios skyriaus sekcijos: 1) geografijos ir statistikos, 2) etnografijos ir archeologijos, 3) archeografijos, 4) istorijos. Antrosios sekcijos pirmininku išrinktas RGD tikrasis narys, Vilniaus viešosios bibliotekos įrengimo ir valdymo komisijos narys E. Romanovas [66]. Jam išvykus iš Vilniaus, 1910 m. spalio 17 d. skyriaus bendrame susirinkime Etnografijos ir archeologijos pirmininku išrinktas Vilniaus gubernijos statistikos valdybos sekretorius J. Tatiščevas [67].

Skyriaus atkuriamajame susirinkime lietuvių tyrinėtojai nedalyvavo, nežinia, ar nebuvo kviesti, ar neatvyko. Tačiau jau pirmaisiais veiklos metais narių bendradarbių sąraše randame dviejų lietuvių pavardes — Bresto vyrų gimnazijos mokytoją Joną Jablonskį ir Vileikos liaudies mokyklos inspektorių Petrą Baublį [68].

Kaip ir pirmuoju, šiuo laikotarpiu skyrius rūpinosi medžiagos rinkimu, kuriam reikėjo metodinių nurodymų.

1911 m. kovo 26 d. posėdyje buvo svarstyti D. Daugėlos parengti nurodymai, kaip daryti antropologines ir etnografines nuotraukas. Buvo keliama idėja, jog reikia organizuoti išvyką, kurios metu būtų renkami etnografiniai dalykai, tačiau atsisakyta, nes neturėta patalpų rinkiniams saugoti [69].

Skyriaus 1910 m. balandžio 26 d. posėdyje svarstytas „Užrašų“ („Zapiski“) leidimas. Greta kitų mokslų minimi ir etnografiniai straipsniai bei medžiaga. 1910—1914 m. išleistos keturios „Užrašų“ knygos, kuriose skelbiami tyrinėjimai, veiklos kronika, metodiniai nurodymai. Lietuvių etnografijai „Užrašuose“ skiriama labai nedaug vietos. Priežastys galėtų būti tokios: draugija buvo savanoriška, be to, joje dirbo įvairių įstaigų tarnautojai, nemokėję lietuvių kalbos, apie pačią etnografiją ir jos tyrinėjimo metodiką jie galėjo turėti tik bendrą supratimą. Tuo metu Vilniuje veikė Lietuvių mokslo, Lietuvių dailės draugijos, lenkų Mokslo bičiulių draugija, kurios jau buvo sutraukusios liaudies kultūra besidominčius asmenis.

Anksčiau minėti fotografavimo nurodymai buvo paskelbti „Užrašų“ 1911 m. knygoje [70]. Įvade rašoma, kad

be fotografavimo dabar neišsiverčia ne tik gamtos mokslai, bet ir mokslai, kuriuos domina žmogaus veikla, menai. Liaudies gyvenimas įgyja miestietiškų bruožų, nyksta jos kūryba. Toliau išvardijamos septynios kaimuose fotografuotinų dalykų grupės: gyventojų tipai, buities scenos, apranga, trobesiai, transportas, kaimų vaizdai, naminiai gyvuliai. Suminėti kai kurie šių grupių daiktai ar gyvenimo momentai, jų fotografavimo ypatybės. Šie nurodymai atkreipia dėmesį, jog reikia fotografuoti ir smulkius objektus, todėl net ir šiandien tebėra vertingi.

1912 m. lapkričio 24 d. skyriaus posėdyje svarstyta A. Zdrojevskio Šiaurės vakarų krašto etnografinių tyrimų programa. Autorius šią programą parengė vadovaudamasis analogiška Maskvos antropologijos ir etnografijos draugijos programa. Jos schema tokia: 1) geografiniai ir istoriniai duomenys, 2) archeologiniai duomenys, 3) trobesiai ir jų įrengimas, 4) apranga, 5) maistas ir gėrimai, 6) santuoka ir vestuvės, 7) nėštumas ir gimdymas, 8) krikštynos ir vaikų priežiūra, 9) verslai ir buitis, 10) tikėjimai, 11) laidotuvių papročiai, 12) ligos, 13) charakteris. Svarstant pareikšta pastabų ir papildymų, pasiūlyta autoriui į šias pastabas atsižvelgti ir pateikti skyriui, kad šis galutinai patvirtintų. Tame pačiame posėdyje D. Bočkovas kalbėjo apie margučių ir elgetavimo tyrinėjimo programas, pasiūlyta autoriui jas parengti [71]. Nėra duomenų, ar šios programos buvo parengtos.

„Užrašuose" paskelbta informacijų apie kitų institucijų ir asmenų atliktus tyrinėjimus.

Vienoje informacijoje perspausdinamas laikraščio „Severozapodnyj telegraf" straipsnelis apie folkloristo Augusto Roberto Niemi ir dailininko Igno Šlapelio būsimas 1910 m. išvykas į Kauno guberniją. Rašoma, kad gubernatorius davė sutikimą tokiai kelionei. I. Šlapelis numatęs rinkti etnografinius duomenis, piešti gyventojų tipus [72].

Paskelbtas straipsnis apie Lietuvių mokslo draugiją, jos uždavinius, įkūrimo istoriją, narių sudėtį, pajamas, leidinio „Lietuvių tauta" struktūrą, susirinkimus ir juose daromus pranešimus, muziejaus rinkinių sudėtį, leidinių kaupimą bibliotekai. Tai greičiausiai kurio nors lietuvio inteligento, gerai pažįstančio LMD veiklą, tačiau nenorėjusio nurodyti savo pavardės, kondensuota ir informatyvi apžvalga [73].

Vien etnografinis yra ir laikraščio „Vilenskij vestnik“ perspausdintas straipsnelis apie verslinę žvejybą Daugų ir Trakų ežeruose, Neryje, Nemune ir Merkyje Trakų apskrities ribose. Rašoma apie kai kurių žuvų rūšių gaudymo būdus, užsimenama, kad iš čia žuvys vežamos parduoti į Varšuvą, Gardiną, Vilnių[74].

Pateikta apžvalga rodo, kad antruoju RGD Šiaurės vakarų skyriaus veiklos laikotarpiu būta gerų norų, sumanymų tyrinėti vadinamojo Šiaurės vakarų kraštо, taip pat ir Lietuvos, etnografiją. Keltos idėjos, rengtos ir skelbtos programos, tačiau žymesnių rezultatų lietuvių etnografijos tyrinėjimuose nepasiekta. Nors nebuvo originalių tyrinėjimų, stengtasi perspausdinti iš kitų periodinių leidinių išliekamosios vertės straipsnelius ir informacijas.

[1] *Токарев С. А.* История русской этнографии. М., 1966. С. 320.
[2] Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštynas. F. 2—1509.
[3] *Семенов П. П.* История полувековой деятельности Императорского русского географического общества. СПб., 1896. Т. 2. С. 62—66.
[4] Jono Jablonskio laiškai / Sudarė A. Piročkinas. V., 1985. P. 210.
[5] *Зеленин Д. К.* Обзор рукописных материалов ученого архива Всесоюзного Географического общества о народах Прибалтики // Советская этнография. М.-Л., 1947. Т. 6—7. С. 254—274.
[6] Программа для собирания сведений по этнографии // ЖС, 1890. Вып. 1. С. XLVII—LII.
[7] Известия ИРГО. 1888. СПб., 1889. Т. 24. С. 567.
[8] Известия ИРГО. 1893. Т. 29. С. 614—617.
[9] Vienybė lietuvininkų. 1894. Nr. 2. P. 18; Известия ИРГО. 1893. Т. 29. С. 647—648.
[10] Vienybė lietuvininkų. 1894. Nr. 6. P. 66.
[11] ЖС. 1895. Вып. 1. С. 124—125.
[12] ЖС. 1895. Вып. 1. С. 126.
[13] *Балтрамайтис С.* Сборник библиографических материалов для географии, этнографии и статистики Литвы: С приложением списка литовских и древнерусских книг с 1553 по 1891 г. СПб., 1891. VIII, 289; II, 96 с. (Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии. Т. 21. Вып. 1).
[14] *Балтрамайтис С.* Сборник библиографических материалов для географии, истории, истории права, статистики и этнографии Литвы: С приложением списка литовских и древнерусских книг с 1553 по 1903 гг. Издание 2-е. СПб., 1904. XII, 616, IV, 218 с. (Записки Императорского русского географического общества по отделению этнографии. Т. 25. Вып. 1).
[15] Радуньский приход Лидского уезда Виленской губ. // ЖС. 1895. Вып. 3—4. С. 497. „Lietuvių etnografijos bruožuose“ (1964) netiksliai nurodoma, kad Žalčiu yra pasirašęs Baltramaitis, tačiau tai M. Davainio-Silvestraičio slapyvardis.
[16] *Baranauskas A.* Raštai. V., 1970. T. 2. P. 182.
[17] Ten pat. P. 123—125.

[18] M. Venskaus eilėraštis J. Kuznecovui / Parengė V. Milius // Literatūra ir kalba. V., 1961. T. 5. P. 503—505; perspausdinta: Kaip ąžuols drūts prie Nemunėlio / Parengė D. Kaunas, V., 1986. P. 92—94.

[19] *Kaunas D.* Iš lietuvių knygos istorijos. V., 1986. P. 82, 87.

[20] Отчет Императорского русского географического общества за 1871 год. СПб., 1872. С. 31—35.

[21] *Кузнецов В. П.* Древние двуосновные личные имена у литовцев, их состав и происхождение // ЖС. 1895. Вып. 1. С. 34—36.

[22] Известия ИРГО, 1871, 1872. Отд. 1. С. 425.

[23] Там же. 1875, 1876. Т. 11. С. 142—143.

[24] Там же. 1871. 1872. Т. 7. Отд. 1. С. 316—317.

[25] *Семенов П. П.* История полувековой деятельности Императорского русского географического общества. СПб., 1896. Т. 2. С. 871.

[26] *Вольтер Э.* О результатах этнографической поездки к прусским литовцам (летом 1883 года) // Известия. ИРГО. 1885. Т. 21. 1886. С. 97—112.

[27] *Вольтер Э. А.* Предварительный отчет о поездке по Литве и Жмуди в 1884, 1885, 1886, 1887 годах // Известия ИРГО, 1881. Т. 24. 1889. С. 403—414.

[28] *Vaižgantas.* Eduardas Volteris // Vaižganto raštai. K., 1929. T. 14. P. 30.

[29] Auszra. 1885. Nr. 4 ir 5. P. 135.

[30] *Em.* Z literatury litewskiej // Kraj (Peterburg). 1898. Nr. 39. S. 447.

[31] *Bokšų Jurs.* Keli žodžiai iš profesoriaus Volterio paskaitos apie Vitebsko gub. lietuvius // Viltis (Vilnius). 1912. Bal. 27 (geg. 10); Журнал заседаний Отделения Этнографии императорского Русского Географического общества // ЖС. 1912. Вып. 1. С. VIII—IX.

[32] *Вольтер Э. А.* Об изучении литовского языка и племени // Памятная книга Виленской губернии на 1887 год. Вильна, 1886. Отд. 3. С. 123—133.

[33] *Вольтер Э.* Об изучении семейного быта литовско-жемайтского народа // Памятная книжка Ковенской губернии на 1899 г. Ковна, 1888. С. 282—308.

[34] *Вольтер Э.* Обзор трудов по литовской этнографии (1879—1890) // ЖС. 1890. Вып. 1. Отд. 3. С. 37—42; Вып. 2. Отд. 3. С. 177—183.

[35] Литовский катехизис Н. Даукши: По изданию 1595 года, вновь перепечатанный и снабженный объяснениями Э. Вольтером // Приложение к LIII-му тому записок Имп. Академии наук № 3. СПб., 1886.

[36] Об этнографической поездке по Литве и Жмуди летом 1887 года приват-доцента Э. А. Вольтера // Приложение к LVI-му тому записок Импер. Академии наук. № 5. СПб., 1887.

[37] *Вольтер Э. А.* Материалы для этнографии латышского племени Витебской губернии. СПб., 1890 (Записки Императорского русского географического общества по Отделению этнографии. Т. 15. Вып. 1).

[38] *Сухомлинов.* Нечто о жителях Тельшевского уезда Ковенской гиберии // Географические известия Русского географического общества. СПб., 1848. Вып. 3. С. 89—92.

[39] Журнал заседания Отделения этнографии — 21-го октября 1893 года // Известия ИРГО. 1893. Т. 29. С. 626; *Гинкен Г.* Отчет о поездке в Сувалкскую губернию // ЖС. 1894. Вып. 2. С. 139—142.

[40] *Мошков Р.* О литовцах Сувалкской губернии // ЖС. 1902. Т. 12. Вып. 1. С. 119—122.

[41] *Петкевич Г. И.* Приметы, предсказания погоды литовцами Паневежского уезда // ЖС. 1901. Вып. 2. С. 311—313.

[42] *Петкевич Г. И.* Роль месяца при распределении работ у литовцев Паневежского уезда // ЖС. 1902. Вып. 3 и 4. С. 437—441.

[43] *Петкевич Г.* Материалы по народной медицине литовцев // ЖС. 1911. Вып. 2. С. 167—218.

[44] *Petkevičaitė-Bitė G.* Literatūros istorija. V., 1968. P. 313—358.

[45] *Янулайтис А.* Литовские суеверия и приметы, собранные в Шавельском уезде Ковенской губернии // ЖС. 1906. Вып. 3. С. 148—1964; Вып. 4. С. 189—201.

[46] *Janulaitis A.* Iš Lietuvos folkloro // Tauta ir žodis. K., 1923. Kn. 1. P. 333—344.

[47] *Арминайтис.* Описание игры литовских пастухов под названием «Калуте» // ЖС. 1890. Вып. 1. Отд. 4. С. 13—15.

[48] *Гилис М.* Литовские поверья // ЖС. 1890. Вып. 1. Отд. 4. С. 16—18.

[49] *Рысов Я.* Заметка о литовской свадьбе // ЖС. 1890. Вып. 1. Отд. 1. С. 122—123.

[50] *Сержпутовский А.* Michał Brensztejn. Krzyże i kapliczki żmudzkie: Materjały do sztuki ludowej na Litwie (z 64 tablicami) w Krakowie, 1906 // ЖС. 1907. Вып. 3. Отд. 3. С. 42.

[51] Какое участие могут принимать народные учителя в собирании местных сведений // Виленский вестник. 1866. 15 янв.; 18 янв.

[52] Положение о Северо-западном отделе Императорского Русского Географического Общества // Записки СЗО. 1910. Вып. 1. Обл. С. 3.

[53] Журнал заседания Распорядительного комитета Северо-западного отдела Императорского русского географического общества // Известия ИРГО. 1870. Т. 6. Отд. 1. С. 27—29.

[54] *Котович И.* О необходимости исследований о литовском племени // Виленский вестник. 1869. № 70.

[55] Программа для собирания географических и этнографических сведений. [Вильна, 1869]. 13 с.

[56] *Довгялло Д. И.* Из истории Северо-Западного отдела // Записки СЗО. 1910. Кн. 1. С. 30, 32.

[57] Программа для собирания сведений о состоянии сельского хозяйства и промышленности. (Отпечатана по поручению Распорядительного Комитета Северо-западного отдела Императорского русского географического общества). Вильна, 1872; Известия ИРГО. 1872. Т. 8. С. 252—261.

[58] *Мулявичюс Л. П.* Бюджеты крестьянских хозяйств в Ковенской губернии в начале 70-х годов XIX в. // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы, 1966 год. Таллин, 1971 С. 454—470.

[59] *Avsiukas G.* Dieveniškių valsčiaus aprašymas 1872 m. / Vertė N. Feigelmanas // Dieveniškės. V., 1968. P. 32—48.

[60] Žinios apie Zarasų apskrities Rimšės valsčiaus žemės ūkio padėtį / Parengė A. Tyla. // Gaidės ir Rimšės apylinkės. V., 1969. P. 42—54.

[61] Виленский вестник. 1869. № 142; Журнал заседания Распорядительного комитета Северо-западного отдела Императорского русского географического общества // Известия ИРГО. 1870. Т. 6. Отд .1. С. 30—36.

[62] *Довгялло Д. И.* Указ. соч. С. 30—31.

[63] *Бондарчик В. К.* Северо-западный отдел Русского географи-

ческого общества и его деятельность по изучению быта и культуры белорусов (1867—1914) // Очерки по истории русской этнографии, фольклористики и антропологии. Л., 1971. С. 19.

[64] *Левицкий Г. В.* О возобновлении деятельности Сев.-Зап. отдела Императорского русского географического общества // Записки СЗО. 1910. Кн. 1. С. 1—2.

[65] *Довгялло Д. И.* 16 января 1910 года // Записки СЗО. 1910. Кн. 1. С. 3—9.

[66] Протокол заседания 16 января 1910 года по восстановлению Северо-западного отдела Императорского русского географического общества // Записки СЗО. 1910. Кн. 1. С. 273.

[67] *Довгялло Д.* Северо-западный отдел Императорского русского географического общества в 1910 году // Записки СЗО. 1911. Вып. 2. С. 4.

[68] Список членов Северо-западного отдела Императорского русского географического общества за 1910 год // Записки СЗО. 1911. Кн. 2. С. 424—428.

[69] Журналы Совета Северо-западного отдела Императорского русского географического общества за 1911 г. // Записки СЗО. 1912. Кн. 3. С. 373.

[70] Руководство для лиц, желающих заняться фотографированием в научных целях антропологии, этнографии, статистики и пр.) // Записки СЗО. 1911. Кн. 2. Обл. С. 2, 3.

[71] Протоколы Северо-западного отдела Императорского географического общества // Записки СЗО. 1914. Кн. 4. С. 255—256.

[72] Изучение литовского фольклора // Записки СЗО. 1910. Кн. 1. С. 243.

[73] Литовское научное общество // Записки СЗО. 1911. Кн. 2. С. 354—360.

[74] Рыбный промысел на Вилии, Немане и друг. в Трокском у. Виленской губ. // Записки СЗО. 1910. Вып. 1. С. 247—248.

RUSIJOS TECHNIKŲ DRAUGIJOS VILNIAUS SKYRIUS

XIX a. pabaigoje paspartėjo pramonės įmonių, pastatų statyba Vilniuje, čia susitelkė nemažas inžinierių, anuo metu vadintų ir technikais, būrys. 1897 m. pabaigoje jiems kilo idėja įsteigti Vilniuje Rusijos imperatoriškosios technikų draugijos Vilniaus skyrių (Виленское отделение Императорского русского технического общества). Iniciatoriai kreipėsi į RTD valdybą Peterburge leisti įsteigti tokį skyrių [1]. Po susirašinėjimų tarp RTD valdybos ir Vidaus reikalų ministerijos toks sutikimas buvo gautas ir 1898 m. spalio 20 d. (nauj. st. lapkričio 1 d.) įvyko pirmasis bendras susirinkimas, kuris ir laikytinas Vilniaus skyriaus veiklos pradžia [2]. Skyriaus tikslas — padėti tobulinti pramonės techniką Vilniaus mieste ir gretimame krašte. Veiklos būdas — pranešimai narių susirinkimuose, tyrimų skelbimas.

RTD VS 1900—1906 m. išleido 13 „Užrašų“ sąsiuvinių. Juose buvo skelbiami posėdžiuose daryti pranešimai apie technikos naujoves, pramonės raidą, skyriaus veiklos kronika. Mums svarbiausia, kad „Užrašuose“ buvo paskelbta lietuvių etnografijos medžiagos ir tyrinėjimų, konkrečiai — apie kaimų ir miestelių amatus.

I. Vulferto siūlymu 1901 m. gruodžio 21 d. skyriaus narių susirinkime buvo įsteigta Amatų rėmimo komisija. Ji sudaryta iš 14 asmenų, pirmininku išrinktas I. Levickis, sekretoriumi — A. Majeris. 1902 m. sausio 3 d. įvyko pirmasis šios komisijos posėdis. Numatyti platūs veiklos barai: domėtis amatais Vilniaus, Kauno, Minsko, Gardino ir Vitebsko gubernijų bažnytkaimiuose, kaimuose, vienkiemiuose, užusieniuose ir miesteliuose, nustatyti jų paplitimą. Vietos sąlygomis negalėta atskirti namudininko (кустарь) nuo amatininko (ремесленник), skyriuje nutarta domėtis ir vienais, ir kitais. Medžiagai rinkti nutarta pasitelkti vietos gyventojų. Surinktus amatininkų gaminių pavyzdžius manyta eksponuoti numatomame įkurti technikų draugijos muziejuje, o tose vietose, kur susitelkę daugiau amatininkų, įsteigti atskirus muziejus. Instruktoriai mokytų tobulesnių gamybos būdų. 1902 m. komisija posėdžiavo net 10 sykių. Tačiau per kelerius komisijos veiklos metus įgyvendintas vienas punktas: diskutuota dėl amatų pobūdžio, paskelbta straipsnių.

Norint prisidėti prie amatų plėtojimo, reikėjo žinoti, kokia jų padėtis. Dėl to tokiems duomenims vietose rinkti nutarta parengti anketą. 1902 m. vasario 4 d. VS tarybos posėdyje skirta 15 rb 1500 egzempliorių anketai („Klausimų lapas Vilniaus ir gretimų gubernijų amatams tyrinėti“) atspausdinti. Tų pačių metų rugpjūčio 23 d. skyriaus tarybos posėdyje nutarta šią anketą išdalyti žemdirbystės suvažiavimo, kuris įvyks Vilniuje žemės ūkio parodos metu, dalyviams. Be to, per įvairias įstaigas išsiuntinėta anketų asmenims, bendraujantiems su valstiečiais. 1904 m. ta anketa, turinti 21 klausimą, buvo paskelbta ir skyriaus „Užrašuose“ [3]. Ji tiko didesnio amatininkų susitelkimo židiniams tyrinėti. Anketoje yra tokios klausimų grupės: žaliavos įsigijimo būdai, darbo įrankiai ir įrenginiai, dirbinių realizavimas. Klausimų tikslas — ištirti ekonominį amatų aspektą. Prie aprašų prašoma pridėti darbo įrankių ir dirbinių piešinių.

Ši komisija buvo pertvarkyta į Vilniaus amatų komitetą, kurio tikslas — remti amatus. Parengti įstatai buvo

pateikti tvirtinti administracinėms įstaigoms. Žemdirbystės ir valstybės turtų ministro įstatai buvo patvirtinti 1904 m. kovo 9 d.[4]. Įstatų I § toks: „Vilniaus amatų komiteto tikslas yra tyrinėti ir padėti plėsti bei gerinti amatų gamybą Vilniaus gubernijoje, taip pat suartinti gamintojus su vartotojais". Įdomi pastaba, atspindinti ano meto biurokratizmą: komitetui pavedus, duomenis apie amatus kaimuose gali rinkti tik asmenys, gavę gubernatoriaus leidimą.

Ir įsikūrus amatų komitetui, bendrauta su RTD VS, tyrinėjimai skelbti „Užrašuose". Kaip atsakymas Vilniaus gubernatoriaus K. Palenui buvo nusiųsta pažyma apie Vilniaus gubernijos amatų padėtį su 12 punktų siūlymų, kaip juos pagerinti.

Iš talkininkų surinktą medžiagą sutiko apdoroti I. Vulfertas ir I. Špakovskis, pirmajam išsikėlus iš Vilniaus, tą darbą perėmė S. Aksionovas[5]. Tačiau ir J. Vulfertas skyriaus narių susirinkime 1901 m. padarė pranešimą „Vilniaus gubernijos amatų gamyba", kurį paskelbė laikraštyje „Vilenskij vestnik" ir atskira brošiūra, o 1902 m.— „Užrašuose" [6]. L. Vulfertas amatais laiko įvairius verslus, kurių greta pagrindinio verslo — žemdirbystės — imasi kaimo gyventojai, savo namuose iš savo medžiagos ir savo įrankiais pasidaro gaminių ne vien savo šeimos poreikiams tenkinti, o parduoti. Remdamasis Rusijos nejuodžemio gubernijų pavyzdžiais, autorius teigia, kad iš amatų kilo fabrikinė gamyba, tačiau šios dvi gamybos sritys galinčios gyvuoti greta viena kitos. Nusakius, kokios ministerijos Rusijos imperijoje rūpinasi amatais, pereinama prie Vilniaus gubernijos amatų. Čia daugiausia apdirbamas medis, molis ir linų pluoštas. Minimi didesni šių amatų centrai, žaliavos ir įrankių, gaminių realizavimo būdai, gamybos apimtis. Rašoma ir apie amatininkus iš kitų gubernijų — verpimo ratelių meistrus iš Kalugos gubernijos, odų dirbėjus iš Jaroslavlio gubernijos, atvykstančius čionai sezoniškai ir apsigyvenančius miesteliuose. Įvertinęs Vilniaus gubernijos amatus ekonominiu požiūriu, autorius daro išvadą, kad palyginti su kitomis gubernijomis, amatai čia silpnai išsivystę, to priežastimi laiko medžiagos brangumą (ji įgyjama iš perpirklių). Autoriaus nuomone, palaikytini tie amatai, kurie reikalauja rankų, o ne mašinų darbo: medžio, molio apdirbimo; mano, jog netikslinga austi pardavimui.

Vertingų ir įdomių duomenų apie klumpdirbystę XIX—

XX a. sandūroje pateikė miškininkas P. Matulionis [7]. Skyrelių pavadinimai aiškiausiai nusako šio straipsnio turinį: klumpių gamyba; medinio apavo dėvėjimas; gamybos apimtis ir realizavimo rinka; būdai, kaip tobulinti gamybą. Straipsnis iliustruojamas A. Jablonskio puikiai nupieštų darbo įrankių ir pusfabrikačių lentele, kurioje yra ir lietuviški, ir rusiški pavadinimai.

I. Špakovskis paskelbė Kauno gubernijos amatų suvestinę lentelę [8], kurioje nurodytos amatų rūšys, vieta, gamybos apimtis vienetais ir rubliais, realizavimo vietos, amato atsiradimo laikas. Čia neparodyta visų amatų padėtis, tai daugiau informaciniai duomenys.

Ši I. Špakovskio lentelė aptariama P. Matulionio straipsnyje „Apie Kauno gubernijos amatus" [9]. Pažymėjęs, kad dėl medžiagos stokos ši lentelė rodo tik dalį gyvuojančių amatų ir jų centrų bei dirbinių realizavimo rinkų, pabrėžia, kad Kauno, kaip ir kitų Lietuvos gubernijų, liaudies verslai gerokai skiriasi nuo įprasto „namų pramonės" supratimo. Prieš 30—40 metų Kauno gubernijoje mažai tebuvo valstiečių amatininkų, nes valstiečiai viską, ko reikėdavo jų ūkiui, pasidarydavo patys, o dvarams — dvariškiai. Kaimo gyventojų diferenciacijos (taip pat ir amatininkų pagausėjimo) veiksniais P. Matulionis laiko gyventojų prieaugį, nuosavybės ribotumą. Lietuvis amatininkas mažai gamino rinkai, dirbo pagal užsakymą. Tiriamuoju metu padėtis pasikeitė: dalis kaimo gyventojų verčiasi I. Špakovskio nurodytais amatais ir savo dirbinius tiekia rinkai. Anot P. Matulionio, antra Lietuvos kaimo ypatybė būtų tai, kad čia amatininkai neturėjo reikalų su tolimesnių miestų rinka, nepatyrė kapitalo skatinančio poveikio. Tačiau tai nerodo, kad Kauno gubernijos valstiečiai būtų mažiau aprūpinti vietos gamybos mašinomis, gerais audiniais, apskritai tuo, ką galima padaryti iš vietinės žaliavos. Senas amatų šaknis Lietuvoje rodo ir kaimų pavadinimai, kilę iš amatų rūšių (Bliūdžiai, Puodžiai, Kubiliai, Degučiai). Kadangi namų pramonė nebūdinga Lietuvos kaimui, tai jos negalėjo apibūdinti ir RTD VS nariai. Išvardija amatų rūšis, kurios nepaminėtos Špakovskio lentelėje, būtent: šaltkalvius, žemės ūkio mašinų gamintojus, dievdirbius, pakinktų meistrus, dailides, dirbančius pardavimui surėstas sienas, indų ir baldų pynėjus, sielininkus, kailiadirbius, siuvėjus. Taip pat išvardija, kuriose Kauno gubernijos apskrityse kokiais verslais gyventojai verčiasi.

„Užrašų“ 12-ajame sąsiuvinyje (1905) nagrinėjama vien Vilniaus gubernijos amatų padėtis. 1904 m. gruodžio 17 d. skyriaus narių susirinkime (tuo metu susirinkimai vadinti techniniais pokalbiais) S. Aksionovas padarė pranešimą „Vilniaus gubernijos amatų gamybos apžvalga pagal skyriaus surinktus duomenis“. Šis pranešimas pirmuoju buvo paskelbtas tame pačiame „Užrašų“ sąsiuvinyje [10]. Pažymėjęs, kad ankstesnis I. Vulferto darytas pranešimas paremtas 1900 m. surinkta medžiaga, o šis — 1901 ir 1902 m. skyriuje sukauptais naujais duomenimis ir pateikęs abiejų pranešimų duomenis apie amatininkų skaičių, metinę produkciją rubliais, priėjo išvadą, kad jų pajamos menkos, dirbiniai prastos kokybės, darbo sąlygos netikusios, tad šie amatai neremtini. S. Aksionovo požiūris į amatus — ekonominis. Dėl šio pranešimo skyriaus kilo narių diskusijos, kurios buvo išsakytos 1905 m. vasario 15 d. ir balandžio 29 d. posėdžiuose. Jų dalyviai pateikė aštuonis raštiškus pareiškimus, kurie buvo paskelbti minėtame „Užrašų“ sąsiuvinyje. Pasisakiusiųjų nuomonės buvo palankesnės amatams: amatai palaikytini, nurodoma, kaip juos remti. Kadangi šios diskusijos — tai ekonominiai ir rekomendaciniai svarstymai, etnografiniu požiūriu jos neįdomios. Vilniaus amatų komiteto pirmininkas I. Levickis kalbėjo apie nusisekusią 1905 m. Kaziuko mugę Vilniuje. Balandžio 24 d. posėdyje buvo priimtas nutarimas, susidedantis iš trijų punktų: 1) diskusijų dalyviai kiekvienas kitaip aptarė amatą, tad tikslaus jų apibrėžimo neįmanoma duoti, 2) amatai gyventojams teikia papildomų pajamų prie pagrindinio verslo — žemdirbystės, tad RTD VS turi remti amatininkus, kad jie daugiau uždirbtų, daugiau gamintų ir tobulintų dirbinius; 3) išvardijama nemaža priemonių amatams plėtoti. Krinta į akis radikali šio nutarimo pabaiga, kelianti bendrąsias ano meto problemas: „Vertinant dabartinę amatų būklę ir numatant būdus, kaip gerinti valstiečių ekonominę padėtį, prieinama išvados, kad skurdi valstiečių padėtis negali iš esmės pagerėti patobulinus amatų gamybos formas ir taikant vienokias ar kitokias dalines priemones jiems plėtoti. Ekonominė valstiečių padėtis priklauso nuo krašto biurokratinės santvarkos, kurios nepakeitus visuomenine teisine santvarka visos pastangos kelti valstiečių gerovę plėtojant amatus bus tik labdarybė, neatnešanti didesnės naudos“ [11]. Nutarimą pasirašė 28 skyriaus nariai. Tai aiškus 1905 m. revoliucinių įvykių atgarsis.

1906 m. buvo išleistas 13-asis „Užrašų“ sąsiuvinis. Vėliau duomenų apie šio skyriaus veiklą spaudoje nepastebėta (Vilniaus archyvuose nerasta ir RTD VS dokumentacijos).

Taigi RTD VS yra pirmoji institucija Lietuvoje, kuri plačiau domėjosi kaimų ir miestelių amatais: anketomis per talkininkus sukaupė medžiagos, darė pranešimus narių susirinkimuose, tyrinėjimus skelbė savo „Užrašuose“.

[1] RTD buvo įkurta 1874 m.

[2] Очерк возникновения и деятельности Виленского отделения Императорского русского технического общества 1898—1900 гг. // Записки ВО. 1900. Вып. 1. С. 1—15.

[3] Вопросный лист по исследованию кустарных промыслов Виленской и смежных губерний // Записки ВО. 1904. Вып. 9. С. 36—37.

[4] Устав Виленского кустарного комитета // Записки ВО. 1905. Вып. 10. С. 22—27. Be to, šie nuostatai buvo paskelbti atskira 4 puslapių brošiūra.

[5] Сведения о кустарной промышленности Северо-Западного края // Записки ВО. 1904. Вып. 9. С. 33—35. Tai informacinis straipsnelis apie Amatų rėmimo komisijos veiklą.

[6] *Вульферт И. К.* Кустарная промышленность Виленской губернии // Виленский вестник. 1901. № 167, 168, 169; Записки ВО. 1902. Вып. 3. 33—48.

[7] *Матулянис П. С.* Деревенная обувь в Литве // Записки ВО. 1902. Вып. 3. С. 19—24.

[8] *Шпаковский И.* Кустарные промыслы Ковенской губернии // Записки ВО. 1905. Вып. 10. (Вклейка).

[9] *Матулянис П.* О кустарных промыслах Ковенской губернии: По поводу «Таблицы» № 2 И. И. Шпаковского // Записки ВО. 1906. Вып. 13. С. 11—16.

[10] *Аксенов С.* Кустарная промышленность Виленской губернии // Записки ВО. 1905. Вып. 12. С. 3—16. Šio pranešimo lietuviškas vertimas buvo paskelbtas „Vilniaus žiniose“. 1905. Bal. 26; 1905. Bal. 30.

[11] Резолюция общего собрания Виленского отделения Императорского русского технического общества 29 апреля 1905 года к протоколу № 4 // Записки ВО. 1905. Вып. 12. С. 68—69.

LIETUVIŲ LITERATŪROS DRAUGIJA

Iš draugijos istorijos

Nors Rytų Prūsijos lietuvių kalba, tautosaka, iš dalies liaudies kultūra, buvo domimasi visą XIX a., tačiau to amžiaus pabaigoje stiprėjant germanizacijai, tyrinėtojai ypač pajuto, jog reikia skubiai fiksuoti visa, kas susiję su lietuvių kultūros palikimu.

Tam tikslui Tilžėje, ano meto Rytų Prūsijos lietuvių

centre, mieste, kurio gimnazijoje dėstyta ir lietuvių kalba, buvo įsteigta Lietuvių literatūros draugija (Litauische Literarische Gesellschaft).

Draugija turi savo priešistorę. Jos užuomazga buvo 1873 m. Tilžėje susitelkęs Lietuvių ratelis (Litauisches Kränzschen). Ratelio siela buvo to miesto realinės gimnazijos vyresnysis mokytojas M. Felkelis (Voelkel). Karaliaučiuje lietuvių kalbą jis buvo studijavęs pas Fr. Kuršaitį ir G. Neselmaną, o Tilžėje rado gyvą lietuvių kalbą ir papročius, tad nutarė toliau ją tyrinėti. Čia jis sutiko bendraminčių, iš kurių ypač minėtini mokytojai E. Gizevijus ir A. Thomas [1].

1878 m. šiame ratelyje kilo mintis susitelkti į didesnį sambūrį ir taip buvo nutarta. Susisiekta su kituose miestuose dirbančiais mokslininkais, kurie pritarė ir padrąsino tolesniems žygiams. Iš Latvių literatūros draugijos (veikiančios nuo 1824 m.) pirmininko A. Bylenšteino (Bielenstein) buvo gauti tos draugijos įstatai ir pagal juos parengtas savosios draugijos projektas. Jis iniciatorių buvo apsvarstytas Klaipėdoje 1879 m. per Velykas. Projektas buvo išsiuntinėtas asmenims, sutikusiems dalyvauti būsimosios draugijos veikloje. Sulaukta pastabų ir papildymų, į kuriuos buvo atsižvelgta.

1879 m. rugsėjo mėn. A. Becenbergeris lankėsi Tilžėje ir su E. Gizevijumi bei M. Felkeliu sukūrė atsišaukimą, kurį pasirašė 15 asmenų: A. Becenbergeris (Bezzenberger), E. Gizevijus (Gisevius), Hopė (Hoppe), K. Jakobis (Jacoby), V. Manhartas (Mannhardt), Fr. Miklosičius (Miklosich), G. H. F. Neselmanas (Nesselmann), L. Pasargė (Passarge), A. F. Potas (Pott), O. Šadė (Schade), Joh. Šmidtas (Schmidt), Sturys (Sturies), M. Tepenas (Töppen), M. Felkelis (Voelkel), Cygleris (Ziegler). Tai universitetų profesoriai, gimnazijų mokytojai, pastoriai. Atsišaukimas buvo išsiuntinėtas garsesniems lituanistikos ir slavistikos (lituslavisch) tyrinėtojams ir paskelbtas „Tilsiter Zeitung" (Tilžės laikraštis), „Tilsiter Tageblatt" (Tilžės dienraštis), „Ostpreussische Zeitung" (Rytprūsių laikraštis), „National Zeitung" (Nacionalinis laikraštis), „Rigasche Zeitung" (Rygos laikraštis). Vėliau paskelbtas ir LLD leistuose „Pranešimuose" [2]. Apie draugijos steigimą rašė londoniškis „Atheneum", „Tilsiter Zeitung", teigiamo atgarsio ši idėja susilaukė ir klaipėdiškėje „Lietuviškoje Ceitungoje".

Jau pirmojoje atsišaukimo pastraipoje, ypač pabrė-

žiant kalbos savitumą, užsimenama ir apie etnografijos tyrinėjimų objektą — papročius: „Lietuvių kalba, viena kalbotyrai svarbiausių, sparčiai žengia į savo išnykimą; tuo pačiu metu vokiečių, lenkų, rusų, latvių kalbų spaudžiama, ji tik trumpą laiką begyvens. Drauge žūva savitumai tautos, kuri kadaise viešpatavo šiaurės Europoje, drauge žūva papročiai, pasakos ir padavimai, taip pat poezija, kuri kadaise žadino Herderio dėmesį, vertė Šamisą dainuoti". Atsišaukime ypač kreipiamasi į tuos, kurie kilme ar pagal pareigas turi sąlytį su lietuviais, kviečiami įsitraukti į tiriamąjį darbą, kad išnykus tautai, medžiaga mokslui nežūtų be pėdsako.

Šį atsišaukimą lenkų folkloristas Janas Karlovičius pavadino „[...] primenančiu laidotuvių kalbą prie mirštančiojo ir kvietimu padaryti jo pomirtinę nuotrauką arba turto surašymą" [3].

Tokia nuomonė apie visos lietuvių tautos likimą buvo susidariusi XIX a. paskutiniame ketvirtyje. Tai buvo metas, kai didžiajame lietuvių gyvenamajame plote buvo uždrausta spauda, kai dar nebuvo įsisiūbavęs nacionalinis išsivaduojamasis sąjūdis, nebuvo viešo kultūrinio gyvenimo.

Į šį kreipimąsi palankiai atsiliepė tiek Vokietijos mokslo žmonės, tiek užsienio (Anglijos, Olandijos) tyrinėtojai. Jie gyrė draugijos steigimo idėją, pageidavo būti jos nariai.

1879 m. spalio 13 d. iniciatoriai susirinko viename Tilžės viešbutyje aptarti reikalų, numatyti, kas bus valdybos nariai. Spalio 14 d. Tilžėje įvyko LLD steigiamasis susirinkimas. Tad ši data ir laikytina draugijos veiklos pradžia. Į šį susirinkimą atvyko 23 asmenys iš Tilžės bei kitų Rytprūsių miestų, miestelių, daugiausia mokytojų ir pastorių, bet buvo ir knygų prekybininkų, vaistininkų, gydytojų. Tautiniu atžvilgiu — vokiečiai arba lietuviai.

Mokytojas M. Felkelis pasveikino susirinkusius ir pasakė, kad tai turėtų padaryti E. Gizevijus, tačiau dėl ligos negalįs dalyvauti. Pirmininkaujančiu buvo išrinktas pastorius K. Jakobis iš Klaipėdos, sekretoriaujančiais — mokytojai Preibišas ir E. Knakė. Trumpoje kalboje K. Jakobis pasakė, kad asmeninės pažintys ir bendras darbas gali padėti siekti užsibrėžtų tikslų. Sėkmės garantija — į šį susirinkimą atvykusių ir kitų miestų mokslininkų bendradarbiavimas. Vėliau M. Felkelis supažindino su pa-

rengiamaisiais darbais, pereita prie įstatų projekto aptarimo [4].

Tiek įstatų projektas, tiek patvirtintas tekstas [5] turėjo 20 paragrafų. Jau įstatų pirmajame punkte greta kitų dalykų kalbama ir apie etnografinių dalykų fiksavimą: „Lietuvių literatūros draugija yra centras pastangų surinkti viską, kas susiję su Lietuva ir lietuviais kalbiniu, istoriniu, etnografiniu ir panašiu atžvilgiu, kad būtų išsaugota mokslui".

Nutarta sudaryti septynių asmenų valdybą, kuri turi išsirinkti pirmininką, sekretorių, kasininką ir bibliotekininką. Svarstant įstatų projektą, greta lėšų bibliotekai papildyti pasiūlyta skirti jų ir istorijos, etnografijos, meno ir kt. įdomiems dalykams įsigyti, tad buvo įrašyti žodžiai „draugijos bibliotekai ir rinkiniams papildyti" (14 §). Dėl to ir 15 paragrafas buvo išplėstas: pasakyta, kad bibliotekininkas tvarko draugijos biblioteką ir rinkinius.

Išrinkta pirmoji LLD valdyba. Pareigomis pasiskirstyta taip: pirmininkas — K. Jakobis (Klaipėdos pastorius), sekretorius — M. Felkelis (Tilžės vyr. mokytojas), kasininkas — dr. F. Zymeringas (Tilžės realinės mokyklos mokytojas), bibliotekininkas — dr. Preibišas (Tilžės gimnazijos mokytojas), nariai — prof. dr. A. Becenbergeris (Getingenas), prof. dr. G. Neselmanas (Karaliaučius), vyr. mokytojas Hopė (Gumbinė) [6].

Ilgainiui valdybos sudėtis keitėsi: per pirmąjį veiklos dešimtmetį buvo trys pirmininkai ir penki sekretoriai. Priežastis — mirtys. Pirmininkai buvo K. Jakobis (1879—1881), M. Felkelis (1881—1882), V. Hofhaincas (1882—1889), Th. Proisas (1890—1898), A. Kuršaitis (1899—1923). Ilgiausiai pirmininkavo ir daugiausia draugijos labui nuveikė A. Kuršaitis. Į valdybą išrinktas 1885 m., nuo 1888 m. buvo sekretorius.

Pagal įstatus LLD nariai buvo trijų kategorijų: tikrieji, korespondentai ir garbės. Tikrieji nariai valdybos posėdyje renkami balsų dauguma, o garbės nariai — vienbalsiai. Draugijos narių skaičius per visą gyvavimo laiką buvo gana pastovus — apie 200 asmenų. Korespondentų ir garbės narių buvo tik po keletą. Matyt, draugija buvo populiari tarp lituanistinių studijų tyrinėtojų ir mėgėjų, nes daliai narių mirus ar išsikėlus į tolimesnes Vokietijos sritis ir išstojus iš jos, jų vietą užimdavo kiti. Draugijos įsteigimo metais (iki 1879 m. lapkričio vidurio) buvo 91 tikrasis ir 5 garbės nariai. Pagal metiniuose

susirinkimuose pateiktus duomenis, paskelbtus „Pranešimuose“, tikrųjų narių skaičius kito šitaip: 1880 m.— 139, 1881 m.— 192, 1882 m.— 216, 1883 m.— 225, 1884 m.— 199, 1885 m.— 203, 1886 m.— 215, 1887 m.— 210, 1888 m.— 213, 1889 m.— 198, 1890 m.— 198, 1891 m.— 194, 1892 m.— 206, 1893 m.— 198, 1894 m.— 196, 1895 m.— 197, 1896 m.— 195, 1897 m.— 179, 1898 m.— 168, 1899 m.— 178, 1900 m.— 180, 1901 m.— 180, 1902 m.— 183, 1904 m.— 216, 1905 m.— 227, 1906 m.— 225, 1907 m.— 227, 1908 m.— 228.

Nariai buvo įvairių profesijų žmonės: mokslo darbuotojai (aukštųjų mokyklų profesoriai), mokytojai, dvasininkai, valdininkai, pirkliai, ūkininkai ir kt. Ne vieno vardas tarptautinio garso, ypač baltistikos tyrinėjimų srityje (A. Becenbergeris, A. Bylenšteinas, J. Boduenas de Kurtenė, F. Fortunatovas, A. Leskynas, G. Neselmanas, E. Volteris). Draugijos narių sudėtis buvo daugiatautė: į ją įėjo vokiečiai, lietuviai, lenkai, rusai ir kt.

Draugijos veikloje dalyvavo ir įvairių specialybių lietuvių inteligentai. Jau pirmajame visuotiniame narių susirinkime, įvykusiame 1880 m. spalio 27 d., pirmininkas K. Jakobis paminėjo Kuldigos gimnazijos mokytoją Kancevičių, Sumų gimnazijos mokytoją S. Dagilį, Rygoje dirbusį J. Miliauską, Poliankoje — J. Basanavičių[7]. Pačioje draugijos veiklos pradžioje nariu korespondentu buvo priimtas A. Baranauskas, tuo metu dirbęs Kaune. Draugijos vadovybė pageidavo, kad į jos veiklą įsitrauktų ir Mažosios Lietuvos lietuvių inteligentų — mokytojų, kunigų, tačiau šie lūkesčiai neišsipildė[8].

LLD veiklos kryptys buvo keleriopos: 1) moksliniai ir mokslo populiarinimo pranešimai visuotiniuose ir mėnesiniuose susirinkimuose, 2) muziejaus steigimas ir rinkinių populiarinimas, 3) bibliotekos steigimas, 4) tęstinio leidinio „Lietuvių literatūros draugijos pranešimai“ („Mitteilungen der Litauischen literarischen Gesellschaft“) leidimas.

Pranešimų tematika buvo gana plati: lietuvių (daugiausia vakarinių) istorija, kalbotyra (vyravo dialektologija), etnografijos ir tautosakos klausimai.

Muziejuje buvo sukaupta mineralų pavyzdžių, numizmatikos, istorijos, ikonografijos ir etnografijos dalykų.

Biblioteka turėjo apie 4000 vienetų leidinių, tarp jų — retų lietuviškų ir lituanistinių spaudinių, rankraščių. Su bibliotekos rinkiniais stengtasi supažindinti kuo daugiau

žmonių. Tuo tikslu 1892 m. buvo išleistas LLD bibliotekos katalogas[9]. Iš jo turinio galima spręsti, kokie buvo bibliotekos rinkiniai: 1) lietuviški tekstai: a) atskiri leidiniai, b) laikraščiai, c) kalendoriai; 2) latviški tekstai; 3) kalbotyra; 4) tautotyra (religija, mitologija, pasakos, liaudies dainos, senovinės bažnytinės giesmės); 5) kultūros istorija, archeologija, architektūra, numizmatika; 6) geografija ir topografija; 7) istorija; 8) gamtos mokslai; 9) biografijos; 10) literatūros istorija (katalogai, kritika); 11) rankraščiai; 12) moksliniai periodiniai leidiniai; 13) beletristika. Be to, draugijos pranešimuose buvo paskelbti šeši šio katalogo papildymai.

Tačiau svarbiausiu veiklos rezultatu laikytinas „Pranešimų" leidimas. Jų 1880—1912 m. išėjo 31 sąsiuvinis, kurie sudarė 6 tomus. Paprastai į vieną tomą įeidavo po 6 sąsiuvinius, tik paskutinio išėjo vienas sąsiuvinis. „Pranešimuose" buvo skelbiami tyrinėjimai ir medžiaga iš istorijos, archeologijos, etnografijos, folkloristikos, recenzuojamos knygos, pateikiama draugijos veiklos kronika, bibliografijos, personalijos.

LLD palaikė mokslinius ryšius su Vokietijos ir kitų kraštų panašaus profilio draugijomis: Latvių literatūros draugija Rygoje, Estų mokslo draugija Tartu, Varmijos istorijos draugija Frauenburge, Vakarų Prūsijos istorijos draugija. Dažniausias ryšių palaikymas — tai keitimasis leidiniais.

Prieš Pirmąjį pasaulinį karą draugijos veikla apsilpo, kai buvo įsteigta Lietuvių mokslo draugija Vilniuje. Naujoji draugija netrukus sutelkė mokslu besidominčius lietuvių inteligentus ir lituanistikos tyrinėtojus kitataučius.

Pirmojo pasaulinio karo metais draugija veikti negalėjo (karo pradžioje dalis Mažosios Lietuvos atsidūrė karo veiksmų zonoje). Daugelis jos narių buvo paimta karo tarnybon.

Kadangi po Pirmojo pasaulinio karo draugija leidinių nebeišleido, tai jos paskutinio dešimtmečio veikla paliko tik nežymių pėdsakų. Reikia manyti, kad menkai ir veikė. Tuo metu susiklostęs lietuvių tautos likimas parodė, kad lietuvių kalbai, kuriai fiksuoti buvo įsteigta LLD, pavojaus išnykti nebėra. 1920 m. balandžio 13 d. visuotiniame narių susirinkime jos pirmininkas A. Kuršaitis iškėlė klausimą, ar verta draugijai gyvuoti, ir tuoj atsakė, kad taip, mat draugija savo tyrinėjimus skelbianti vokiečių kalba, todėl jais galės naudotis kitų kraštų ty-

rinėtojai. Be to, dar daug esama rinktino ir apdorotino, susidarė sąlygos medžiagą rinkti po visą Lietuvą [10]. Pirmajame pokario metų susirinkime nutarta į draugijos valdybą neberinkti dr. V. Gaigalaičio ir J. Stiklioriaus, nes jie ėmėsi politinės veiklos Lietuvos naudai. Draugiją panaikinti nutarė keli jos nariai, nedalyvavo net pirmininkas A. Kuršaitis [11].

Pagaliau 1923 m. LLD formaliai nustojo gyvavusi. Jos turtas su reikiamais formalumais buvo perduotas Karaliaučiaus universitetui. Draugija užsidarė dėl keleto priežasčių: dauguma jos entuziastingų steigėjų mirė ar išsikėlė gyventi į kitas Vokietijos sritis; Kaune atsirado naujų mokslo ir kultūros įstaigų, į kurių veiklą aktyviai įsitraukė dalis LLD narių.

Tolesnė istorijos eiga rodo, kad didžiojoje teritorijos dalyje lietuviai išsaugojo ir išpuoselėjo savo kalbą, kultūrą, tačiau išsipildė LLD steigėjų pranašystė Rytų Prūsijos lietuvių atžvilgiu. Tad šios draugijos veiklos rezultatai — mokslo paminklas šio krašto lietuviams.

Etnografijos klausimai draugijos susirinkimuose

Metiniuose bei mėnesiniuose draugijos narių susirinkimuose, dažniausiai rengiamuose Tilžėje, kartais Klaipėdoje, Ragainėje, greta organizacinių reikalų svarstymo buvo skaitomi moksliniai pranešimai, taip pat ir etnografinio pobūdžio, arba juose iš dalies buvo aptariami šios srities dalykai. Kai kuriais metais tokių susirinkimų įvykdavo apie dešimt. Metiniai susirinkimai paprastai būdavo organizuojami spalio mėnesį. Viename posėdyje paprastai būdavo skaitoma po du pranešimus, tada diskutuojama, pateikiama papildomų duomenų. Susirinkimuose dalyvaudavo po keliasdešimt narių bei svečių.

Manome, jog tikslingiausia apie tai kalbėti laikantis chronologijos, nes kartu bus matyti ir draugijos domėjimosi liaudies kultūros dalykais eiga. Apie draugijos „Pranešimuose“ skelbtas temas plačiau nerašome, kadangi jos nagrinėjamos kituose skyriuose.

1881 m. gruodžio 9 d. Polis (Pohl) pagal E. Vicherto knygą „Litauische Geschichten“ padarė pranešimą „Apie lietuvių charakterį“. Diskutavusieji teigė, kad Vicherto apibūdinimai tinka ne visiems atvejams. Kaip Priekulės teisėjas, jis susidurdavo su neigiamais gyvenimo atvejais,

be to, kalbėjusiųjų nuomone, Priekulės apylinkė esanti blogiausia, kitose apylinkėse papročiai nėra taip smukę [12].

1882 m. kovo 22 d. prof. dr. A. Becenbergeris kalbėjo apie lietuvių prietarus ir jų mokslinę vertę. Pranešėjas prietarus laikė senųjų liaudies tikėjimų dalimi. Iš pradžių pabrėžta, jog reikia kritiškai vertinti kitataučių autorių pateiktus duomenis apie lietuvių ir latvių tikėjimus. Remdamasis M. Pretorijaus pateiktais duomenimis ir liaudyje išlikusiais pavyzdžiais, A. Becenbergeris plačiai nagrinėjo kai kurias mitologines būtybes (daugiausia dėmesio skirdamas aitvarui), apibūdino jų funkcijas. Aptariami ir dėl katalikybės įtakos susidarę naujesni tikėjimai, perimti iš vokiečių arba atėję per lenkišką literatūrą. Po pranešimo gyvai diskutuota, pateikta daug naujų duomenų apie raganas, apie ligas ir mirtį sukeliančias būtybes [13].

1882 m. lapkričio 16 d. Piktupėnų pastorius V. Hofhaincas (Hoffheinz) lygino 1744 m. T. Lepnerio „Der Preusche Littauer" aprašytus papročius, buitį, drabužius su to meto Rytų Prūsijos lietuvių atitinkamais dalykais, nurodė, kad per tą laiką vyrų drabužiai pakito labiau, o moterų mažiau. T. Lepnerio piešinyje pavaizduotos dūdos ir kanklės buvo išstumtos armonikos. Kadangi bendra apžvalga būtų užėmusi per daug laiko, tai pranešėjas aptarė to meto Nidos žvejų kasdieninę ir išeiginę aprangą. Toliau kalbėjo apie Nidos žvejų tinklus, žvejybos būdus, gyvenamųjų namų išplanavimą, vidaus įrengimą, krikštynų papročius, valgius, valgymo įrankius, vestuvių papročius, gydymąsi, laidojimą. Vieni dalykai apibūdinti, kiti tik paminėti. Šį pranešimą kiti susirinkimo dalyviai papildė faktais iš kitų vietų. Tame pačiame susirinkime Ch. Barčas referavo A. Becenbergerio knygą „Litauische Forschungen" (Lietuvių tyrinėjimai), kurioje, kaip žinoma, yra ir etnografinės medžiagos [14].

1884 m. kovo 20 d. V. Hofhaincas pranešime „Apie paskutines pagonybės liekanas lietuvių tikėjimuose" kalbėjo apie tuos dalykus, kurie dabar yra folkloristikos tyrinėjimo objektas (laumės, raganos), tačiau kliudė ir papročius (Jonines, gydymą), ugnies panaudojimą juose [15].

1884 m. lapkričio 27 d. Gretneris supažindino su dr. Arturo Hazelijaus (Hazelius) Stokholme Šiaurės muziejaus kūrimo istorija ir veikla [16].

Tų pačių metų gruodžio 18 d. V. Hofheincas referavo E. Lemkės knygą „Volkstümliches aus Ostpreussen" (Liaudiškieji Rytprūsiai) (1884). Anot pranešėjo, dvide-

šimties skyrių darbas teikia ypač turtingų ir moksliniu požiūriu vertingų žinių apie Rytų Prūsijos liaudies papročius. Toliau nurodė, kokia tvarka papročiai aprašomi [17].

1885 m. vasario 26 d. Gretneris plačiai informavo apie Paryžiuje leidžiamą tautosakos, tikėjimų ir papročių žurnalą „Melusine". Šis žurnalas daugiausia nagrinėjo prancūzų ir kitų romanų tautų dalykus, tačiau jame buvo ir įvairių Europos tautų medžiagos [18].

1885 m. spalio 14 d. A. Kuršaitis skaitė pranešimą „Prūsų lietuvių kultūra ir papročiai praeito šimtmečio viduryje". Iš pradžių autorius pažymėjo, kad jo laikais, palyginti su M. Pretorijaus ir T. Lepnerio aprašytais, lietuvių kultūra padarė didelę pažangą. Tačiau yra didelis skirtumas tarp praeito (šiuo atveju — XVIII a.) ir gyvenamojo laikotarpio. Tai rodo, jog pranešėjas išmanė liaudies kultūros raidą. XVIII a. liaudies kultūrą apibūdino remdamasis Boko, Gervaiso darbais ir K. Donelaičio „Metais". Trumpai nupiešė ano laikotarpio valstiečių darbo ir buities sąlygas, lažo dydį, paminėjo antifeodalinį pasipriešinimą — 1775—1776 m. Priekulės apylinkės valstiečių maištą, kuriam malšinti buvo iškviesta kariuomenė. Toliau kalbėjo apie to meto ūkininkavimą, smulkiau apibūdino drabužius, maistą, moterų namų darbus [19]. „Aušra", perpasakodama šį pranešimą pagal „Tilsiter Allgemeine Zeitung" (Bendrasis Tilžės laikraštis), nuorodoje rašė: „Atsilaikome prie visko savo pasargas padėt" [20]. Abejojo teiginiais, kuriais neigiamai aptariama lietuvių buitis. Žinoma, neigiamos gyvenimo pusės ne pranešėjo buvo sugalvotos, o paimtos iš ankstesnių autorių darbų.

1886 m. sausio 21 d. dr. Brosovas kalbėjo apie lietuvių medžių gerbimą, miškų ir laukų kultus. Didžioji pranešimo dalis skirta mitologiniams dalykams, tačiau nepamiršti ir žemdirbystės (derliaus nuėmimo), vestuvių papročiai. Žinoma, ir pastaruosiuose pranešėjas ieškojo senųjų tikėjimų apraiškų.

Tame pačiame susirinkime Seknikas referavo Dorneto straipsnį apie kelionę per Lietuvą ir Kuršą, paskelbtą 1884 m. žurnale „Unsere Zeit" (Mūsų laikas) (Leipzig). Daugiausia lyginta, kaip ūkininkaujama Lietuvoje ir Kurše, bet užsimenama ir apie etnografinius dalykus — ūkių dalijimo vaikams paprotį, daugybės švenčių šventimą, o dėl to net nespėjama nudirbti visų ūkio darbų [21].

Pranešimuose būdavo kalbama ir apie Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų istoriją. Antai 1886 m. kovo

11 d. Frydebergas (Friedeberg) padarė pranešimą „Žydai Lietuvoje nuo XIV a. pabaigos iki XVII a. vidurio". Turiningame pranešime papasakojo, kaip karaimai ir žydai atsikraustė į Lietuvą, apžvelgė valdovų jiems duotas privilegijas, jų kultūrinį ir religinį gyvenimą [22].

1886 m. gegužės 13 d. Ch. Barčas pranešime „Pietų slavų papročiai" referavo Frydricho S. Krauso knygą. Iš pradžių autorius išreiškė savo nuomonę, jog lietuvių ir slavų istorijos, charakterio ir kalbos tyrinėjimai rodo bendrą tų tautų kilmę [23].

1886 m. lapkričio 11 d. V. Hofhaincas referavo A. Becenbergerio straipsnį „Über das litauische Haus" (Apie lietuvių namą), paskelbtą „Altpreussische Monatsschrift" (1886, T. 23. Sąs. 12). Pranešėjas paminėjo straipsnio autorius — ankstesnių laikų autorius ir paties A. Becenbergerio lauko tyrinėjimų duomenis. Šiame straipsnyje autorius seniausiu laikė namą su atviru židiniu viduryje [24].

1887 m. sausio 20 d. A. Kuršaitis skaitė pranešimą „Tilžės apylinkės etnografiškumai". Paskelbtoje ataskaitoje pateikta keliolika lietuvių tikėjimų ir prietarų pavyzdžių, tarp jų liaudies medicinos ir laidotuvių papročių. Tai ne tyrinėjimų atpasakojimas, o autoriaus užfiksuota medžiaga, tad ji vertinga kaip šaltinis tolesniems tyrinėjimams [25].

1887 m. vasario 28 d. Šlichtingas (Schlichting) padarė pranešimą „Senoji Prūsija, ypatingą dėmesį skiriant lietuviams". Jis pasinaudojo K. Hartknocho, C. Vecelijaus, K. Henenbergerio darbais ir trijų tomų Aug. Hermano Lukano (Lucanus) rankraštiniu veikalu „Senoji ir dabartinė Prūsijos padėtis", parašytu 1749 m. Iš šešių pastarojo darbo skyrių trijuose rašoma apie senųjų prūsų namų buitį, drabužius, senųjų prūsų apeigas. Pranešimas buvo iliustruojamas citatomis iš minėtų autorių darbų, ypač A. H. Lukano [26].

1887 m. gruodžio 19 d. G. Frelichas, remdamasis LLD bibliotekon mainais patekusia literatūra, pasakojo apie senąsias šventes bei papročius Elzase ir Lotaringijoje, lygino juos su Rytų Prūsijos atitinkamais dalykais. Remiamasi ir kalendorinių švenčių papročių medžiaga [27].

1888 m. spalio 11 d. A. Becenbergeris padarė pranešimą „Rytų Prūsija ir jos kaimynai etnografiniu požiūriu". Pranešėjo nuomone, etnografiniai tyrinėjimai turi susidėti iš trijų dalių: antropologijos, kalbos ir aprangos

bei įrankių, tačiau pastarieji be dviejų pirmųjų labai menkos mokslinės vertės. Toliau pranešėjas aptarė įvairių tautų (vokiečių, lenkų, rusų, žydų, senųjų prūsų, latvių, lietuvių) apsigyvenimo istoriją šiame krašte [28]. Taigi autorius etnografiją suprato pačia plačiausia prasme.

1893 m. gruodžio 7 d. Zeitneris (Seitner), remdamasis literatūra, bažnyčių archyvais ir žmonių informacijomis, padarė pranešimą apie Pakalnės apskrities istoriją. Iš etnografijos minimas šieno vežimas iš pievų rogėmis žiemos metu, taip pat XVII a. Inzėje buvęs perkūno ąžuolas, prie kurio nuolat slaptai vykdavusios pagoniškos apeigos. Pabaigoje pranešėjas perteikė vieno Rytprūsių dvasininko samprotavimus apie Rytų Prūsijos lietuvių būdo geruosius ir bloguosius bruožus [29].

1894 m. sausio 25 d. A. Kuršaitis referavo apie Frydricho Tribukaičio „Chronik" (Insterburg, 1894). Autorius — Christiankiemio (Darkiemio aps.) bendruomenės pirmininkas — memuarinio pobūdžio knygelėje aptaria ir kaimo papročius. Tame pačiame susirinkime Zeitneris tęsė ankstesnį pasakojimą apie Pakalnės apskrities gyventojų papročius: nusikaltusių susiklosčiusioms moralės normoms viešą baudimą bažnyčioje, apie lietuvius liuteronus — maldininkus [30].

1895 m. balandžio 8 d. studentas V. Gaigalaitis (vėliau žymus šio krašto lietuvių kultūros veikėjas) pasakojo apie Rytų Prūsijos lietuvius surinkimininkus, arba maldininkus. Duomenis pranešėjas pats rinko daugelį metų, o tai daryti jam buvo nesunku, nes namiškiai priklausė surinkimininkams. Buvo nagrinėjami tokie klausimai: kilmė ir raida, įžymieji pamokslininkai (sakytojai), santykiai su oficialiąja bažnyčia, griežtas gyvenimo būdas, skaitomos knygos [31].

Kartais pranešimuose, kurie susiję su etnografinio pobūdžio medžiaga, apimami ir tolimesni kraštai. 1896 m. sausio 30 d. buvęs misionierius Indijoje Didlaukis pasidalijo prisiminimais apie savo darbą ir apie Indijos aborigenų gyvenimo būdą [32].

1896 m. vasario 27 d. V. Hofhaincas padarė geografinio ir etnografinio pobūdžio pranešimą apie Krokų lanką, kurios daugelis klausytojų tik pavadinimą žinojo. Vienbalsiu susirinkusiųjų pageidavimu šis pranešimas buvo pasiūlytas paskelbti draugijos „Pranešimuose" [33].

1898 m. kovo 31 d. T. Proisas pranešime aptarė latvių ir giminiškų tautų piršlybų bei jungtuvių seniausias for-

mas pagal Emilio Bylenšteino senųjų latvių dainų rinkinį. Pranešimui naudotasi senosiomis vokiečių kronikomis ir XVI—XVII a. literatūra. Kalbama apie vadinamąsias komunalines, vogtines bei pirktines vestuves. Kunigas Jurkšaitis iš savo stebėjimų papildė, jog tokių pagoniškų papročių liekanų pasitaiko ir tarp Prūsijos lietuvių [34].

1898 m. lapkričio 22 d. A. Kuršaitis kalbėjo apie lietuvių ir latvių paplitimą [35]. Tekstas buvo paskelbtas kaip atskiras straipsnis LLD „Pranešimuose".

1899 m. vasario 29 d. A. Kuršaitis kalbėjo apie Rytprūsių lietuvių kultūrą. Buvo bandyta įrodyti, jog lietuvių kultūra nuo XVI a. iki pranešėjo gyvenamojo meto nuolat kilo [36].

1900 m. balandžio 24 d. Elizabetė Lemkė, trijų dalių darbo „Rytų Prūsijos etnografiškumai" autorė, skaitė pranešimą apie kadagį. Šiame susirinkime dalyvavo nemaža svečių, kurie nebuvo LLD nariai, ypač moterų [37]. Tekstas irgi buvo paskelbtas draugijos „Pranešimuose".

1903 m. lapkričio 30 d. ir 1904 m. sausio 25 d. Ch. Barčas referavo F. Tecnerio knygą „Die Slawen in Deutschland" (Slavai Vokietijoje) (1902). Jis teisingai pažymėjo, kad šiame leidinyje lietuviai be jokio motyvavimo priskirti slavams. Pripažino, jog gausiai sukaupta medžiagos, kuri iš dalies atsijota. Pabrėžė, kad kai kurie lietuviški žodžiai iškraipyti [38].

1904 m. kovo 14 d. Ch. Jurkšaitis pasakojo apie lietuvių tikėjimą nemirtingumu ir dvasiomis. Pranešėjas čia vėl minėjo tuos faktus iš Rytų Prūsijos lietuvių laidotuvių papročių bei tikėjimų, kuriuos kadaise buvo pateikęs J. Basanavičiui, o šis paskelbė knygoje „Iš gyvenimo vėlių bei velnių" (Chicago, 1903). Toji medžiaga posėdžio ataskaitoje paskelbta vokiškai [39], tad pasidarė prieinama kur kas platesniam mokslo pasauliui.

1904 m. lapkričio 28 d. Šteinas padarė pranešimą apie kalbininką ir etnografą Augustą Bylenšteiną, remdamasis jo autobiografine knyga „Ein glückliches Leben" (Laimingas gyvenimas) (Rīga, 1904) [40].

1905 m. spalio 31 d. A. Kuršaitis kalbėjo apie lietuvių namus ir rakandus, o Prelsas aptarė Bremeno apylinkių valstiečių papuošalus [41]. A. Kuršaičio pranešimas atskiru straipsniu buvo paskelbtas draugijos „Pranešimuose".

1908 m. sausio 6 d. A. Kuršaitis aptarė A. Bylenšteino veikalą „Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten"

(Latvių medžio statiniai ir rakandai) (St. Petersburg, 1907. T. 1) [42].

Taigi LLD narių susirinkimų pranešimuose būdavo pateikiama naujos, tiesioginių stebėjimų būdu surinktos medžiagos įvairiais Rytų Prūsijos lietuvių kultūros klausimais. Pasirėmus ankstesniais šimtmečiais skelbtais tyrinėjimais, kartais ir rankraštine medžiaga, bandyta nagrinėti XVI—XIX a. liaudies kultūros raidą. Informuota apie etnografinių tyrinėjimų rezultatus kituose Europos kraštuose. Daugiausia pranešimų padarė A. Kuršaitis. Dažniausia pranešimų tematika — papročiai, senieji tikėjimai. Pirmieji aptariami daugiausia tik todėl, kad juose atsispindėjo senieji tikėjimai. Tai neatsitiktinis reiškinys: XIX a. vokiečių tautotyrinėje literatūroje šie klausimai nagrinėjami gana plačiai. O tai turėjo įtakos ir LLD aktyviesiems nariams, kurie, kaip rodo pranešimai, buvo susipažinę su vokiečių, iš dalies ir prancūzų, tautotyrine literatūra. Svarbiausia, kad kai kurie pranešimai buvo paskelbti draugijos „Pranešimuose", o tai jau ne tik istoriografinis faktas, bet ir vertinga medžiaga liaudies kultūros istorijos tyrinėjimams.

Etnografijos istoriografijos klausimai

LLD „Pranešimuose" pasirodė keletas etnografijos istoriografijos publikacijų: trys apžvalginiai straipsniai, viena ištrauka iš seniau išėjusio leidinio, viena recenzija, vienas aprašymas apie mokslinę išvyką ir pora personalijų.

E. Volteris paskelbė informacinį straipsnį „Latvių tyrinėjimai apie Lietuvą, lietuvių—latvių etnografiją ir kalbas" [43]. Čia rašoma apie 1891—1893 m. latvių periodinėje spaudoje pasirodžiusius lietuvių ir latvių etnografijos, tautosakos, mitologijos ir kalbos straipsnius. Šiuo atveju verti dėmesio du straipsniai, skelbti laikraščio „Dienas lapa" puslapiuose: „Raštai apie lietuvių etnografiją" (1891) ir „Latvių ir lietuvių muzikos instrumentai (kantele, kanklės, kuokles)" (1892). Kadangi straipsniai paskelbti latvių visuomenei skirtuose leidiniuose, tai tiek anuo metu, tiek dabar šis E. Volterio straipsnis tebeturi informacinę vertę baltistams.

Kitoje informacijoje „Mažesnės žinios iš lietuvių etnologijos ir filologijos srities: Lietuviškų tyrinėjimų Rusijoje 1893 m. kronika" [44] E. Volteris, remdamasis „Ru-

sijos imperatoriškosios geografų draugijos žiniomis“ greta kitų lituanistinių dalykų rašo apie minėtoje draugijoje įsteigtos lietuvių ir latvių komisijos pirmąjį bei antrąjį posėdžius. Minima, kad antrajame komisijos posėdyje, įvykusiame 1893 m. lapkričio 8 d., S. Baltramaitis, remdamasis M. Davainio-Silvestraičio surinkta medžiaga, padarė pranešimą apie S. Daukanto spausdintus ir nepaskelbtus darbus (pranešimas S. Daukanto gimimo 100-osioms metinėms). Taip pat rašoma apie dviejų jaunų kalbininkų A. Pogodino ir G. Ginkeno iš Peterburgo lituanistinių komandiruočių (pirmojo — į Telšių ir Raseinių aps., antrojo — į Vilkaviškio ir Vladislavovo aps.) ataskaitinius pranešimus Rusijos geografų draugijoje. Remiantis Peterburge leistu lenkišku savaitraščiu „Kraj“, informuojama apie Peterburge gyvenančius lietuvius bei žemaičius ir jų bendruomenės gyvenimą.

Vienu informatyviausių istoriografiniu straipsniu laikytinas Elizabetės Lemkės „Pranešimas dėl lietuvių etnografijos“ [45]. Svarbiausias jo tikslas — supažindinti su Vokiečių drabužių ir namų dirbinių muziejuje Berlyne laikomais lietuviškaisiais eksponatais. Čia buvo surinkta nemaža moterų drabužių dalių, ypač juostų, galvos dangos. Drabužių dalys apibūdinamos, nurodoma, iš kokios jie medžiagos, forma, spalvos, puošyba. Buvo ir vilnonių moteriškų raštuotų pirštinių, moteriškų pririšamų kišenių — dalmonų, audinių — lovatiesių, staltiesių. Prie smulkiau apibūdintų eksponatų priklauso moliniai tinklų svoreliai, mediniai ir geležiniai pakabinami šviestuvai. Toliau autorė nurodo, iš kurių Mažosios Lietuvos kaimų kokių eksponatų įsigyta. Gaila, kad nepažymėtas nei bendras eksponatų, nei grupių skaičius. Pabaigoje užsimenama, iš kokių lietuvių liaudies kultūros sričių eksponatų dar turėtų būti šiame muziejuje. Iš smulkiau šiame straipsnyje aprašytų daiktų galima ne tik spręsti, kokių eksponatų buvo tame muziejuje, bet ir naudotis tuo, kaip medžiaga tyrinėjimams.

Vienas geriausių savo meto Mažosios Lietuvos žinovų A. Kuršaitis recenzavo 1898 m. Alberto Cveko knygą „Litauen: Eine Landes- und Volkskunde“ (Lietuva: Kraštotyra ir etnografija) [46]. Išgyręs šios knygos plačią tematiką ir pažintinę vertę, patikslina knygos autoriaus, prastai mokėjusio lietuvių kalbą, neteisingus vietovardžių kilmės aiškinimus, taiso lietuviškų terminų prasmę ir rašybą. O skyriui „Lietuvių kultūros būklė“, kuriame re-

miantis kelių šimtmečių duomenimis aprašomi papročiai ir pažiūros, recenzentas pataria ryškiau atskirti dabartinę padėtį nuo ankstesnių laikų.

Tas pats A. Kuršaitis pateikė 1902 m. spalio mėn. kelių dienų išvykos į Lietuvą smulkų aprašymą [47]. Jo kelionės tikslas buvo aplankyti lituanistiniais dalykais besidominčius asmenis, nustatyti pietinę lietuvių kalbos paplitimo ribą, jos gyvavimą Vilniaus apylinkėse, aplankyti du kultūros centrus — Vilnių ir Kauną. Čia A. Kuršaitis aprašė pakelėje matytus apylinkių vaizdus, miestus bei miestelius. Tai įdėmaus keleivio įspūdžiai. Seinuose jis aplankė LLD narius — vyskupą A. Baranauską ir mokytoją J. Kairiūkštį, aprašė pokalbius su šitais asmenimis, užsiminė apie jų darbus, ypač apie A. Baranausko lituanistinę veiklą.

„Pranešimuose" taip pat pasirodė pora etnografinių personalijų — pirmoji jų skirta neseniai mirusiam vienam LLD iniciatorių Eduardui Gizevijui pagerbti, kita — apie Liudviką Adomą Jucevičių.

Publikaciją apie E. Gizevijų parengė jo buvęs mokinys, vėliau draugas, Tilžės gimnazijos lietuvių kalbos mokytojas J. Šykopas [48]. Tai atpasakojimai su dialogų ištraukomis iš E. Gizevijaus spaudai rengiamų prisiminimų „Mano gyvenimas". Čia rašoma apie E. Gizevijaus vaikystę, studijų metus Karaliaučiaus universitete, mokytojavimą Tilžėje, pasakojama, kaip jis, gindamas lietuvių kalbą, susikirto su valdininku Retigu. Pabaigoje J. Šykopas aprašo pensinius E. Gizevijaus metus, mirtį, iškilmingas laidotuves, apibūdina jį kaip žmogų.

1881 m. pasirodė J. Šykopo parengta E. Gizevijaus raštų rinktinė, į kurią įėjo ir visas „Mano gyvenimo" tekstas [49]. Iš anksčiau minėtos publikacijos J. Šykopo prirašyta pabaiga „Mano gyvenime" pavadinta „Leidėjo baigiamasis žodis". Šio leidinio pelnas turėjo būti atiduotas E. Gizevijaus mokinių ir draugų įsteigtai E. Gizevijaus stipendijai. Jei ši laida būtų išpirkta, buvo numatyta leisti antrą, tačiau sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas ir pokariniai sunkumai. Padidėjus susidomėjimui kraštotyros literatūra, 1930 m. išleista nauja laida. Paskata buvo ir 1928 m. rudenį Karaliaučiaus pilyje surengta E. Gizevijaus 135 piešinių paroda [50]. Pagaliau lituanistinės bibliotekos serijoje pasirodžiusiuose „Lietuvininkuose" greta kai kurių kitų E. Gizevijaus tautotyros darbų paskelbtas ir „Mano gyvenimo" lietuviškas vertimas [51].

J. Koncevičius pateikė trumpą L. A. Jucevičiaus biografiją [52], paimtą iš „Encyklopedyja powszechna“ (W-wa, 1863. T. 13). Toliau eina jo darbų bibliografija ir kūrinių pavadinimų vertimas į vokiečių kalbą, vienu kitu atveju pridedama trumpa anotacija. Taip pat apibūdina rankraštinį darbą apie mokytuosius Žemaitijos žmones, minimi skelbtus šio darbo straipsnelius.

Etninės istorijos tyrinėjimai

LLD, domėdamasi daugeliu lituanistinių klausimų, negalėjo apeiti lietuvių etninės istorijos ir to meto etnodemografinės situacijos klausimų. Juk tyrinėjant lietuvių istoriją, kalbą, tautosaką, materialinę ir dvasinę kultūrą, savaime iškildavo klausimas, kur gyveno praeityje ir dabar gyvena lietuviai. Šiuos dalykus daugiausia nagrinėjo A. Kuršaitis. Lietuvių dialektologiją tyrinėję autoriai irgi turėjo aptarti lietuvių gyvenamo ploto ribas, jų skaičių (E. Volteris, A. Doričius). Šiais klausimais buvo daromi pranešimai LLD narių susirinkimuose, skelbiami straipsniai „Pranešimuose“.

Pirmąją publikaciją šiuo klausimu „Dabartinis lietuvių paplitimas“ paskelbė Maksimilianas Felkelis [53]. Kaip rašo autorius, jo tikslas — pateikti duomenis, kiek sumažėjo lietuviškai kalbančių gyventojų Rytų Prūsijoje XIX a. per vieno žmogaus gyvenimą. Remiamasi bažnyčių vizitacijų pranešimais, gautais iš Karaliaučiaus konsistorijos.

Duomenys pateikti diecezijomis (Darkiemio, Geldapės, Gumbinės, Šilutės, Įsručio, Labguvos, Klaipėdos, Pakalnės, Pilkalnio, Ragainės, Stalupėnų, Tilžės, Vėluvos), o jose — parapijomis — 1848 ir 1878 metais. Nurodoma bendras kiekvienos parapijos gyventojų ir lietuviškai kalbančių skaičiai. Kai kur pastabose pateikiami ir 1843, 1859, 1862 ar 1877 metų duomenys. Vienur duomenys tikslūs, kitur — apytiksliai. Kartais nurodoma: apie pusę, du trečdaliai, du penktadaliai, penki šeštadaliai, apie keturis penktadalius. Nors kai kurie duomenys tik apytiksliai, jie rodo lietuvių etninę dinamiką dviem minėtais laikotarpiais.

A. Kuršaičio pirmasis straipsnis iš etninės istorijos yra „Dėl lietuvių istorijos Rytų Prūsijoje“ [54]. Tai draugijos narių mėnesiniame susirinkime (1892 m. gruodį) skaitytas pranešimas. Iš pirmosios pranešimo dalies pateikta

ištrauka apie Rytų Prūsijos lietuvių XV—XVIII amžių istoriją, o antroji dalis (lietuvių skaičius ir paplitimas XIX a.) skelbta ištisai. Iš pradžių autorius užsimena apie 1422 m. Melno taiką, kuria buvo nustatyta siena tarp Ordino ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės. Autorius laikosi M. Tepeno pažiūros į senosios nadruvių, skalvių ir sūduvių teritorijos gyventojus. Pasak jo, šis plotas nuo seno esą gyvenamas lietuvių, o ne atsikėlėlių iš Žemaitijos, kai kryžiuočiai išnaikino senuosius gyventojus. Sutinka jis ir su A. Becenbergerio nuomone, kad Geldapės, Stalupėnų ir Darkiemio lietuviai yra sūduvių, arba jotvingių, palikuonys. Vadinamasis Ordino laikotarpio „Wildnis" nebuvo tuščias, o tik retai gyvenamas plotas. Po užuominų apie senąją Rytų Prūsijos lietuvių religinę literatūrą, apie feodalinio laikotarpio karus ir didįjį marą (1708—1711 m.), siaubusius šio krašto gyventojus, apie administracinius pertvarkymus, autorius pereina prie lietuvių skaičiaus ir jų paplitimo Rytų Prūsijoje XIX a. Ši jo straipsnio dalis laikytina vertingiausia tiek anam metui, tiek mūsų laikams.

A. Kuršaitis 497 p. nuorodoje paminėjo J. Zembrickio (Sembrzycki) straipsnį apie jotvingių šiaurės ir vakarų sritis, jų sienas, paskelbtą „Altpreussische Monatsschrift" (T. 28). Dėl šios citatos pastarasis atsiuntė „Pranešimams" patikslinimą, kuris irgi buvo paskelbtas [55].

1898 m. lapkričio 22 d. LLD narių susirinkime A. Kuršaitis padarė platų pranešimą „Lietuvių ir latvių genčių paplitimas", kuris ištisai paskelbtas „Pranešimuose" [56]. Po įžanginių pastabų apie lietuvių ir latvių kalbų (autorius vartoja baltų terminą) vietą indoeuropiečių šeimoje ir jų tarpusavio santykį nusakomas darbo tikslas: aptarti gyvenamojo laikotarpio šių kalbų paplitimo plotą. Latvių kalbos paplitimo ribas A. Kuršaitis nurodo pagal A. Bylenšteino darbą, nagrinėjantį šios kalbos ribas [57]. Lietuvių kalbos paplitimo pietinę ir rytinę sienas autorius nusako remdamasis savo dėdės Frydricho Kuršaičio „Lietuvių kalbos gramatika" [58], pateikia ištraukas iš A. Bylenšteino darbo. Remdamasis jo darbu, rašo ir apie latvių, lietuvių bei kitų tautų mišriai gyvenamas zonas.

A. Kuršaitis latvių skaičių ima iš A. Bylenšteino, nurodo ir jo panaudotus šaltinius, o lietuvių — iš Fr. Kuršaičio ir remiasi draugijos „Pranešimų" 18 sąsiuvinyje savo paskelbtais duomenimis. Rytų Prūsijos lietuvių skaičių procentais pateikia apskritimis. Šiuos duomenis jis

gavo iš A. Cveko (Zweck), o pastarasis — iš lietuvių gyvenamų parapijų pastorių.

A. Kuršaitis taip pat pateikia Rytų Prūsijos mišrių lietuviškų ir vokiškų mokyklų mokinių skaičių apskritimis, nurodydamas, kiek apskritai yra mokinių ir kiek lietuviškai kalbančių. Šiuos 1891 m. duomenis LLD gavo iš Karališkojo statistikos biuro direktoriaus. Remdamasis lietuviškai kalbančių mokinių skaičiumi, autorius brėžia lietuvių pietinę ribą. Tačiau šiuo kriterijumi brėžiama siena XIX a. paskutiniojo dešimtmečio lietuvių gyvenamą plotą atspindi tik iš dalies ir sumažintą, juk mokyklinio amžiaus vaikų teturėjo dalis šeimų. Straipsnio pabaigoje A. Kuršaitis, remdamasis kitų autorių darbais, pateikia nuotrupų iš lietuvių ir latvių feodalinio laikotarpio etninės istorijos. Taigi šiame straipsnyje vertingais laikytini du dalykai: Rytų Prūsijos lietuvių ir mokinių skaičiai, visa kita — tai skelbtų dalykų referavimas.

Duomenų lietuvių etninės istorijos tyrinėjimams pateikė draugijos „Pranešimuose“ aktyviai reiškęsis E. Volteris. Skelbdamas Gardino gubernijos Slonimo apskrities ir Vilniaus gubernijos Ašmenos apskrities lietuvių tarmių ir tautosakos medžiagą, pateikė duomenų apie gyventojus, jų paplitimą, skaičių; tuos duomenis jis vienur vadina istoriniais statistiniais, kitur — etnologiniais geografiniais [59]. Pirmiausia autorius pateikia lietuvių skaičių įvairiais XIX a. laikotarpiais Slonimo apskrityje, ypač daug dėmesio skiria Zietelos (Diatlovo) apylinkėms (Kepeno, Bobrovskio ir generalgubernatoriaus J. Kochanovo pavedimu surinkti duomenys). Remdamasis Ipatijaus metraščiu, E. Volteris mano, kad Zietelos apylinkių lietuviai yra kryžiuočių išstumtų ir Traidenio laikais čia atsidūrusių prūsų palikuonys.

Daugiau duomenų apie lietuvius E. Volteris pateikė straipsnyje „Lietuvių skaičius Vilniaus gubernijoje“ [60]. Čia jis remiasi pirmojo visuotinio gyventojų surašymo (1897) duomenimis, paskelbtais 1901 m. Pirmiausia pateikia visų Vilniaus gubernijoje gyvenančių tautybių (pagal gimtąją kalbą) skaičių, o būta čia 34 tautybių atstovų (žinoma, kai kurių tebuvo keletas ar keliolika), žemaičiai dar laikomi tauta. Taip pat pateikia lietuvių skaičių pagal apskritis, pagal socialinę padėtį, lytį ir amžių. Toliau E. Volteris komentuoja Anonimu pasirašiusio darbą apie lietuvių kalbos plotą Vilniaus gubernijoje, paskelbtą Krokuvos Mokslų akademijos leidinyje „Mate-

ryały antropologiczne i etnograficzne“ (Antropologinė ir etnografinė medžiaga) (1898. T. 3) ir pagal šį leidinį J. Rozvadovskio sudarytą Vilniaus gubernijos kalbų žemėlapį. Pateikiama Tverečiaus valsčiaus gyventojų etnostatistinė lentelė kaimais su tokiais skyreliais: kaimų oficialusis ir vietiniai pavadinimai, prie kokios upės ar ežero yra kaimas, kaimo gyventojų skaičius, tautybė, gimtoji kalba, mokėjimas skaityti ir rašyti lietuviškai, rusiškai ir lenkiškai, pastabose nurodyta, ar gyventojai yra vietiniai ar atsikėlėliai. Straipsnio pabaigoje E. Volteris, kaip F. Tecneris sorbams siūlytoje etnografinėje statistikoje, Vilniaus gubernijos lietuviams rekomenduoja taikyti tris klausimus: 1) kitos kalbos paviršutinis supratimas, 2) lenkų kalbos mokėjimas ir vartojimas, 3) baltarusių ir lenkų kalbomis kalbantys, tačiau lietuviškas pamaldas lankantys.

Paskutinis autorius, LLD leidiniuose skelbęs savo tyrinėjimus, buvo A. Leskyno mokinys A. Doričius. „Pranešimuose apie lietuvių dialektologiją“ pirmuosiuose dviejuose skyreliuose jis aprašė lietuvių kalbos paplitimo ribas ir lietuvių skaičių [61]. Autorius rašo, kad šios ribos jo metu nėra nustatytos dėl dviejų priežasčių: 1) maža žmonių, tyrinėjančių lietuvius; 2) lietuviai gyvena mišriai su kitomis tautomis. Teigiama, kad ano meto Rytų Prūsijos lietuviai statistikoje dažnai užrašyti vokiečiais, be to, lietuvių kalba ten merdi. Pirmiausia A. Doričius lietuvių kalbos paplitimo ribas pateikia remdamasis A. Šleicherio, F. Kuršaičio, A. Leskyno, A. Becenbergerio darbais, kai kur jų teiginius patikslina, toliau jau remiasi savo duomenimis. Lietuvių skaičius nusakomas pagal F. Kuršaitį, A. Leskyną, J. Želvį, tačiau jis laikomas apytiksliu.

Materialinės kultūros tyrinėjimai

LLD plačiai nagrinėjo ir materialinę kultūrą. Šie tyrinėjimai buvo skelbiami draugijos „Pranešimuose“, iš dalies — kituose leidiniuose.

Vienas didžiausių ir vertingiausių LLD paskelbtų etnografinių dalykų yra Karlo Kapelerio (Cappeller) aprašymas „Kaip senieji lietuvininkai gyveno“. Aptariami tiek materialinės, tiek dvasinės valstiečių kultūros reiškiniai, tačiau nenorint skaidyti knygelėje pateiktos medžiagos, čia aptariami visi klausimai.

K. Kapeleris — europinio garso vokiečių kalbininkas sanskritistas, gimęs 1840 m. Alekskiemyje (Stalupėnų aps.), miręs 1925 m. Jenoje. Nuo 1872 m. Jenos universiteto privatdocentas, nuo 1875 m.— profesorius. Dar jaunystėje susipažinęs su lietuvių kalba, K. Kapeleris greta kitų filologinių dalykų mokėsi jos ir universitete.

Kadangi aprašymas paskelbtas lietuvių kalba ir buvo etnografinis, susilaukė keleto leidimų. Pirmąkart LLD jį išleido 1904 m. atskiru leidiniu su paantrašte „Aprašas iš Stalupėnų apskrities su pastabomis ir žodynu“ [62]. Leidinys turi du priedus: išsamų lietuvių—vokiečių kalbų žodyną ir aštuonių dainų melodijas. Rašyta A. Baranausko „Anykščių šilelio“ rašyba.

1905 m. sutrumpintas tekstas buvo paskelbtas Tilžėje leistame laikraštyje (V. Gaigalaičio redaguotame) „Pagalba“ (Nr. 3—11).

Gana greit pasirodė švediškas vertimas. Išvertė filologijos mokslų kandidatas (vėliau sanskrito ir lyginamosios kalbotyros profesorius Upsaloje) Jarl Charpantier. Jis buvo paskelbtas 1906 m. Švedijoje pradėto leisti Rytų Europos ir Azijos tautų istorijos, etnografijos, kalbotyros, literatūros, religijos ir tautosakos žurnalo „Le Monde Oriental“ pirmajame numeryje [63]. Vertimas truputį sutrumpintas, praleisti lietuviškų dainų tekstai ir gaidos [64].

1907—1908 m. LLD „Pranešimų“ 29 ir 30 sąsiuviniuose buvo paskelbtas aprašo vertimas į vokiečių kalbą [65]. K. Kapelerio vadovaujamas jį į vokiečių kalbą išvertė Jenos universiteto studentas filologas Heinrichas Gelceris (Gelzer), vėliau romanų kalbų profesorius. Dainų tekstus vertė pats K. Kapeleris.

1925 m. vokiškas vertimas pasirodė atskira knygele truputį pakeistu pavadinimu „Senųjų Prūsijos lietuvių gyvenimas ir papročiai“ [66]. Lietuviškų leidimų tekstai buvo skelbiami ištisai, temos atskiriamos žvaigždutėmis, o vokiški turi pavadinimus: Namai; Šalutiniai pastatai ir daržai; Drabužiai; Valgiai ir gėrimai; Arimas ir laukai; Piemenų žaidimai; Bažnytinės šventės; Rugiapjūtės pabaigtuvės; Krikštynos, vestuvės ir laidotuvės.

Pagaliau į 1970 m. išleistą rinkinį „Lietuvininkai“ sudėti kai kurių XIX a. autorių, rašiusių apie Mažąją Lietuvą, darbai. Pagal 1904 m. leidimą paskelbtas į dabartinę rašybą transkribuotas ir fotografinis tekstai (pastarasis, deja, prastos kokybės) [67]. Leidinio žodynėlyje tik

tie žodžiai, kurie gali praversti dabartiniam skaitytojui. Be to, paaiškinimų skyriuje yra šiek tiek duomenų apie K. Kapelerio lituanistinę veiklą ir keliolika pastabų.

Pirmasis šio aprašo leidimas netrukus sulaukė atgarsio lietuvių spaudoje. Tilžėje leistame „Varpe“ 1905 m. buvo atpasakotas turinys, o pabaigoje pridėtas raginimas ir kitiems „greičiau surašyti visas mūsų senovės liekanas iš žmonių burnų“. Kartu pasergėta, kad reikia užrašyti rimtų žmonių pasakojimus, o jų pateiktus duomenis turėtų patvirtinti ir kiti [68]. Čikagiškėje „Lietuvoje“ irgi buvo paskelbta anotacija apie šio leidinio reikšmę „ne vien vokiečiams, bet ir lietuviams“ [69].

Prieš aprašą yra parengėjo pratarmė. Ji prasideda šiais žodžiais: „Žemiau pateikiamus užrašus esu surašęs dar 1876 metais iš senbuvio Jono Adomaičio, gyvenusio anuomet Stalupėnų apskrities Docūnų kaime. Tų užrašų tikslas — pavaizduoti šį bei tą iš lietuvininkų buities, kokia ji buvusi toje apylinkėje apie praėjusio amžiaus vidurį“ [70]. Toliau paaiškinama, jog aprašo planas yra jo tėvo (Alekskiemio dvarininko), gerai mokėjusio lietuviškai ir lietuvių buities žinovo. Vėliau parengėjas į šį pasakojimą įterpė keletą pasakų ir dainų, užrašytų iš to paties pateikėjo bei iš kitų lietuvininkų. Visas aprašymas — lyg Adomaičio pasakojimas. Vietomis informatorius įterpia valstiečių buitinių dialogų. Žinoma, tekstą reikėjo mažumą redaguoti. Paaiškinama, kad tekstas kirčiuotas A. Šleicherio metodu, o žodžių rodyklė pagrįsta Fr. Kuršaičio ir G. Neselmano žodynais.

Koks gi aprašymo turinys? Paprastai pradedant šneką apie liaudies buitį, pirmiausia primenama, kad seniau buvo kitaip negu pasakojamuoju metu. Tad ir pirmasis Adomaičio sakinys yra „Kad aš jaunas buvau, Lietuvoj daug kitaip išsižiūrėjo“. Po to tuoj pradedama pasakoti apie gyvenamųjų namų vidų. Pasakotojas, gerai pažinęs savo aplinką, išsyk pabrėžė, kokias stubas turėjo „vargingi žmonės“, kaip buvo „geresniuos gyvenimuos“. Po trumpo gyvenamųjų namų patalpų aptarimo rašoma apie baldus (lovą, lopšį, stalą, suolą, kėdę), jų konstrukcijas, paskirtį. Trumpai užsimenama apie ūkinius pastatus, ilgėliau sustojama prie klėties paskirties. Kalbant apie pavienes drabužių dalis, irgi nurodoma, kaip „vargingi“ ir „bagotesnieji“ dėvėjo.

Paminėjus kasdieninius valgius (lapienę, kruopas, gručkas, barščius), smulkiau aprašoma avižinio kisieliaus,

skilandžio, košenybės gaminimas. Nekonkretizuojant teigiama: „Kitąsyk lietuvininkai nusižiūrėjo nuo vokiečių, ir kitąsyk vokiečiai nuo lietuvininkų“ [71]. Iš gėrimų aprašoma sula, degtinė (branvynas) ir miežių salyklo alus. Užsimenama apie du alaus darymo būdus — mielėmis užraugiant ir salyklą apkepinant.

Valstiečiai galėjo žemę palikti sūnui ar dukteriai, tačiau parduoti ar mainyti jos negalėjo. Buvo trilaukė žemdirbystės sistema. Išvardijama, kokiais metų laikais kokie žemės ir gyvulių ūkio darbai pradedami. Užsimenama apie naudojimosi pievomis tvarką. Įdomus paprotys bendrai ganyti gyvulius ir žąsis. Į naktigonių aprašymą įpinami jų metu sektų pasakų apie vaiduoklius, prisiminimų apie karų metais pražygiuojančių kareivių gyventojams padarytas skriaudas, įdomesnių atsitikimų. Smulkiai aprašyti trys piemenų žaidimai: „Turgus dega“, „Kiaulutę mušt“, „Aš karalius“.

Iš kalendorinių švenčių aprašomi Kūčių, Kalėdų, tarpušvenčių, Naujųjų metų, Trijų karalių, Užgavėnių, Didžiosios savaitės, Velykų papročiai, iš žemdirbystės papročių — rugiapjūtės pabaigtuvės.

Aprašomi svarbiausių šeimos švenčių — krikštynų, vestuvių, šermenų — papročiai. Platokai aptariamos piršlybos. Ypač įdomus piršlybų momentas — užgertuvės, paprotys, rodantis, jog ikikrikščioniškais laikais tai buvo svarbiausias jungtuvių įteisinimo momentas. Į jungtuves jaunosios tėvo suminėtas šeimas sukviesdavo raitas kvieslys, kamanas vainiku apipynęs, kepurę žaliu vainiku ir raudonu kaspinu apsukęs. Po oracijos (pateikiami du jos tekstai) kvieslys apdovanojamas rankšluosčiu. Toliau aprašoma pirmosios ir antrosios vestuvių dienos papročių eiga. Aptariami šie šermenų momentai: mirusiojo šarvojimas, budynė, pakasynos, užsimenama apie senovės raudojimus.

Pabaigoje informatorius pasakoja apie Kūčių vakaro, Joninių, gydymo, gimdymo, kelionės, arklių kaustymo, pirmosios arimo dienos jaučiais ir kitais atvejais praktikuotus burtus, apie tikėjimus į kūdikius sumainančias laumes, Vėlutę, aitvarus, nešančius pinigus ir kitokias gėrybes. Pats J. Adomaitis šiais dalykais jau nebetikėjo, laikė juos „niekniekiais“ ir „durnystėmis“. Todėl K. Kapeleris pratarmėje paminėjo, jog tokia skeptiška pažiūra į savo gentainių tikėjimą prietarais daro garbę sveikam jo protui.

Tiek lietuviškame, tiek vokiškame tekste K. Kapeleris paaiškina kai kurias valstiečių buities realijas, papročių momentus. Naudotasi K. Donelaičio „Metais“, A. Becenbergerio, A. Kuršaičio, F. Tecnerio ir kitų autorių darbais. Dalis cituojamos literatūros buvo skelbta LLD „Pranešimuose“.

Nors K. Kapeleris pratarmėje teigia, jog čia aprašytas XIX a. vidurio valstiečių gyvenimas, tačiau minimus reiškinius ir realijas galima priskirti visai ano šimtmečio pirmajai pusei.

Šis darbas išskirtinis *lietuvių etnografinėje literatūroje* — tai pirmoji etnografinė lokalinė apybraiža. Tiesa, vieni dalykai čia aprašomi smulkiai, apie kitus tik užsimenama, tačiau vis tiek galima rasti duomenų apie daugelį *liaudies kultūros reiškinių. Tik gerokai vėliau* buvo sulaukta tokių aprašymų — tai M. Katkaus „Balanos gadynė“ (1931) ir E. Dulaitienės (Glemžaitės) „Kupiškėnų senovė“ (1958).

LLD leistuose „Pranešimuose“ buvo paskelbta straipsnių, kuriuose nagrinėjama vien materialinė liaudies kultūra, etnografijos dalykų pasitaiko gamtą, vietovių istorijas, dialektus aprašančiuose straipsniuose.

Albertas Hofhaincas straipsnyje apie Krokų lanką [72], apibūdinęs jos kilmę, gamtos aplinką, rašo apie žvejybos nuomojimo sąlygas, velkamojo tinklo *(Klippnetz)* konstrukciją ir kaip juo naudojamasi vasarą bei žiemą. Minima, jog seniau žiemą padėti traukti tinklą susirinkdavo neturtingieji gyventojai, už šią talką gaudavo sparnuose įsipainiojusias žuvis, kartais dar jų buvo pridedama. Tokie talkininkai vadinti sambarninkais. Pateikiami 32 lietuviški Krokų lankos valksmų pavadinimai ir vokiški jų vertimai su paaiškinimais. Įklijoje pridėtas Krokų lankos ir jos apylinkių žemėlapis, jame išvardijami valksmai.

A. ir F. Denskų straipsnelyje apie Pakamonių kaimą [73] (dabar Šilutės raj., Stoniškių apyl.) pateikiama šiek tiek duomenų apie 1757 m. karo metu čia sudegintą vandens malūną, apie vietoj jo XIX a. pastatytą naują (jame buvo įrengta ir aliejaus spaudykla).

Anksčiau minėtus du dalykėlius galima laikyti aprašais, teikiančiais šiek tiek etnografinių duomenų, o A. Kuršaičio straipsnis „Namas ir rakandai Prūsų Lietuvoje“ [74] skirtinas prie tiriamųjų darbų. Jau vien nagrinėjamų objektų išvardijimas rodo, jog straipsnis platus: kiemas ir

namas, krosnis, klėtis, lova, lopšys, spinta, skrynia, stalas, suolai, kėdės, laikrodis, knygų lentyna, rankšluostinė, palubės puošmenos iš nendrių, šiaudų, kiaušinio lukštų bei plunksnų, geležiniai ir mediniai šviestuvai. Tai savita Mažosios Lietuvos materialinės kultūros apybraiža. Įvadinėje pastraipoje rašoma apie tradicijų ir naujovių, atėjusių iš miestų, santykį Mažosios Lietuvos valstiečių materialinėje kultūroje.

Sodybos ir gyvenamojo namo elementus A. Kuršaitis šiame straipsnyje taip apibūdina: iš kaimo kelio ateina į kiemą, žvalgosi ir aprašo, ką mato. Jis pritaria A. Becenbergeriui, kuris aiškina, jog lietuvių namas keitėsi jungiant atskirus pastatus, kurie po vienu stogu sudarė trijų dalių gyvenamąjį namą. A. Kuršaitis remiasi A. Becenbergeriu ir apibūdindamas Gilijos bei Inzės žvejų kaimų gyvenamųjų namų išplanavimo bei konstrukcijų savitumus (centre — priemenė, viename gale — gyvenamosios patalpos, kitame — klėtis ir tvartas). Senasis namas, krosnis, klėtis aptariamos ištraukomis iš K. Kapelerio „Kaip senieji lietuvininkai gyveno". Vertingi ir įdomūs A. Kuršaičio pateikti duomenys apie glazūruotomis puodynėmis ir figūromis papuoštas krosnis. Aprašomos šiame krašte buvusios lovos su baldakimu *(Himmelbett)*. Jos kartais gali buti paplatinamos (ištraukiamos), puoštos pjaustiniais. A. Kuršaitis čia mato barokinio meno įtaką. Duomenys apie lopšius pateikiami iš Šulco ir K. Kapelerio. Skiriamos trys spintų rūšys: 1) su intarsijomis, 2) tapytos (fonas tamsiai žalias, duryse — gėlės su vazonėliais), geresnio darbo, 3) valstietiško darbo (mėlyname fone nutapytos gėlės ir paukščiai). Pirmosios yra iš XVIII a., tokias A. Kuršaitis yra pastebėjęs Mažosios Lietuvos valstiečių sodybose. Trečioji grupė aprašoma remiantis LLD Lietuvių name Tilžėje buvusiais pavyzdžiais. A. Kuršaitis daugiausia dėmesio iš visų baldų skyrė skrynioms, nes jos gausiausiai išpuoštos. Pagal išorę jos klasifikuojamos į dvi rūšis: 1) priekinis fasadas iš profiliuotų lentelių, kampai tekintų detalių, paprastai dažytos; 2) be profiliuotų lentelių, tačiau gausiai išmargintos gėlių motyvais. Be to, skrynios margintos ne teptuku, o pirštais. Aprašomuoju metu skrynių dar pasitaikydavo Mažosios Lietuvos valstiečių stubose, tačiau jau daugiau buvo komodų ir spintų. Aprašoma keletas įvairia technika (intarsija, tekinimu, dažymu) puoštų stalų, suolai, kėdės su ornamentuotomis atramomis.

Įdomūs A. Kuršaičio duomenys apie palubės papuošalus, kuriuos merginos darydavo gimimo dienai. Apie juos iki šiol iš viso mažai paskelbta duomenų. Mažojoje Lietuvoje, ypač pasiturinčių valstiečių namuose, buvo populiarūs geležiniai bei mediniai kabamieji šviestuvai.

Taigi šiame darbe A. Kuršaičio yra trys etnografinių tyrinėjimų elementai: tiesioginių stebėjimų duomenys [75], skelbta literatūra ir muziejiniai eksponatai. Jei kurios nors rūšies daiktų turėta skirtingų, jie klasifikuoti.

Straipsnyje 14 piešinių ir nuotraukų, kuriose pavaizduotas sodybos planas, įvairių rūšių tvoros, gyvenamieji ir ūkiniai pastatai, jų puošybos elementai, skrynios. Vienoje vietoje nurodyta, jog piešinys autoriaus.

A. Kuršaitis per parodas ir Lietuvių namą propagavo lietuvių liaudies audinius ir mezginius. Dėl to susidomėjo ir jų gamyba. Pasirodė jo straipsnis „Milo gamyba ir vėlimas Prūsų Lietuvoje“ (parašytas 1907 m., paskelbtas 1911 m.) [76]. Aprašomuoju metu čia namie buvo audžiama gerokai mažiau, tačiau kai kurios audėjos priausdavo ne tik savo šeimai, bet ir parduodavo turguje. Aprašomi vėlimo įrankiai ir būdai. Dalis moterų milus velti veždavo į vėlyklas vandens malūnuose. Velta milai ir namuose iš vientiso medžio išskaptuotais lovio pavidalo veltuvais (veltuviais, veltuvėmis). Aprašomas ir kito tipo — atviros dėžės pavidalo veltuvas. Abiejų šių tipų veltuvus gavo dovanų LLD Lietuvių namas. Klaipėdos apskrityje buvo žinomas ir senesnis būdas: vyras basomis kojomis veldavo pailgoje vonioje ar statinėje. Jei kurioje sodyboje tokios vonios nebuvo, skolindavosi iš kaimyno. Pasitaikydavo vyrų tokiu vėlimu uždarbiaujančių. Doviluose (Klaipėdos aps.) du vyrai kojomis veldavo atsisėdę ant lovio galų. Maži mezginiai (kojinės) velti geldoje ar ant lentos (jos skersai rantėtos) arba bulvių pintinėje. Autorius straipsnį iliustravo dviem savo piešiniais, juose pavaizduota lovio ir dėžės pavidalo veltuvai, gelda, lenta ir kultuvė. Prie lovinio veltuvo nupiešta tradiciniais drabužiais apsirengusi moteris. Taigi A. Kuršaitis pirmasis lietuvių etnografinių tyrinėjimų istorijoje aprašė įvairius vėlimo prietaisus ir būdus.

Panašus į ankstesnį A. Kuršaičio straipsnis apie naminį audimą [77]. Autoriaus nuomone, kur lietuvių skaičius Mažojoje Lietuvoje didžiausias, ten gyvuoja ir audimas. Nurodomas skirtumas tarp Silezijos ir Mažosios Lietuvos audimo: pirmojoje tai buvo vyrų verslas, antrojoje — mo-

terys ir merginos ausdavo savo šeimai, tik vargingosios pagal užsakymą. Ūkininkės ir jų dukterys savo audinių nemėgstančios pardavinėti. Išvardijamos audinių rūšys. Paminima, kad kaimo audėjos imančios raštus iš fabrikinių audinių. Žinoma, kad Lietuvoje tai būdinga ir XX a. penktajame dešimtmetyje. Taigi šis paminėjimas vertingas dviem atžvilgiais: 1) apibūdina kaimo ir miesto kultūros santykius, 2) paaiškina minėto papročio istorinę raidą. Antra vertus, A. Kuršaitis rašo, kad pigesni fabrikiniai audiniai pradeda išstumti naminius. Taip pat užsimenama apie pastangas palaikyti naminį audimą. Kaip ypatinga lietuviškų audinių rūšis, aptariamos juostos, ypač su įaustais tekstais. Pabaigoje minimas senasis ir aprašomojo meto siuvinėjimas.

Tad šiame nedideliame straipsnyje A. Kuršaitis apibūdino gyvenamo meto Mažosios Lietuvos naminio audimo padėtį, pabūdį, kaitą.

Liaudies tekstilės temai taip pat priskirtinas Rūtos (Mortos Raišukytės) [78] straipsnis apie juostų ir pakelių audimą [79]. Šio straipsnio kompozicija sudėtinė, net keturių dalių: pratarmė, M. Raišukytės aprašymas (Vydūno rašyba) „Kaip juostos ir pakelės audžiamos", jo vertimas į vokiečių kalbą ir pastabos. Pratarmė, vertimas ir pastabos A. Kuršaičio, jie paskelbti vokiečių kalba. Straipsnis buvo parašytas Hamburgo dailės ir verslų muziejui užklausus apie lietuviškų juostų audimą. Gyva kalba parašytame M. Raišukytės tekste aptariami juostų ir pakelių vartojimas buityje, audimo technika, įnagiai. Matyti, kad tą darbą aprašo nusimanantis ir mokantis jį dirbti žmogus. Pastabose aprašomi iš LLD rinkinių dar trys pakelių ir juostų audimo prietaisai, kurie nebuvo paminėti M. Raišukytės straipsnyje. Darbelis iliustruotas A. Kuršaičio piešiais pakelių ir juostų audimo prietaisais.

Etnografinėje literatūroje jau nemaža rašyta apie Baltijos rytų pajūrio antkapinius paminklus. Pradininku laikytinas A. Becenbergeris, paskelbęs straipsnį „Apie antkapinių paminklų formas" [80]. Remdamasis užuominomis literatūroje, informatorių duomenimis, A. Becenbergeris rašo, jog paminklų formos ant vyrų ir moterų kapų skirtingos: pirmųjų — paprastas medinis kryželis, antrųjų — kryžmos sujungtos dviem nuožulniomis lentelėmis. Kadangi čia gyveno ne viena tauta, autorius neapsisprendė, kurios šie paminklai, todėl prašė LLD narius atkreipti dėmesį į šiuos paminklus. Nurodo keletą pavyzdžių iš įvai-

rių kraštų ir laikotarpių, kai vyrų ir moterų kapai buvo ženklinami skirtingų formų paminklais. Straipsnio papildymuose, remiantis Klaipėdos apylinkių pavyzdžiais, nurodoma, kad vyrų kapų paminklai daryti iš vyriškos giminės (ąžuolo, uosio), o moterų — iš moteriškos giminės medžių (drebulės, eglės).

Tai pačiai tematikai priklauso A. Kuršaičio pastabos piešinių lentelei, kurioje pavaizduoti septyni polichromuoti Mažosios Lietuvos antkapiniai paminklai ir du pastatų lėkiai [81]. Tris jų LLD gavo iš E. Vicherto, kitus piešė A. Kuršaitis. Pastabose aprašoma pavaizduotų objektų forma, nurodomi jų adresai, pabrėžiama, kurie iš jų būdingi. Vienas paminklas ir vienas lėkis gausiai išpuošti įvairiais motyvais.

Christianas Barčas (Bartsch) jo parengto ir LLD išleisto „Dainų balsų" II tomo pradžioje paskelbė straipsnį „Apie lietuvių muzikos instrumentus" [82]. Kaip sako pats autorius, šią trumpą apžvalgą įdėjęs dėl to, kad dainuojant lietuvių dainas, būdavo pritariama muzikos instrumentais. Pusę straipsnio užima citatos iš O. Kolbergo „Pieśni ludu litewskiego", „Recessus generalis", T. Lepnerio „Der Preusche Littauer", M. Pretorijaus „Deliciae Prussicae", kuriose rašoma apie lietuvių dainavimą ir minimi muzikos instrumentai. Toliau aprašo dvi paties matytas piemenų dūdas (lenktą ir tiesią), iš kokios medžiagos, kaip darytos ir kaip jomis dūduojama. Įdomus autoriaus pastebėjimas, jog Rytų Prūsijoje jais griežta iki XIX a. paskutinio dešimtmečio miškingose vietose, kur bendrai ganyti gyvuliai; išleidus įstatymą dėl karališkųjų miškų naudojimo, dūdomis vis rečiau dūduojama. Taip pat aprašytos dvejos kanklės: vienos iš Prūsijos senovės draugijos rinkinio, kurios buvo paskelbtos „Neue Preussische Provinzialblatter" (Naujasis Prusijos provincijos laikraštis) (1847), kitos iš LLD rinkinio (jas vadinamojoje Rusijos Lietuvoje buvo įgiję ir dovanojęs A. Becenbergeris). Aprašyta kanklių sandara, pateikiami matmenys. Straipsnio priedas — dvi muzikos instrumentų piešinių lentelės, kuriose pavaizduotos dvejos aukščiau minėtos kanklės (ypač graži antrųjų forma, jų viršus puoštas net septyniomis segmentinėmis žvaigždutėmis) ir iš T. Lepnerio darbo perpiešti būgnelis, dūdos, citra ir lumzdelis. Antrojoje lentelėje dar yra smuiko piešinys. Apie smuiką tekste paminėta, jog aprašomuoju metu juo griežiama visur, o kanklės laikomos nuėjusiomis į praeitį.

Etnografinių faktų pasitaiko ir LLD narių dialektologiniuose darbuose. K. Jakobis, pateikdamas klaipėdiškių tarmės tekstų, aprašo kraitį ir pasogą [83].

A. Kuršaitis mini XIX a. vartotą, tačiau ketvirtajame dešimtmetyje jau išnykusią, iš keturių palų susiūtą dvisluoksnę *dvikartę*, naudotą kaip antklodę [84].

E. Volteris, pateikdamas duomenų apie Bokštų apylinkės (Ašmenos aps.) lietuvių tarmę, mini ir vyrų, ir moterų dėvėtus lininius trinyčius *(šušpanus)*, odinius maišelius *(šaboltus)*, vyrų nešiotus ant odinio diržo, moterų kepurėles *(kaptures)* [85].

Etnografinės medžiagos galima rasti ir kai kuriuose žodynėliuose, paskelbtuose LLD „Pranešimuose". Šiuo atveju turimi omenyje ne etnografinių objektų pavadinimai ir jų vertimas į vokiečių kalbą, o tie atvejai, kai po vokiško vertimo pateiktas formos ir funkcijų apibūdinimas. Prie tokių priklauso K. Jakobio „Pastabos Cyglerio žodynui" [86]. Čia randame tokių dalykų apibūdinimus: *burpilis* — semtuvė burei aplaistyti, kad ji būtų įsitempusi, *bradinė* — didelė burinė valtis, kuria tempiamas dviejų sparnų tinklas *(bradas)*, išvardijami kai kurie Kuršių marių žvejybos būdai. Nusakoma, kuo skiriasi *marškiniai*, *sterblė* ir *drobiniai*. Aiškinant žodžių *girgždėlę pamagoti* prasmę, aprašomas ir gydymo būdas: jauniausias šeimos vaikas ateina prie sergančio su kirviu ir kalbasi su juo apie girgždėlės nukirtimą.

J. Koncevičiaus žodynėlyje „Šeduvos tarmės žodžiai ir posakiai" [87], aiškinant žodį *burtas*, pateikiama pora pavyzdžių (apie važiavimą ir jaučio valdymą ariant). Prie žardo *rašytinio* nurodoma ir kaip į jį įtaisomos kartys. Aprašoma *rezginių* konstrukcija ir paskirtis, dūminės pirkios palubėje įtaisytų *rieklių* panaudojimas. Aprašomas paprotys *tubos parnešti*, kada nežinantis to pasakymo asmuo siunčiamas pas kaimyną jos parnešti, ten jam pridedama į maišą akmenų ar net vandeniu apliejama.

Taigi LLD savo leidiniuose paskelbė išliekamosios vertės turinčių duomenų apie lietuvių materialinę kultūrą. Daugiausia šioje srityje pasidarbavo A. Kuršaitis. Dalis aprašytų daiktų jau buvo išnykę iš Mažosios Lietuvos valstiečių kultūros. Paskelbta ir ano meto naujovių. Straipsniai iliustruoti kruopščiais piešiniais, tad priklauso prie vertingų etnografinės ikonografijos dalykų.

Papročių ir dvasinės kultūros tyrinėjimai

LLD „Pranešimuose“ paskelbta gana įvairios tematikos straipsnių bei publikacijų papročių ir dvasinės kultūros klausimais. Čia ir daugelį papročių aprėpiantis straipsnis, ir į vokiečių kalbą išverstos ištraukos iš lietuviško leidinio, ir pastabos, mažmožiai, tautosakos tekstų etnografiniai paaiškinimai.

Svarbiausiu dalyku laikytinas tilžiškio S. Dembovskio straipsnis „Lietuvių švenčių papročiai“ [88]. Jis pateikęs medžiagos iš šių Mažosios Lietuvos vietų — Kusų (Pilkalnio aps.), Naujosios (Lankos aps.) ir Vilkyškių (Tilžės aps.). Tekste autorius šias vietas nurodo raidėmis *a*, *b*, *c*. Tai ilgesni ar trumpesni šių kalendorinių švenčių aprašymai: Kūčių, Kalėdų, tarpušvenčių, Povilo atsivertimo, Užgavėnių, Palenijos, Marijos apreiškimo, Verbų sekmadienio, Didžiojo ketvirtadienio, Didžiojo penktadienio, Velykų, Jurginių, Šeštinių, Joninių, Petro ir Povilo, Baltramiejaus, Andriejaus. Plačiau aprašyti Kūčių ir Kalėdų papročiai, kitiems skirta po vieną ar keletą sakinių. Pastebėta senųjų tikėjimų apraiškų, minimi būdingi švenčių valgiai, paaiškinama, koks paprotys yra analogiškas vokiečių papročiui arba perimtas.

Kartais gerų etnografinių duomenų pasitaiko straipsniuose, kurių pavadinimas atrodo tolimas liaudies kultūrai, pvz., „Rusnės bažnyčios ir kaimo kronika“ [89]. Tai pamokslininko ir kantoriaus Rademacherio nuo 1856 m. rašyta kronika, sutrumpinta ir parengta V. Gaigalaičio. Greta istorinio pobūdžio duomenų (vietos bažnyčios, maldininkų istorijos, 1857 m. lietuvių deputacijos į Berlyną pasveikinti Prūsijos princą Frydrichą Vilhelmą) rašoma apie laidojimo tvarką, pažymima, kurios senesnių laikų tradicijos yra palaikomos, parodoma, kuo skiriasi pasiturinčiųjų laidotuvių ceremonijos, apibūdinama trijų laidotojų grupių apranga. Ypač vertingas Martyno Pliunio dukters vestuvių, 1855 m. iškeltų senovišku papročiu, aprašymas. Vestuvių veikėjų vardai nurodyti ir lietuviški.

Svarbiu indėliu į lietuvių etnografinės medžiagos populiarinimą mokslo pasaulyje laikytinas „Pranešimuose“ paskelbtas Antano Juškos „Svotbinės rėdos veliuoniečių lietuvių“ vertimas į vokiečių kalbą [90]. Aprašymą 1888 m. išvertė Tartu universiteto slavų filologijos studentas Arvedas Petry, redagavo universiteto profesorius J. Boduenas de Kurtenė (Baudouin de Courtenay). Pastarasis ver-

timui parašė pratarmę. Joje šiltais žodžiais minimas A. Juška. Toliau rašoma apie A. Juškos tautosakos rinkinių (rankraščių) likimą, išvardijami paskelbti ir spausdinami darbai, nurodomos jų išleidimo aplinkybės, kalbama apie lietuvių kalbos žodyno medžiagą ir jo rengimą spaudai. Nors A. Juška aprašo Veliuonos parapijos papročius, pasak J. Bodueno de Kurtenė, galima manyti, kad jie su kai kuriais skirtumais būdingi visai Lietuvai. Šis aprašymas esąs naudingas ne tik kalbininkams, bet ir folkloristams, kultūros istorikams.

Kad galėtų išsiaiškinti kai kuriuos tarminius žodžius ir posakius, J. Boduenas de Kurtenė 1885 m. surengė išvyką į Kauno guberniją, aplankė ir Veliuonos apylinkę. Kelionę finansavo Tartu universitetas. Kaune jam moksliną pagalbą suteikė Antanas Baranauskas ir Kazimieras Jaunius. Pirmasis padėjo susitikti su vietos inteligentais, tad J. Boduenas de Kurtenė dėkoja jiems ir liaudžiai už malonų bei svetingą priėmimą, reiškia susižavėjimą ir nuoširdžią padėką. Šios išvykos metu J. Boduenas de Kurtenė kartu su Kazanės universiteto profesorium A. Aleksandrovu dalyvavo vienose valstiečių vestuvėse. Vestuvės buvusios trumpesnės, stebėta tik dalis A. Juškos aprašytų momentų. Mat J. Boduenas de Kurtenė matė tik vienas vestuves, vykusias po 15 metų nuo A. Juškos aprašytų. O žinoma, jog vestuvių apeigos ilgainiui trumpėjo. Be to, kaip rašė pratarmėje Jonas Juška, „Antanas Juškevičė pats savo akimis matė ne vieną veliuoniečių lietuvių svodbą ir, ką matė, ką girdėjo, tai vis užrašė [...]“ Taigi A. Juška iš daugelio atvejų ir užrašų sukomponavo vieną kuo išsamiausią aprašymą.

Po šios išvykos 1886 m. pirmąjį semestrą J. Boduenas de Kurtenė Tartu universitete vedė specialų seminarą „Juškos veliuoniečių lietuvių svodbinės rėdos aiškinimai“. Taigi šis A. Juškos darbas buvo vienas iš pretekstų Tartu universitete imtis lituanistikos tyrinėjimų.

A. Juškos aprašyme po brolio Jono pratarmės tuoj prasideda pirmoji vestuvių dalis „Stebėjimas“. Jų iki „Atgręžtų“ susidarė net 57. Norėdamas parodyti lietuvių vestuvių struktūrą, J. Boduenas de Kurtenė pirmiausia pateikė visų dalių pavadinimus vokiškai ir lietuviškai.

A. Juškos aprašo pabaigoje yra 25 papildymai („Pridėjimai“). Tai iš įvairių pateikėjų užrašyti vestuvių momentų ar oracijų variantai. Vertime tuo pačiu klausimu

pateikta medžiaga turi vieną pavadinimą, tad čia beliko 15 papildymų.

Lietuviškame tekste nuorodose yra papildančių paaiškinimų. Vertimo nuorodose atsirado naujų pastabų. Autorystę kiekvienu atveju galima nustatyti iš nurodytų inicialų: J., P., B. Netrukus „Pranešimuose" buvo paskelbti šio vertimo paskutinio trečdalio pastabų patikslinimai, patikslintos ir kai kurios vertimo vietos [91].

A. Becenbergeris, skelbdamas dvi vestuvių kvieslio oracijas, atkreipia dėmesį į tokius momentus: kvieslys suduoda į stubos siją, piršlys prieš jaunuosius kardu suduoda į siją ar durų staktą, šokant kai kada irgi taip buvo daroma [92].

„Pranešimuose" paskelbtas rugiapjūtės pabaigtuvių oracijos „Labą vakarą, gaspadorėle" tekstas ir pastabos apie vainiko įteikimą šeimininkei, įteikusiojo pavaišinimą degtinės stiklu ir bendrą laistymąsi vandeniu [93]. Ši oracija buvo užrašyta XIX a. trečiajame ketvirtadalyje.

Šiek tiek medžiagos „Pranešimuose" randame ir iš liaudies medicinos. J. Zembrickis pateikė vaistinėse lietuvininkų perkamų vaistų sąrašą [94], kuriame nurodyti lietuviški, vokiški ir lotyniški vaistų pavadinimai, kai kur ir vietovė, kurie žmonių ir gyvulių susirgimai gydomi, vaistų vartojimo būdas. Sąrašas abėcėlinis.

E. Volteris yra paskelbęs straipsnį apie lietuvių užkalbėjimus [95]. Iš pradžių rašo, kad lietuviškai užkalbėjimų mažai užrašyta, nes patys lietuviai iki šiol tokiais dalykais dar nesidomėjo. Anot E. Volterio, latvių ir rusų analogiškų užkalbėjimų formulės rodo, jog lietuviškos yra labai senos ir reikšmingos mokslui. Duoda Klaipėdos krašte užrašytų dviejų užkalbėjimų — nuo gyvatės įkandimo ir nuo gumbo — tekstus ir jų vertimus į vokiečių kalbą, po keletą rusiškų ir latviškų užkalbėjimų. Volteris rašo, jog iš savo patyrimo žino, kaip sunku tokias paslaptis iš lietuvių išgauti. Kartu atkreipia dėmesį, jog latviai ir lietuviai dėl užkalbėjimų kreipiasi į kitataučius. Straipsnis baigiamas kreipimusi į lietuvių kalbos ir folkloro bičiulius užrašinėti liaudies tradicijos dalykus.

Yra žinoma, kad E. Volteris, keliaudamas po Lietuvą, užmegzdavo pažintis su vietos inteligentais, iš jų gaudavo įvairios tautotyrinės medžiagos. 1888 m. iš A. Burbos gavo aprašų, kuriuos paskelbė LLD „Pranešimuose". Viename jų įdėjo penkis liaudies medicinos receptus, kitame — 31 burtą, susijusį su arimu, sėja, meteorologija,

gyvulininkyste. Beveik visur nurodomos pateikėjų pavardės, tačiau nėra adresų [96].

J. Basanavičius paskelbė pluoštą 1872—1877 m. Vilkaviškio aps. Bartininkų vls. Ožkabalių k. užrašytos medžiagos [97]. Čia yra ir etnografinių dalykų. Rašoma apie žmonių ir gyvulių gydymą dūmais ugnies, kuri išgaunama trinant du ąžuolinius ar uosinius pagalius. Visas kaimas rūkomas dūmais, kad apsisaugotų nuo užkrečiamųjų ligų, maro. Aptariami du Joninių kupoliavimo būdai: 1) ramunės ir kiti žolynai renkami vaistams, 2) merginos dainuodamos eina per savo kaimą ir visus vartus apkaišo ramunėmis, o iš kitų kaimų vartų ramunes ištrauko ir prikaišo dilgėlių. Randame čia karstų *(rakščių)* istorijos duomenų: skobtinius karstus, uždengiamus viena lenta, pakeitė sukalti iš keturių, vėliau iš šešių lentų, pagaliau XIX a. aštuntajame dešimtmetyje turtingesniems jie buvo daromi iš aštuonių lentų.

„Pranešimuose" išsamiai atpasakotas Elizabetės Lemkės pranešimas apie kadagį [98]. Pirmiausia apibūdinta pranešėjos mokslinė veikla: ji „Volkstümliches in Ostpreussen" (1884—1889. T. 1—3), daugelio pranešimų įvairiuose miestuose autorė. Jos pranešimas apie kadagį pagrįstas Vokietijos medžiaga, lyginama ir su gretimais kraštais. Išnagrinėjus šio augalo pavadinimus, kalbėta apie rūkymo kadagiu apeigas, gėrimų iš jo gaminimą.

G. Frėlichas paskelbė straipsnelį apie Klaipėdos apskrities lietuvių papročius. Tai A. Becenbergerio knygoje „Litauische Forschungen" (1882) paskelbtos medžiagos papildymai [99]. Čia rašoma apie marčios dovanas jaunojo giminaičiams ir kitiems vestuvių dalyviams, gaubtuvių ceremoniją, šokius per vestuves (mergina simpatijos ženklan jaunuoliui užmeta ant pečių rankšluostį, už tai šis atsiteisia merginai įmesdamas į gėrimo stiklą pinigą). Antrąją vestuvių dieną vyrai užgeria jaunąją ir už gautą dovaną įmeta stiklan pinigų. Po keletą sakinių skirta laidotuvių papročiams, krikštams (profiliuotos lentos antkapiniams paminklams), kapų priežiūrai, Joninėms (supimuisi, deglų mėtymui), Mykolinėms, samdinių metinės tarnybos pabaigai, Velykoms, liaudies veterinarijai, senųjų tikėjimų liekanoms. Tekste ir pabaigoje pridėtame žodynėlyje yra realijų lietuviškų pavadinimų.

J. Koncevičius smulkiai aprašė vaikų pavasario žaidimą *čirylą* [100]. Aprašymas paskelbtas lietuvių ir vokiečių kalbomis [101]. Iš pradžių minima, kaip mergytės lėles rėdo,

vaikiukai vandens bei vėjo malūnėlius taiso. Pradžiūvus žemei, čiryla žaidžiama darže, kieme, tačiau dažniausiai gatvėje. Aprašoma trejopa čiryla: pakištinė, pamuštinė ir boba. Žaidžiama lazda *(vėzdinyku)* ir pagaliuku *(gaideliu)*.

Etnografiniai rinkiniai ir jų populiarinimas

Svarbi LLD veikla — etnografinių rinkinių kaupimas, jų populiarinimas muziejuje bei įvairiose parodose. Labiausiai šioje srityje nusipelnė draugijos pirmininkas A. Kuršaitis.

Jau steigiamajame LLD susirinkime svarstant įstatų projektą, buvo iškelta mintis, kad, be bibliotekos, reikia kaupti „istorinių, etnografinių, meninių ir kitų įdomių dalykų rinkinius“ [102]. Patvirtintuose įstatuose numatyta dalį draugijos lėšų skirti bibliotekai ir rinkiniams papildyti (§ 14), bibliotekininkui pavesta tvarkyti biblioteką ir rinkinius (§ 15) [103]. 1893 m. priimtuose naujuose draugijos įstatuose numatyta išplėsti valdybą nuo keturių iki šešių asmenų, atsirado nauja pareigybė — rinkinių konservatorius [104].

Paskelbtos draugijos susirinkimų ataskaitos rodo, kad pirmiausia pradėta rinkti archeologinius radinius ir senovines monetas. Bene pirmasis muziejaus kūrimo idėją 1884 m. lapkričio 27 d. susirinkime iškėlė vyresnysis mokytojas Grėtneris (Grätner). Pranešimą apie Šiaurės muziejų Stokholme jis baigė: „Lietuvoje drabužiai, namų statyba ir jų vidaus įrengimas taip pat išlaikę senoviškų bruožų. Būtų laikas pagalvoti, kaip juos išsaugoti moksliniam pažinimui. Tačiau draugijos lėšos yra menkos, o uždavinių yra daug“ [105]. 1885 m. įvykusiame LLD visuotiniame susirinkime valdybos pirmininkas V. Hofheincas metinėje ataskaitoje užsiminė ir apie lietuvių tautinių drabužių rinkimą būsimam muziejui. Taip pat paaiškino, kad draugijos lėšų pakanka tik leidybai, o senienoms įsigyti jų nebelieka. Tačiau senienų savininkus reikėtų įtikinti, kad jas būtina išsaugoti *mokslui* [106].

1900 m. E. Lemkė, LLD pirmininko A. Kuršaičio prašymu aprašiusi Berlyno Vokiečių liaudies drabužių ir namų verslų dirbinių muziejuje esančius lietuviškus eksponatus, straipsnį baigia *mintimi*, kad *patiems* reikėtų kaupti daiktus, liudijančius apie senesnių ir dabartinių laikų

liaudies gyvenimą. Kai kurioms sritims jau atėjusi paskutinė riba. Pagal minėto Berlyno muziejaus pavyzdį reikėtų pavaizduoti interjerą [107].

Bene pirmuoju LLD etnografiniu eksponatu laikytina 1899 m. Jurkšaičio padovanota pora vaikiškų klumpaičių iš Saugų (jos pavadintos net trimis terminais — *dipkos*, *klumpės*, *medinės*) [108].

Sumanymas prie draugijos steigti etnografinį muziejų kilo 1900 m. Kovo 29 d. posėdyje nariai kėlė mintį, kad draugija Tilžėje turėtų steigti lietuvių etnografijos muziejų [109]. Tačiau dauguma valdybos narių tuo metu pasisakė prieš šią idėją, nes ji neatitinkanti literatūrinės draugijos pobūdžio. Impulsas atėjo iš šalies: Tilžės upių valdybos darbininkas Jurgis Banaitis (1871—1905) pasiūlė LLD valdybai įsigyti dalį savo rinkinio. Draugijos valdyba pakvietė kai kuriuos narius tą rinkinį apžiūrėti. Gavusi pritarimą, nupirko J. Banaičio surinktus lietuvių tautinius drabužius. Dalį daiktų J. Banaitis padovanojo. Tai ir buvo etnografinių rinkinių, taip pat muziejaus pradžia. Konkretesnių duomenų apie daiktus, įsigytus iš J. Banaičio, randame LLD 1902 m. ataskaitoje. Nors čia J. Banaičio pavardė nepaminėta, tačiau, žinant, jog tais metais iš jo buvo įsigyta drabužių, šiuos duomenis reikia priskirti jam. Tada buvo nupirkta: penkeri įvairių laikotarpių marškiniai *(papetės)*, vienas nesusiūtas sijonas *(marginė)*, dvi lininės siuvinėtos skaros *(drobulės)*, viena juosta, viena juostelė *(pakelė)*, viena siuvinėta skarelė *(žlegtelė)*, du kutai, vienas cino puodelis. Tais pačiais metais Hugo Šojus (Scheu) iš Šilutės dovanojo pakelių ir juostų, molinę lempą, lietuvių sielininkų darbo vyžas, pirštines, siuvinėtą drobulę, dėvėtą Šilutės apylinkėje, o dr. Vangeras (Vangehr) — porą lietuviškų pirštinių [110].

Ir vėliau LLD rinkiniai buvo kaupiami dviem būdais — perkant ir gaunant dovanai. 1903 m. buvo nupirkti moteriški kailiniai *(pamuštinė)*, marginė, vyriška pilko milo sermėga, žvejo kepurė, balta lininė siuvinėta prijuostė. Be to, įsigyta ikonografinės medžiagos, medžio raižinių ir Tilžės bei jos apylinkių pastatų nuotraukų [111]. 1894 m. iš kunigo Šteino gautos tilžiškio fotografo Minclovo (Minzloff) nuotraukos vaizdavo įvairių Mažosios Lietuvos vietų lietuvių tautinius drabužius ir buities scenas [112]. 1904 m. LLD 25-mečiui H. Šojus vėl padovanojo lietuvių aprangos dalių iš Šilutės apskrities. Per Elizą Kuršaitytę iš Priekulės gautas tenykštės merginos drabužių komplektas.

Petras Gerulis iš Jogaudų (Tilžės aps.) dovanojo senovinę tapytą skrynią, o V. Storosta (Vydūnas) — skrynios užraktą [113].

Sukaupusi šiek tiek rinkinių, LLD ėmė juos populiarinti. Jau 1902 m. gruodį vienoje Tilžės viešbučio salėje iš draugijos rinkinių buvo surengta nedidelė Rytprūsių lietuvių etnografinė paroda [114]. 1904 m. spalio 24 d. iškilmingai pažymint LLD 25 metų jubiliejų, pirmiausia buvo apžiūrėti rinkiniai, laikomi pirmininko namuose. Be archeologinių radinių, monetų, buvo parodyta lietuvių kostiumų, rakandų, aprangos atvaizdų [115].

Ilgainiui LLD įkūrė podėlį savo rinkiniams laikyti — Lietuvių namą. Šis namas pasidarė ir eksponatu, ir muziejumi. 1905 m. Tilžėje buvo rengiama verslų paroda. 1904 m. LLD valdyba kelis sykius svarstė, ar dalyvauti šioje parodoje. 1905 m. sausio 17 d. posėdyje nutarta dalyvauti, o 30 d. sudarytas Lietuvių skyriaus komitetas. Nutarta šioje parodoje eksponuoti namą, būdingą Mažosios Lietuvos lietuviams išore ir vidumi. H. Šojaus pažįstamas statybos rangovas Baruckis (Barutzki) iš Šlažų prie Šilutės padarė namo projekto brėžinius, sudarė sąmatą 3165 markėms. Statybos tarėjas Haizė šį projektą perkūrė: namą padarė puošnesnį, paaukštino duris, padidino langus. Statyta taip, kad žmonės iš tikrųjų galėtų name gyventi. Baruckis namą surentė Šlažuose, o paskui sustatė Tilžėje. Vietą namui Jokūbynės parke paskyrė parodos rengimo komitetas.

LLD iš savo narių surinktais mokesčiais daugiausia finansuodavo „Pranešimų“ leidimą, tad atliekamų lėšų Lietuvių namui statyti ne per daugiausia turėjo. Sumanius jį statyti, buvo kreiptasi ir į bičiulius, kad prisidėtų vienkartinėmis aukomis. Į talką atėjo Tilžės lietuvių laikraščiai: „Pagalba“, „Tilžės keleivis“, „Nauja lietuviška ceitunga“. Pastarojo redaktorius M. Kiošis paskelbė vedamąjį, apeliuojantį į Mažosios Lietuvos lietuvių tautinę savigarbą [116]. A. Kuršaitis irgi kreipėsi per spaudą. Viename straipsnyje jis papasakojo, kaip statomas Lietuvių namas, kvietė lietuvių visuomenę prisidėti pinigais, išvardijo jau paaukojusius asmenis ir įneštas sumas [117], kitame nusakė, koks to statomo namo interjeras, prašė senovišku daiktų — virtuvės rykų, audinių, jų pavyzdžių. Norėdamas sulaukti pritarimo, gyrė lietuvaičių darbštumą, jų audimo meną [118]. Lėšas rinkti ypač padėjo M. Kiošis. Aukotojų atsirado ir Tilžės gyventojų, ir lietuviškųjų apskričių

kaimiečių. Tačiau iš visuomenės tebuvo surinkta 800 markių. Mokytojas J. Haberis paaukojo savo santaupas taupomojoje kasoje (1430,70 markių). Prie namo įrengimo taip pat prisidėjo V. Storosta (Vydūnas), Elizė Kuršaitytė iš Priekulės, Marija Kveselaitė iš Jogaudų. Vidaus įrengimui daiktų buvo pasiskolinta iš Pakalnės apskrities ir pamario lietuvių šeimų.

Namo stogas buvo šiaudinis, nusklembtais galais, papuoštas lėkiais. Išorės sienos buvo dažytos baltai, raudonai ir mėlynai (pastarąja spalva buvo nudažyti langų rėmai ir langinės). Laukujos durys horizontaliai buvo padalytos į dvi dalis. Vidus įrengtas nusižiūrint į to krašto valstiečių interjerą. Stengtasi atkurti natūralią aplinką. Per prieangį patenkama į priebutį, einantį per visą namo plotį ir dalijantį jį į du galus. Priebutyje iš akmenų išmūrytoje ugniavietėje kabojo geležinis nuleidžiamas vąšas su katilu. Dūmai galėjo išeiti per lubose esančią keturkampę skylę, o iš aukšto — per čiukurus. Čia stovėjo girnos salyklui ir grucei malti, keletas įrankių vilnoms ir linams apdoroti. Viename kambaryje buvo tapyta drabužių spinta, seni stalai, lova su baldakimu, lopšys, koklinė krosnis su kokliniu suolu, laikrodis pastatomoje spintelėje, šaukštdėtė, rakandų (svertuvas, sviestamušė), milvelis. Kitame kambaryje stovėjo staklės, ant sienos kabojo E. Gizevijaus pieštas paveikslas, vaizduojantis lietuvaites prie Nemuno ties Vorpiliu. Kitame paveiksle — lietuvininkų būrelis prie Rambyno kalno. Trečiojoje patalpoje buvo pardavinėjamas pienas ir varškė. Ketvirtajame kambaryje pakabintos senoviškos aprangos dalys: margi sijonai, siuvinėjimais puošti vyrų ir moterų kailiniai, juostos, buvo ir klumpių, vyžų. Čia pardavinėti audiniai, kuriuos iš kaimų atveždavo audėjos, itin perkamos raštuotos pirštinės [119]. Pagal lietuvių tradiciją iš vienos namo pusės buvo įrengtas gėlių darželis. Iš pietų pusės eglių ir pušų pavėsyje stovėjo stalai ir suolai lankytojams pailsėti.

Parodos atidarymo dieną (birželio 3) Lietuvių namo išorės ir vidaus įrengimas buvo baigtas. LLD iš parodos rengimo komiteto gavo sutikimą imti už įėjimą į Lietuvių namą po 10 pfenigių, pardavinėti pieną ir lietuviškus audinius. Už tai reikėjo sumokėti vienkartinį 100 markių mokestį.

Įėjimo bilietams platinti, austi, svečiams aptarnauti, švarai palaikyti buvo samdomos moterys. Šiuos darbus prižiūrėjo LLD valdybos narių Kuršaičio, Lenkaičio ir

Šteino žmonos. Aukojusiems namui statyti už įėjimą nereikėjo mokėti.

Iki pat parodos uždarymo (rugsėjo 3) Lietuvių name virte virė gyvenimas. Vienoje patalpoje stovėjo staklės, kuriomis lankytojų akivaizdoje buvo audžiamos margos prijuostės, rankšluosčiai, kitame kambaryje buvo pardavinėjami audiniai, trečiajame — pienas ir varškė. Lietuvių namą šioje parodoje aplankė 25 tūkst. žmonių.

Dar parodos metu iškilo klausimas, ką daryti su Lietuvių namu. Atsirado ne vienas norintis jį nupirkti ir persikelti į pajūrį kaip vilą. Tačiau nei parodos komitetas, nei statybos tarėjas Haizė, nei pati draugija, kuriai šis turtas pasidarė mielas, nenorėjo jo perleisti į privačias rankas. Buvo nuomonių, kad namas turi likti Jokūbynės parko papuošalu. LLD valdyba nutarė pasilikti namo savininke ir paversti jį etnografijos muziejumi.

Atsirado naujų rūpesčių. Žemė, kurioje buvo pastatytas namas, priklausė žemdirbių draugijai. Šį plotą su aplinkine teritorija lengvomis sąlygomis pavyko išsinuomoti. Kilo ir kitų rūpesčių: 1) reikėjo parodai pasiskolintus etnografinius baldus nupirkti arba įsigyti kitus, 2) priešgaisriniais sumetimais pastatą aptinkuoti, 3) išnuomotą plotą aptverti stipria tvora, 4) laikinai pastatytus dujų ir vandentiekio įrengimus nupirkti ir pertvarkyti, 5) pasirūpinti apsauga nuo gaisro ir įsilaužimų, 6) pasamdyti žmogų, kuris prižiūrėtų namą, aplinką, gėlių darželį, priiminėtų lankytojus. Namo išlaikymui numatyta ir toliau iš lankytojų (išskyrus LLD narius) imti po 10 pfenigių, pardavinėti atvirukus su namo atvaizdu bei lietuviškus audinius. Audiniai pardavinėjami ir dėl liaudies meno palaikymo [120]. Taigi kiekvieną dieną atidarytas lankytojams namas liko lietuvių kultūros liudytoju, puoselėtoju ir populiarintoju.

Draugijos apmokama tautiniais drabužiais apsirengusi moteris lankytojams matant verpdavo, ausdavo, raštuotas staltieses, prijuostes ir kt., pardavinėdavo. Dirbiniai buvo mielai Tilžės lankytojų perkami, ir jų pardavinėjimas apsimokėjęs. Tai truko iki Pirmojo pasaulinio karo.

Lietuvių name buvo laikomi ir kiti LLD senienų rinkiniai. Jie buvo sukrauti moderniose spintose.

Darželyje buvo prisodinta lietuvaičių mėgstamiausių gėlių, daugiausia rūtų.

Kiek etnografinių eksponatų buvo surinkta Lietuvių

name, šiuo metu nustatyti neįmanoma. Neaišku, kiek daiktų liko iš 1905 m. parodos ir kiek jų buvo grąžinta savininkams. Tačiau iš LLD metinių ataskaitų ir literatūros galima sužinoti, kokių daiktų būta (jų suskaičiuoti negalima, nes tas pats daiktas kartais paminėtas keletą sykių). O A. Kuršaičio, Rūtos (M. Raišukytės) straipsniai [121] bei R. Detlefzeno knyga [122], jų pateiktos iliustracijos rodo, kokios buvo daiktų formos, konstrukcija, puošyba.

Name buvo sukaupta baldų, rakandų, interjero puošybos daiktų, aprangos dalių. Kadangi LLD propagavo audimo meną, tai buvo surinkta ir tekstilės technikos daiktų. Jie buvo įsigyjami už pinigus arba gaunami dovanai.

Į baldų rinkinį įėjo įvairios paskirties eksponatai. Buvo du ornamentais tapyti stalai. Vieno jų kojos buvo tekintos, o vietoj pakojų įtaisyta dėžė podėliui. Buvo tapytų suolų su atkaltėmis šone ir galuose, papuoštomis paukščių motyvų ornamentais, dažytų kėdžių su profiliuotų lentų atkaltėmis, dvi tapytos spintos (viena jų 1794 m. data), bufeto tipo indauja, keturios tapytos kraičio skrynios (trijų priekiniai šonai iš profiliuotų lentų, kampai turėjo tekintus pjaustinius, ketvirtoji puošta tik tapytais raštais), laikrodis, įtaisytas pastatomoje spintelėje. Iš rakandų turėta piesta, svertuvas, cilindrinė sviestamušė, dėžinė sviestamušė dviem pavažėlėmis. Buvo keturi pakabinami geležiniai keturšakiai šviestuvai žvakėms įstatyti (būdingi pasiturinčių Rytprūsių lietuvių interjerui), vienas jų net šimtametis, kitas žaliais aliejiniais dažais nudažytas. A. Kuršaitis šiuos šviestuvus laikė kaimo meistrų darbais. Buvo ir vienas medinis pakabinamas šviestuvas. Turėta medinis grąžtas geležiniu smaigaliu. Iš keramikos paminėta pora dirbinių: krosnies koklis *(pudynė)* [123] ir lietuvio puodžiaus iš Ragainės apyl. Adomiškių k. darbo skulptūra, vaizduojanti šunį. Surinkta įvairios paskirties tekstilės technikos prietaisų: mintuvai, bruktuvė su priebruku, rankiniai vilnų karštuvai, lovio pavidalo veltuvas milui velti, dėžės pavidalo veltuvas, rankinis lanktis, šepetys su retesniu ir tankesniu krūmu, dvejos audimo staklės, juostų ir pakelių audimo prietaisėliai — dvišaka lazdelė, skietas, staklutės. Iš aprangos dalių minima odinis diržas su 1818 m. data, papuošalai, pakelė; pastarojoje buvo išausta net septynių posmų liaudies daina „Eisva sesel i darze". (Apie LLD įgytas aprangos dalis rašyta anksčiau.) Interjerą puošė iš avižų šiaudelių sunarstytas sodas, iš šipuliukų — paveikslo rėmas, pabaigtuvių vainikas.

Turėta šiek tiek ir ikonografinės medžiagos: nuotraukų, vaizduojančių įvairių etnografinių sričių lietuvių valstiečių tipus, 1900 m. Paryžiaus pasaulinės parodos vaizdų. LLD persifotografavo arba pasidarė kopijas geriausių E. Gizevijaus piešinių, laikomų Prūsijos muziejuje Karaliaučiuje (kopijas darė tapytojas Mutrejus (Muttray) ir vienas mėgėjas). Pati draugija irgi turėjo keletą E. Gizevijaus piešinių originalų [124].

Jau savo gyvavimo metais LLD Lietuvių namas sulaukė pripažinimo. Pats A. Kuršaitis laikė jį muziejumi atvirame ore [125]. Tokiu jį pripažino ir E. Knakė (Knaake) bei Vydūnas [126]. Ir anuo metu apie jame surinktus daiktus pastebėta, kad „tūli jų retenybės" [127]. K. Čerbulėnas šį namą laikė pirmuoju muziejumi po atviru dangumi vidurio ir šiaurės rytų Europoje [128].

LLD populiarino lietuvių liaudies kultūrą, tarpininkaudama kitoms institucijoms, supažindindama su savo etnografiniais rinkiniais kitų kraštų tyrinėtojus, dalyvaudama įvairiose parodose. Jos tarpininkavimu Graudenco senovės draugija įsigijo lietuviškas stakles, draugija nurodė audėją (audusią Lietuvių name 1905 m. parodos metu), kuri stakles sustatė ir ten audinius audė [129].

1904 m. su LLD rinkiniais susipažino suomių etnografas dr. Akselis Heikelis, tuo metu jis aplankė ir kai kurias Rytprūsių lietuvių gyvenamas vietas [130].

1910 m. LLD savo nariui Eduardui Volteriui pardavė keletą lietuviškų kostiumų dubletų [131], kuriuos jis rinko Peterburgo Rusų muziejaus Etnografijos skyriui (dabar Valstybinis etnografijos muziejus).

1906 m. LLD dalyvavo Trečiojoje vokiečių meninių verslų parodoje Drezdene. Tuo reikalu 1905 m. vasarą susirašinėjo LLD valdyba ir parodos organizacinio komiteto liaudies meno skyrius. Visas išlaidas, susijusias su eksponatų transportu ir ekspozicijos įrengimu, apsiėmė apmokėti parodos rengėjai.

LLD atsiųsti eksponatai buvo išstatyti keliose vietose. Viename kambaryje dviejose įstiklintomis durimis spintose buvo sukabinta Vokietijos sričių valstiečių apranga. Ketvirtadalį užėmė lietuvių audiniai ir siuvinėjimai (rankšluosčiai ir kt.) [132]. Liaudies meno skyriaus 154 kambaryje buvo parodyti LLD atsiųsti baldai. Parodos kataloge šios patalpos eksponatai pavadinti XVIII a. Prūsų Lietuvos baldais. Čia buvo eksponuota tekintomis detalėmis stalai, tapyta skrynia, spinta, lova ir indauja, laikrodžio

spinta su Tilžėje gamintu laikrodžiu, stalas su intarsija, senesnių ir naujesnių laikų šviestuvai. Gausiai atstovaujama lietuvių liaudies tekstilė — net 72 daiktai. A. Kuršaitis šiuos eksponatus suskirstė į 5 grupes: 1) audiniai (46 vnt.), 2) siuvinėjimai (13 vnt.), 3) vilnonės austinės juostos (7 vnt.), 4) megztos pirštinės (7 vnt.), 5) galvos danga (7 vnt.). Šių dirbinių paskirtis įvairi: medžiagos drabužiams, buitiniai dekoratyviniai audiniai, užuolaidos, gūnios, moterų aprangos dalys, rankšluostis karstui į duobę nuleisti [133]. Tekstilės dirbinių būta tiek senųjų, tiek naujųjų. Daiktai šiai parodai buvo pasiskolinti iš Klaipėdos, Pakalnės, Pilkalnio, Ragainės apskričių lietuvių. Dauguma tekstilės dirbinių pasiskolinta Vaitiekaičių (Pilkalnio aps.) ir Gedvilų (Klaipėdos aps.) kaimuose; skrynia, indauja, laikrodis, mediniai indai, didelė dalis tekstilės dirbinių paimta iš LLD rinkinių. Laikrodis prieš siunčiant buvo pataisytas, kad eitų, o baldai net fabrike atnaujinti. Eksponatai vaizdavo interjerą: lova paklota, indaujoje stovėjo medinė statinaitė, ant stalo išdėstyti audiniai, palubėje kabojo penki geležiniai bei mediniai šviestuvai. Ant sienos rėmuose buvo lietuvių tipų nuotraukos, audiniai.

1908 m. lapkričio 23—28 d. Berlyne buvo surengta lietuvių liaudies meno dirbinių paroda. Joje greta Karaliaučiaus Prūsijos senovės draugijos, H. Šojaus rinkinių ir LLD eksponavo senoviškais mezginiais pagražintų drabužių, įvairių siuvinėtų dirbinių. Ekspozicija buvo įrengta kaip lietuvių gyvenamojo namo interjeras. LLD interesams šioje parodoje atstovavo A. Kuršaičio žmona [134]. Iš lėšų, surinktų už įėjimą parodon ir parduotus daiktus, sudarytas fondas dovanoms už geriausius lietuviškus dirbinius, išstatytus parodose. Parodos nuo to laiko beveik kasmet buvo rengiamos Gumbinės meistrų mokykloje [135].

1910 m. Alenšteine (dab. Olštynas) įvykusioje verslų parodoje LLD buvo išstačiusi spintą, skrynią ir dvi kėdes. Ten nuvykusi audėja su savo staklėmis rodė, kaip audžiama [136].

1912 m. Klaipėdos ir Tilžės lietuvių laikraščiuose paskelbta, kad LLD (konkrečiai — A. Kuršaitis) Tilžėje gruodžio 10—15 d. rengia lietuviškų audinių parodą-pardavimą. Ypač prašyta lietuviškų pirštinių, nes jos turinčios didžiausią pirkėjų paklausą. Neturtingoms audėjoms žadėta parūpinti pašalpų [137].

1918 m. rugpjūčio mėn. Karaliaučiuje organizuota Lietuvių paroda (atidaryta 18 d.). Greta Prūsijos muziejaus, vilniškės Lietuvių mokslo draugijos, Kauno miesto muziejaus, Insterburgo senovės draugijos, tilžiškės Lietuvių giedotojų draugijos, privačių asmenų parodoje dalyvavo ir LLD. Ši paroda buvo įrengta Tėviškės muziejaus lietuviškuose trobesiuose ir bažnyčioje. Ekspozicijos principas — interjerinis [138].

Apie LLD rinkinių būklę Pirmojo pasaulinio karo ir pokario metais turima tokia 1924 m. korespondencija: „Viena to turto dalis yra patalpinta nesutvarkytame, nešvariame tos pačios draugijos „lietuviškame namelyje" Tilžės Jokūbynės parke, o kitkas — turtinga biblioteka, paveikslai ir t. t. karo metu buvo suversta it sąšlavų krūva kokiame tai tuščiame miesto bibliotekos kambary. Iš čia nežinia kas išnešiojo vieną kitą geriausiųjų daiktų" [139].

LLD 1923 m. nustojus gyvuoti, jos rinkiniai buvo perduoti Tilžės Kraštotyros muziejui ir Prūsijos muziejui Karaliaučiuje, o namas perėjo miesto valdybos nuosavybėn. Taigi LLD eksponatai papildė Prūsijos muziejaus lietuvių liaudies meno rinkinius. Trečiajame dešimtmetyje Prūsų lietuvių susivienijimas bandė Lietuvių namą nupirkti iš miesto valdybos, tačiau nesėkmingai. Ketvirtajame dešimtmetyje jo darželyje buvo pardavinėjamas pienas. Žinoma, kad 1938 m. Lietuvių namas tebepuošė parką ir buvo vienas turistų mėgstamiausių objektų mieste [140]. Apie jo tolesnį likimą duomenų nerasta.

Taigi LLD veikloje, ypač antrojoje gyvavimo pusėje, kada jai vadovavo A. Kuršaitis, lietuvių liaudies dirbinių kaupimas ir propagavimas užėmė garbingą vietą.

[1] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1907. Heft 29. S. 463—465; Vokiečių-lietuvių literatūros draugija // Vingis (Warszawa), 1973. P. 12.

[2] Aufruf zur Bildung einer Litauischen literarischen Gesellschaft // MLLG. 1880. Heft 1. P. 2.

[3] *Karłowicz J.* Najnowsze badania podań i ich zbiory // Ateneum (Warszawa), 1883. T. 2. S. 353—354.

[4] Įstatų projektas (Statuten — Entwurf) pakelbtas MLLG. 1880. Heft 1. S. 5—6.

[5] Statut der Litauischen literarischen Gesellschaft // Ten pat. S. 7—8. Be to, jis atskiru meniškai apipavidalintu lapu atspausdintas Tilžėje J. Reilenderio ir sūnaus spaustuvėje (Statut der Litauischen literarischen Gesellschaft, angenommen in der konstituirenden Versammlung zu Tilsit am 14. Oktober 1879).

[6] Die Begründung // MLLG. 1880. Heft 1. S. 9.

[7] Erste Generalversammlung // MLLG. 1881. Heft 4. S. 185.
[8] Zweite Generalversammlung // MLLG. 1882. Heft 5. S. 260.
[9] Litauische litterarische Gesellschaft: Katalog der Bibliotek. Tilsit, 1892. 38 S.
[10] Litauische Warte (Tilsit). 1920. Nr. 4. S. 177—178.
[11] Lietuviškoji literarinė draugija // Kovos keliai. Klaipėda, 1938. P. 121.
[12] Nachrichten // MLLG. 1881. Heft 5. S. 347—348.
[13] Dritte Generalversammlung // MLLG. 1883. Heft 6. S. 396—397.
[14] *T. A.* Nachrichten // MLLG. 1883. Heft 6. S. 413—417.
[15] *Thomas.* Bericht über die Sitzungen der Ges. im Winter 1883/84 // MLLG. 1885. Heft 10. S. 162—163.
[16] *Thomas.* Bericht über die Sitzungen der Gesellschaft im Winter 1884/85 // MLLG. 1885. Heft 10. S. 270—271.
[17] Ten pat. P. 274—275.
[18] Ten pat. P. 279—280.
[19] Sechste Generalversammlung // MLLG. 1885. Heft 11. S. 362—364.
[20] Auszra. 1885. Nr. 10 ir 11. P. 369—370.
[21] Sitzung vom 21. Januar 1886 // MLLG. 1886. Heft 11. S. 370—371.
[22] Sitzung vom 11. Marz 1886 // MLLG. 1886. Heft 11. S. 373—374.
[23] Sitzung vom 13. Mai 1886 // MLLG. 1886. Heft 11. S. 379—381.
[24] In der Sitzung am 11. November // MLLG. 1887. Heft 12. S. 437—438.
[25] In der Sitzung am 20. Januar 1887 // MLLG. 1887. Heft 12. S. 440—441.
[26] In der am 28. Februar 1887 abgehaltenen Sitzung // MLLG. 1887. Heft 12. S. 441—443.
[27] *Kurschat A.* Sitzungsberichte // MLLG. 1889. Heft 14. S. 183—184.
[28] Ten pat. S. 187—192.
[29] *Preuss Th.* Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1894. Heft 19. S. 86—88.
[30] Ten pat. S. 91—92.
[31] *Preuss Th.* Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1895. Heft 20. S. 196—199.
[32] *Preuss Th.* Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1896. Heft 21. S. 351.
[33] Ten pat. S. 352.
[34] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1898. Heft 23. S. 488—489.
[35] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1899. Heft 24. S. 563.
[36] Ten pat. S. 564; Sis pranešimas plačiai atpasakotas straipsnyje: Lietuviškoji rašliaviškoji draugystė // Auszra (Tilžė), 1899. Nr. 19.
[37] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1900. Heft 25. S. 98.
[38] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1907. Heft 29. S. 444.

[39] Ten pat. P. 447—459.
[40] Ten pat. P. 476.
[41] Ten pat. P. 482.
[42] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1911. Heft 30. S. 634.
[43] *Wolter E.* Lettische Untersuchungen über Litauen, litauisch-lettische Ethnographie und Sprachen // MLLG. 1894. Heft 19. S. 69—71.
[44] *Wolter E.* Kleinere Nachrichten aus dem Gebiete der litauischen Ethnologie und Philologie // MLLG. 1894. Heft 19. S. 71—74.
[45] *Lemke E.* Ein Beitrag zur Volkskunde Litauens // MLLG. 1900. Heft 25. S. 70—75.
[46] *Kurschat A.* // MLLG. 1899. Heft 24. S. 571—573.
[47] *Kurschat A.* Ein Ausflug nach dem russischen Litauen // MLLG. 1902—1903. Heft 27. S. 312—328.
[48] *J. S. [Schiehopp].* Eduard Gisevius (1798—1880) // MLLG. 1880. Heft 3. S. 138—160.
[49] Sein Leben, von ihm selbst verfasst // Eduard Gisevius. Tilsit, 1881.
[50] Vorwort zur Neuauflage // Eduard Gisevius. 2. Auflage. Tilsit, 1930.
[51] *Gisevijus E.* Mano gyvenimas // Lietuvininkai / Parengė V. Milius. V., 1970.
[52] *Koncewicz J.* Ludwig Adam Jucewicz // MLLG. 1894. Heft 19. S. 37—39.
[53] *Voelkel M.* Die heutige Verbreitung der Litauer // MLLG. 1883. Heft 7. S. 1—4.
[54] *Kurschat A.* Zur Geschichte der Litauer in Ostpreussen. (Insbesondere Statistisches) // MLLG. 1893. Heft 18. S. 497—505.
[55] *Sembrzycki J.* Berichtigung // MLLG. 1894. Heft 19. S. 103—104.
[56] *Kurschat A.* Die Verbreitung des litauisch-lettischen Volkstammes // MLLG. 1899. Heft 24. S. 534—548.
[57] *Bielenstein A.* Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. St. Petersburg, 1892.
[58] *Kurschat F.* Grammatik der Littauischen Sprache. Halle, 1876.
[59] *Wolter E.* Zur litauischen Dialektkunde // MLLG. 1895. Heft 20. S. 166—187.
[60] *Wolter E.* Die Zahl der Litauer im Gouvernement Wilna // MLLG. 1902—1903. Heft 27—28. S. 261—266.
[61] *Doritsch A.* Beiträge zur litauischen Dialektologie // MLLG. 1912. Heft 31. S. XII—XIII.
[62] Kaip senėji Lėtuvninkai gyveno: Aufzeichnungen aus dem Kreise Stallupönen mit Anmerkungen und Wörterbuch von Carl Cappeller. Heidelberg, 1904. Detalų bibliografinį šio leidinio aprašą žr. Knygos lietuvių kalba. V., 1985. T. 2. Kn. 1. P. 546—547.
[63] *Cappeller C.* Hur de gamla litauerna lavde // Le Monde Orientale (Upsala). 1906. T. 1. P. 101—133.
[64] J. Lingio (Stokholmas) 1967.IV.20 d. laiškas šio darbo autoriui.
[65] *Cappeller C.* Wie die alten Litauer lebten // MLLG. 1907. Heft 29. S. 365—383; 1911. Heft 30. S. 561—582.

[66] *Cappeller C.* Leben und Gebräuche der alten preussischen Litauer. Zweite Auflage. 1925.

[67] *Kapeleris K.* Kaip senieji lietuvininkai gyveno // Lietuvininkai / Parengė V. Milius. V., 1970. P. 339—436, 452—454.

[68] *K. G.* Kaip senëji Lëtuvninkai gyveno // Varpas. 1905. Nr. 1—2. P. 13—14.

[69] Nauji Rasztai // Lietuva. 1905. Sausio 30.

[70] Lietuvininkai. P. 339.

[71] Ten pat. P. 350.

[72] *Hoffheinz A.* Die Krokenorter Lank // MLLG. 1896. Heft 21. S. 273—281.

[73] *Denskus A.* und *F.* Die Geschichte des Dorfes Pakamonen // MLLG. 1902—1903. Heft 27—28. S. 302—305.

[74] *Kurschat A.* Haus und Hausgerät im preussischen Litauen // MLLG. 1907. Heft 29. S. 424—443.

[75] 1904 m. Kuršaitis etnografiniais reikalais buvo aplankęs vieną tipišką senovišką sodybą Klaipėdos apskrityje. Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1907. Heft 29. S. 475.

[76] *Kurschat A.* Tuchbereitung und Walken im preussischen Litauen // MLLG. 1911. Heft 30. S. 609—611.

[77] *Kurschat A.* Über litauische Hausweberei und Verwandtes // MLLG. 1911. Heft 30. S. 628—630.

[78] Apie ją žr. *Vydūnas.* Rožės ir Lelijos: Rūtos atminimui. Tilžė, 1933.

[79] *Rūta.* Zur litauischen Bandweberei. Kaip juostos ir pakelės audžiamos. Die Herstellung gewirkter Bänder, Josten und Pakeles. Übersetzung und Zeichnungen dazu von A. Kurschat // MLLG. 1911. Heft 30. S. 618—627.

[80] *Bezzenberger A.* Über Grabkreuzformen // MLLG. 1883. Heft 7. S. 24—28.

[81] *Kurschat A.* Zur beigegehenen Litographie // MLLG. 1886. Heft 11. S. 382.

[82] *Bartsch Ch.* Dainų Balsai. Heidelberg, 1889. T. 2. P. XI—XV.

[83] *Jacoby.* Beitrag zur Kunde des lit. Memeler Dialekts // MLLG. 1880. Heft 2. S. 77.

[84] *Kurschat A.* Berichtigungen // MLLG. 1888. Heft 13. P. 100.

[85] *Wolter E.* Zur litauischen Dialektunde // MLLG. 1895. Heft 30. S. 174.

[86] *Jacoby.* Bemerkungen zum Vocabularium von Ziegler // MLLG. 1880. Heft 3. S. 129—138.

[87] *Koncewicz J.* Wörten und Redensarten in Schadowscher Mundart // MLLG. 1881. Heft 4. S. 222—238.

[88] *Dembowski S.* Litauische Festgebräuche // MLLG. 1893. Heft 18. S. 505—510.

[89] Chronik der Kirche und der Dorfes Ruß // MLLG. 1901. Heft 26. S. 166—174.

[90] Hochzeitsbräuche der Wielonischen Litauer // MLLG. 1889. Heft 14. S. 134—178; 1890. Heft 15. S. 201—248; 1891. Heft 16. S. 321—383.

[91] *Penczuks.* Berichtigung einiger Ahmerkungen zu den Artikel: Hochzeitsbräuche der Wielonischen Litauer // MLLG. 1893. Heft 18. S. 538—540.

[92] *Bezzenberger A.* Hochzeitzbittersprüche // MLLG. 1884. Heft 8. S. 123—124.

[93] Ten pat. S. 125.

[94] *Sembrzycki J.* Litauische Arzneinamen // MLLG. 1890. Heft 15. S. 249—259.

[95] *Wolter E.* Litauische Zauberformeln und Besprechungen // MLLG. 1882. Heft 5. S. 301—306.

[96] *Wolter E.* Gydymai su burtais. Burtai // MLLG. 1901. Heft 25. S. 200—202.

[97] *Bassanovič J.* Fragmenta mythologiae // MLLG. 1884. Heft 8. S. 57—70.

[98] Bericht über den Vortrag von Elisabeth Lemke: Der Wachholder // MLLG. 1900. Heft 25. S. 98—100.

[99] *Frölich G.* Ueber Sitten und Gebräuche der Litauer im Memeler Kreise // MLLG. 1886. Heft 11. S. 335—340.

[100] Rytų Lietuvoje šis žaidimas vadinamas *čyžu* // Lietuvių kalbos žodynas. V., 1969. T. 2. S. 121, 193.

[101] *Koncewicz J.* Czerila. Das Stöckenspiel // MLLG. 1885. Heft 10. S. 249—254.

[102] MLLG. 1880. Heft 1. S. 7.

[103] Ten pat. S. 8.

[104] Satzung der „Litauischen Literarischen Gesellschaft" // MLLG. 1900. Heft 25. S. 107—109.

[105] *Thomas.* Bericht über die Sitzungen der Gesellschaft im Winter 1884/85 // MLLG. 1885. Heft 10. S. 271.

[106] MLLG. 1883. Heft 6. S. 360.

[107] *Lemke E.* Ein Beitrag zur Volkskunde Litauens // MLLG. 1900. Heft 25. S. 75.

[108] MLLG. 1900. Heft 25. S. 95.

[109] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1900. Heft 25. S. 98.

[110] *Kurschat A.* Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1902—1903. Heft 27—28. S. 340—341.

[111] Ten pat. S. 344.

[112] Zur Geschichte der Gesellschaft // MLLG. 1895. Heft 20. S. 191.

[113] MLLG. 1907. Heft 29. S. 473.

[114] MLLG. 1907. Heft 29. S. 473.

[115] *Thurau G.* Das fünfundzwanzigjährige Stiftungsfest der Litauisch-literarischen Gesellschaft // Abendausgabe der Königsberger Hartungschen Zeitung. 1904. 26 Oktober.

[116] *Kiošis M.* Lietuviškas namas // Nauja lietuviška ceitunga. 1905. Geg. 3.

[117] *Kuršaitis A.* Apie lietuvišką parodymo namą // Tilžės keleivis. 1905. Geg. 3; Tas pats. Lietuviškas namas // Pagalba (Tilžė), 1905. Bal. 28.

[118] *Kuršaitis A.* Šiometinė tavorų paroda Tilžėje // Tilžės keleivis. 1905. Geg. 10.

[119] Lietuviškasis namas // Pagalba (Tilžė), 1905. Birž. 16.

[120] MLLG. 1907. Heft 29. S. 476—479.

[121] *Kurschat A.* Haus and Hausgerät im preussischen Litauen. MLLG. 1907. Heft 29. S. 424—443; *Kurschat A.* Tuchbereitung und Walken im preussischen Litauen // MLLG. 1911. Heft 30. S. 609—611; Rūta. Zur litauischen Bandweberei // Ten pat. S. 618—627.

[122] *Dethlefsen R.* Bauerhäuser and Holzkirchen in Ostpreussen. Berlin, 1911. Šio leidinio 10, 11, 12 lentelėse pateikti 22 daiktai, pri-

klausę LLD Lietuvių namui: įrankiai, baldai, rakandai. 12 lentelėje jų priklausomybė nurodyta. Apie 10 ir 11 lentelėse paskelbtų daiktų priklausomybę Lietuvių namui galima spręsti pagal spaudai parengtus piešinius su Detlefzeno autografu (Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyrius. F. 12. Ap. 3554. L. 3 ir 4). Pateikiant leidinį spaudai, iliustracijų numeravimas atskiruose lapuose pakeistas, nuorodos apie daiktų priklausomybę nebejrašytos. Pažymėtina, kad kai kurių Rankraščių skyriuje laikomų baldų piešiniai nuspalvinti.

[123] Puodynėmis *(pudynėmis)* dengtų krosnių buvo Rytprūsių, Žemaitijos ir Kuršo valstiečių gyvenamuosiuose namuose. Apie šios rūšies žemaičių krosnis žr. *Jablonskis I.* Puodynėmis dengtos krosnys vakarų Žemaičiuose // Kraštotyra. V., 1966. P. 120—123; *Mickevičius J.* Apie puodynėmis dengtų krosnių paplitimą // Ten pat. P. 123—124; *Kurše—Jaunzems J.* Kurzemes sēta. Rīgā, 1943. Lpp. 31.

[124] MLLG. 1907. Heft 29. S. 464—465.

[125] MLLG. 1911. Heft 30. S. 630.

[126] *Knaake E.* Litauen // Ostpreussen. Königsberg, 1910. S. 142; *Vydūnas.* Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilsit, 1932. S. 330.

[127] *A. M. [Ašmys M.].* Lietuvių kultūra muziejuose // Lietuviškai-vokiškas savaitraštis (Tilžė). 1913. Nr. 16. P. 66.

[128] *Čerbulėnas K.* Liaudies buities muziejaus genezė // Architektūros paminklai. V., 1975. T. 3. P. 13.

[129] MLLG. 1907. Heft 29. S. 482.

[130] Ten pat. S. 475.

[131] MLLG. 1914. Heft 30. S. 636.

[132] MLLG. 1907. Heft 29. S. 412—413.

[133] MLLG. 1907. Heft 29. S. 419—420.

[134] *Basanavičius* d-ras. Lietuvių išdirbinių paroda Berlyne // Viltis (Vilnius). 1908. Lapkr. 28; MLLG. 1911. Heft 30. S. 634—635.

[135] *S. S.* Lietuviškoji Raštijos Draugija // Lietuviškai-vokiškas savaitraštis (Tilžė), 1913. Birž. 13.

[136] MLLG. 1911. Heft 30. S. 635.

[137] Apžvalga. 1912. Gruod. 10; Tilžės keleivis. 1912. Gruod. 10.

[138] *A. A.* Lietuvių paroda Karaliaučiuje // Dabartis. 1918. Liepos 22; Litauen (Lausanne), 1918. Nr. 9. P. 284—285.

[139] Prūsų Lietuva // Klaipėdos žinios. 1924. Bal. 8.

[140] *Vilmantienė O.* Tilžės lietuviško namelio istorija // Lietuvos keleivis. 1938. Rugs. 25.

LENKIJOS TAUTOTYRININKŲ DRAUGIJA

Apie draugiją

1895 m. Lvove įsteigtos Tautotyrininkų draugijos (Towarzystwo Ludoznawcze) uždaviniai buvo lenkų ir gretimų tautų moksliniai tyrinėjimai bei sukauptų duomenų skelbimas. Taip jos tikslus nusakė vienas pagrindinių steigėjų ir pirmasis pirmininkas Lvovo universiteto slavų

filologijos profesorius Antonis Kalina [1] (1846—1906), taip jie buvo apibrėžti draugijos nuostatuose [2]. Tai viena seniausių lenkų mokslo ir kultūros draugijų.

Draugijos veikla jau anuo metu siejama su praktikos uždaviniais: visuotinis šūkis — liaudis, jos švietimas, materialinės padėties gerinimas, reikia pradėti nuo pamatų, o jie yra liaudies, jos gyvenimo ir ypatybių pažinimas.

1945 m. draugija buvo perkelta į Liubliną ir pavadinta Lenkijos tautotyrininkų draugija (Polskie Towarzystwo Ludoznawcze). 1952 ir 1954 m. jos būstinė buvo Poznanėje, o nuo 1954 m.— Vroclave. Plėtojant veiklą, vienas nuostatų paragrafas buvo formuluotas taip: Draugijos tikslas yra žinių apie liaudies kultūros raidą plėtimas ir gilinimas, lenkų ir kitų tautų etnografiniai ir gretimi tyrimai, tų tyrimų rezultatų skelbimas ir populiarinimas [3]. Nuo pat draugijos veiklos pradžios iki šių dienų jai būdinga tai, kad čia galėjo reikštis tiek profesionalai, tiek mėgėjai, dėl to netrukus įsisteigė jos skyriai kai kuriuose Lenkijos miestuose.

Lenkijos tautotyrininkų draugijos veikla ypač išsiplėtė po Antrojo pasaulinio karo, kai ji pasidarė viso krašto etnografus, folkloristus, muziejininkus, liaudies kultūros mylėtojus ir kultūros darbuotojus aprėpianti organizacija, kai įsisteigė nemaža regioninių skyrių.

Pagrindinis LTD leidinys yra „Lud" (Liaudis), pradėtas leisti Lvove nuo pat pirmųjų draugijos veiklos metų. Po Antrojo pasaulinio karo jo leidimas perkeltas į Vroclavą. Jo pirmasis redaktorius buvo A. Kalina. Iš pradžių leidinys ėjo kartą per ketvirtį, nuo 1912 m. pasidarė metinis. Jame skelbiami tyrinėjimai, medžiaga, recenzijos, LTD veiklos ataskaitos. Tai ilgiausiai einantis lenkų etnografinis leidinys, nes kiti arba nustojo eję („Wisła", „Lud Słowiański") arba yra kur kas jaunesni („Etnografia Polska", „Ethnologia Polona").

Leidinio „Lud" lietuviškieji dalykai

Per 90 gyvavimo metų LTD nariai ne sykį užsimindavo ir apie lietuvių liaudies kultūrą — arba kai kuriomis pozicijomis, arba nagrinėdami lenkų liaudies kultūrą, lygindavo ją su lietuviškąja. Publikacijų tematika ir pobūdis gana įvairūs: etnografinės ir muziejinės veiklos informacijos, verslai, materialinės bei dvasinės kultūros kai kurios apraiškos, recenzijos.

Viena produktyviausių autorių, rašiusių lituanistine tematika, buvo tarpukario metais Vilniaus Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejuje dirbusi Marja Znamerovska-Priuferova (1898—1991). Pirmiausia ji parašė informacinį straipsnelį apie šio universiteto studentų etnologų būrelį [4]. Jame apibūdinama 1925—1930 m. būrelio veikla: organizaciniai ir finansiniai klausimai, pranešimų autoriai ir temos, bibliotekėlė, išvykos į kaimus. Būrelio veikloje dalyvavo ir studentas tverečėnas Alfonsas Bielinis.

Dalykiškai parašytame šios autorės straipsnyje aptariama Vilniaus Stepono Batoro universiteto Etnografijos muziejaus veikla [5]. Pateikiama duomenų iš muziejaus istorijos, rašoma apie eksponatų įgijimo būdus, duodama nuosavų ir deponuotų eksponatų statistika (bendras jų skaičius 1932 m.— 2206 vienetai), lėšų šaltiniai. Eksponatai apžvelgiami pagal jų funkcijas. Archyvas susidėjo iš tokių grupių: 1) rankraštyno, 2) klišių ir nuotraukų, 3) anketų ir atsakymų į jas (nurodant, kokiu būdu toji medžiaga surenkama), 4) informatorių kartotekos (pagal pavardę ir gyvenamąją vietą), 5) dovanotojų kartotekos, 6) skansenui Vilniuje įsigytinų statinių registro, 7) melodijų ir kt. dalykų įrašų fonografo voleliuose. Pabrėžiama muziejaus mokomoji funkcija (mat jis veikė prie Etnologijos katedros). Rašoma taip pat apie muziejaus interesantus, sunkumus ir trūkumus, apie ateities planus.

M. Znamerovska-Priuferova taip pat paskelbė porą straipsnių apie Druskininkų apylinkę, anuo metu išlaikiusią daug tradicinės kultūros bruožų. Vieną jų autorė skiria savo mėgstamiausiai temai — žvejybai [6]. Ji 1932 m. rinko medžiagą šia tema prie Nemuno, Ratnyčėlės ir prie gretimų ežerų. Užsimenama apie XIX a. lenkų literatūros ir mokslo veikėjus, čia kūrusius, šias apylinkes aprašiusius. Sudarė apylinkės ežerų valksmų lietuviškus pavadinimų sąrašus, išvardijo 27 čia gaudomų žuvų rūšis su lietuviškais ir slaviškais pavadinimais, pateikia 17 žvejybos prietaisų ir būdų sąrašą. Žvejybos įrankius ir būdus aptaria pradėdama nuo primityviųjų (jiems skirta didžioji straipsnio dalis). Atskirai aprašomos žiemos žvejybos ypatybės. Pagaliau apibūdinami ir pagalbiniai žvejybos įrankiai, prietaisai sugautoms žuvims laikyti, tinklų mezgimas.

M. Znamerovska-Priuferova, rinkdama medžiagą apie žvejybą Druskininkų apylinkėse, pastebėjo ir aprašė čia dar gyvuojantį, tačiau nykstantį juostų audimą [7]. Austa

mažomis kilpelinėmis staklelėmis. Aprašoma audimo technika, mėgstamos spalvos, raštų motyvai, juostos valstiečių buityje ir papročiuose. Pabaigoje pateikiamas 7 posmų lietuvių liaudies dainos „Lakštuke paukštuke" vertimas į lenkų kalbą. Išvardijami lietuviški audimo technikos ir raštų pavadinimai. Iliustruojama 15 juostų, esančių S. Batoro universiteto Etnografijos muziejuje, nuotraukomis.

Įdomus ir vertingas S. Bedžickio straipsnis apie kultuves [8]. Autorius 1911 m. keliavo po Kauno guberniją ir Varšuvos Pramonės ir žemdirbystės muziejui surinko keliolika gausiai puoštų kultuvių. Jo dėmesį patraukė kitokia negu lenkiškų šių kultuvių forma. Be to, per savo mokinius surinko muziejui keliasdešimt kultuvių iš įvairių Lenkijos vietų ir gretimų sričių. Autorius kultuvių formą laiko svarbesniu dalyku už jų puošybą: pirmoji paveldėta iš senų laikų, o antroji priklauso nuo atlikėjo sugebėjimų arba yra matytų pavyzdžių sekimas. Visas jo turėtas kultuves autorius skirsto pagal surinktus kraštus: 1) lenkiškos, 2) lietuviškos, 3) baltarusiškos ir 4) mažarusiškos (t. y. ukrainietiškos), 5) darytos nedidelėje pavyslio teritorijoje tarp Sandomežo ir Ivangrodo. Lietuviškos kultuvės yra išlenktos, patogios, nes skalbiant nedaužoma ranka, tačiau atitrūksta rankena. Autorius mano, kad lenkiškų kultuvių konstrukcija gana paprasta, o lietuviškų visos detalės techniškai tobulos.

Iškeltas klausimas, kokios formos yra Rytprūsių lietuvių, latvių, estų ir suomių kultuvės, bet atsakyti į jį nepakako medžiagos. Iš visų apžvelgtų kultuvių sprendžiama, kad lietuvių ir baltarusių kultuvės šiek tiek panašios. Daroma išvada, kad kultuvių forma — tai dar vienas etnografinės (t. y. etninės.— V. M.) praeities liudijimas ir ne menkesnis už aprangos, papročių ir net tarmės, o toks pat ar net tikresnis.

Kartais lietuviškoji medžiaga būdavo reikalinga kaip lyginamoji tyrinėjant lenkų liaudies kultūrą. Minėtina A. Dobrovolskos palyginamoji studija apie Vakarų Pamario materialinę kultūrą [9]. Pirmiausia nurodomi veiksniai, lėmę Lenkijos Pamario ir baltų kultūros bendrumus,— tai ilgaamžė abiejų kultūrų kaimynystė, bendras geografinis pagrindas, o išvadose dar pridedama ir artimas ūkio tipas. Remiantis A. Becenbergeriu, pateikiama lietuvių sodybos ir gyvenamojo namo raida, duomenų apie žemaičių namą, P. Galaunės, G. Gozinos ir K. Čerbulėno gyvenamojo namo kilmės aiškinimų. Aptardama vadinamųjų juodų vir-

tuvių stogus, autorė remiasi ir V. Miliaus straipsniu apie Platelių apylinkių gyvenamuosius namus, kur aprašyta viršutinės kamino dalies konstrukcija. Šie lietuvių statybos elementai padeda nustatyti Pamario lenkų ir lietuvių, latvių, kai kuriais atvejais ir kitų gretimų tautų kultūros bendrumus. Bendriems drabužių elementams priskiriamos didžiosios skaros, austos ir pintos juostos. Pabrėžiama, jog lietuviškų juostų raštai labai įvairūs. Tokiu pat aspektu lyginami juostų audimo prietaisai, verpstės, prieverpstės, kočėlai, kraitiniai baldai. Remiantis lietuvių, vokiečių ir lenkų literatūra, sudarytos anksčiau minėtų liaudies kultūros objektų lyginamosios lentelės, jose yra ir lietuviškų dalykų. Studijos pabaigoje nuorodose autorė nenurodo lietuviškų straipsnių pavadinimų, tik knygos pavadinimą arba straipsnio vertimą į lenkų kalbą.

Lietuviška medžiaga naudojamasi istoriografiniame T. Lopatkevičiaus straipsnyje apie mažųjų formų sakralinę architektūrą [10]. Anot to straipsnio autoriaus, pirmiausia mažąja sakraline architektūra susidomėta dėl romantinių paskatų, manyta, kad ji yra senųjų ir tautinių bruožų valstiečių kūryboje išraiška. Įdomu, kad šis domėjimasis prasidėjo lietuvių ir žemaičių kryžių bei koplytėlių tyrinėjimais. Aptariami A. Jucevičiaus, M. Gadono, A. Remerio darbai. Ir XX a. pradžioje šioje srityje tebesitęsė „lietuviškasis laikotarpis“: tuo metu rašyta beveik vien apie lietuvių ir žemaičių kryžius. Minimi J. Butrimuvnos, S. Jarockio, A. Jačinovskio, K. Moncevičiuvnos, P. Mašioto, K. Moklovskio, F. Kšivdos-Polkovskio straipsniai, piešiniai ir nuotraukos. S. Jarockio teiginį, jog lietuvių ir žemaičių pakelės menas yra kitoks negu lenkų, Lopatkevičius laiko „spekuliatyviniais išvedžiojimais“.

Anksčiau minėtas Stepono Batoro universiteto studentų etnologų būrelis paskelbė anketą (tiksliau kreipimąsi) dėl medžiagos rinkimo apie ašutines grandinėles [11]. Švenčionių krašte ir kitose etnografinėse srityse tuo metu dar buvo dirbamos meninės grandinėlės. Kadaise jų būta labai daug, o aprašomuoju metu jas ėmė išstumti miestų dirbiniai. Liaudies mėgėjai prašomi būreliui atsiųsti grandinėlių ar jų piešinių, nurodyta, kur jos dar dirbamos ar buvo dirbtos.

Pora dalykėlių „Lude“ skirta lietuvių dvasinės kultūros apraiškoms. Viename jų K. Sochanevičius nagrinėja ir publikuoja 1672 m. Raseinių apskrities Surmantų ir Žvirgždžių dvarininko Julijono Stankevičiaus trijų bau-

džiauninkų, apkaltintų raganavimu, teismo procesą [12]. Iš pradžių išsamiai aiškinama, po to pateikiamas pats dokumentas lenkų kalba. Paaiškinimai suskirstyti į tokius skyrelius: publikacijos pagrindimas, dokumento išorės aprašymas, klausimo teisinis aspektas, asmenys ir vieta, dokumento folklorinis aspektas, dokumento tekstas.

Kitame straipsnyje F. Bujakas nagrinėja prūsų ir lietuvių dievybių Kurkės *(Kurche)* ir Okopirno *(Okkopirnus)* pavadinimų prasmę [13]. Pirmiausia pateikiami apie Kurkę turimi duomenys, parodoma, kaip tą žodį aiškino A. Briukneris. Bujako išvada tokia: „Ši dievybė tikriausiai yra panašaus pobūdžio kaip „vėlės", mirusių protėvių sielos, kurios gerbiamos, vaišinamos ir pan., dažniausiai norint išvengti jų rūstybės ir nemalonės". O apie Okopirną padaroma ši išvada: „Taigi neturime teisės neigti Okopirno autentiškumo. Jis priklauso indoeuropiečių dievybių aukštesniajam tipui arba dar senesniems, jeigu atsižvelgtume į jo kulto suomiuose ir lietuviuose panašumą".

Lenkų tyrinėtojai yra lietę ir baltų etnografinę ikonografiją. T. Severynas greta lenkiškų komentuoja ir tris lituanistinius šio pobūdžio dalykus. Tai XVI a. leidinių iliustracijos (medžio raižiniai). 1. Pateikdamas iliustraciją „Vaidevutis su aukos ožiu" iš J. Malecijaus (Maleckio) „Knygelės apie senųjų prūsų [...] atnašavimus ir pagonybę" [15, 63], nurodo, kokiuose vėlesniuose leidiniuose šis raižinys skelbtas, lenkiškai pateikia užuominų apie ožio garbinimą ir vaišes ta proga iš Ch. Hartknocho, S. Grunau, Vecelijaus, A. Gvaninio [14]. 2. Skelbdamas „Ramovės" piešinį iš K. Henenbergerio leidinio „Trumpas ir teisingas Prūsijos krašto aprašymas" (1584), taip pat pateikia ištraukų apie ją iš to paties Henenbergerio, Dlugošo, Hartknocho [15]. Iš tos pačios knygos reprodukuodamas „Prūsų kario" piešinį, prideda Henenbergerio, Hartknocho, Gvaninio aprašymų ištraukų ir daro išvadą, kad tai yra „greičiau XVI a. žemaičių apranga, o ne senovės prūsų kario ginkluotės pavaizdavimas" [16].

Pagaliau dar viena LTD lituanistinės veiklos sritis — recenzavimas. 1896—1970 m. pasirodė 11 leidinių recenzijos. Tai daugiausia referatinės recenzijos, kartais nurodomos lietuviškų dalykų lenkiškos analogijos. Tačiau ir tokios recenzijos supažindino mokslo pasaulį su lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimais, atliktais tiek lenkų, tiek lietuvių, retais atvejais ir kitų tautų autorių.

Jau antraisiais „Lud" leidimo metais buvo anotuota

E. Jelineko knygelė čekų kalba „Žvilgsnis į Lietuvą“ [17]. Tai pusės puslapio informacinio pobūdžio pristatymas. Iš jo galima sužinoti, kad anotuojamame leidinyje yra 6 skyreliai (paminima jų tematika), be to, džiaugiamasi, kad jis pasirodė.

M. Treteris recenzavo M. Brenšteino ir F. Kšivdos-Polkovskio darbus apie lietuvių liaudies mažąją architektūrą. M. Brenšteino 1906 m. paskelbta studija apie žemaičių kryžius ir koplytėles laikoma vertingiausia Mokslų Akademijos Antropologijos, archeologijos ir etnografijos komisijos išleista publikacija apie liaudies dailę, juo labiau kad kito pradininko nebuvo [18]. Referuojamas darbo įvadas ir autoriaus išskirti penki kryžiai ir koplytėlių tipai. Išvada tokia: 115 čia paskelbtų iliustracijų galėtų būti atskiros studijos apie žemaičių ornamentiką objektas. Rašydamas apie F. Kšivdos-Polkovskio 1909 m. paskelbtus šiaurės rytų Lietuvos kryžių piešinius su įvadiniu straipsniu [19], M. Treteris taip lygina šiuos lenkų ir lietuvių paminklus: „Pakelių kryžiai ir koplytėlės yra būdingas lenkų kraštovaizdžio bruožas, o Lietuvoje jis būtinas elementas ir ten yra vertingiausi, nes pasižymi išimtiniu gražumu ir liaudies ornamentikos formų turtingumu“. Taip pat lyginami Brenšteino ir Kšivdos-Polkovskio darbai: pirmasis — mokslinis sintetinis, parcntas ir ankstesne literatūra, antrasis — spalvoms ir formoms pastabaus dailininko stebėjimų rezultatas.

A. Fišeris pateikia C. Erenkroicovos monografijos „Keletas pastabų ir žinių iš Vilniaus vaivadijos etnografijos“ referatyvinę recenziją [20] su tokia išvada: „Tokiu kukliu pavadinimu autorė duoda puikią Vilniaus vaivadijos sintezę, pagrįstą savo medžiaga“.

Tas pats autorius parašė M. Znamerovskos-Priuferovos darbo „Trakų ežerų žvejyba“, kuris buvo parengtas Vilniaus Stepono Batoro universiteto Etnologijos katedroje, recenziją [21]. Pabrėžiama, jog tiriamas dalykas visapusiškai nagrinėjamas: aprėpiami socialiniai, ūkiniai, buitiniai, demografiniai klausimai.

J. Gajekas recenzavo V. Holubovičiaus monografiją „Vakarų Baltarusijos kaimų puodininkystė“ [22]. Nors šio leidinio pavadinime — Vakarų Baltarusija, tačiau naudotasi ir Rytų Lietuvoje 1937—1939 m. autoriaus surinkta medžiaga. Pateikęs pastabų, recenzentas teigia, kad autoriaus stebėta ir apdorota etnografinė medžiaga yra aukščiausias laimėjimas lenkų etnografinėje literatūroje apie puodininkystę.

Anksčiau apžvelgtos recenzijos aptarė pačių lenkų darbus apie lietuvius, parašytus lenkų kalba. Pastaraisiais dešimtmečiais pagausėjus lietuvių etnografijos ir liaudies dailės tyrinėjimų, užsimezgus mokslo įstaigų, bibliotekų ir asmeniniams tyrinėtojų kontakams, nemaža šios srities knygų patenka ir Lenkijon. Turėjo reikšmės ir bendras lietuvių ir lenkų santykių pagerėjimas po Antrojo pasaulinio karo. Tad ir leidinyje „Lud" retkarčiais pasirodydavo lietuvių etnografijos leidinių recenzijų.

Kadangi leidiniai apie liaudies dailę paprastai gausiai iliustruoti, taigi specialistams reikšmingi, tad ir recenzuoti daugiausia pasirenkami šios srities leidiniai. Todėl Vilniuje leistos „Lietuvių liaudies meno" serijos trys knygos susilaukė recenzijų. B. Bazelich, recenzuodama grafikos ir tapybos tomą [23], pirmiausia pateikia informacinių duomenų, iš kurių muziejų rinkinių sudarytas šis albumas, toliau, remdamasi autorių teiginiais, apibūdina šių liaudies kūrybos sričių stilistines ypatybes, nurodo mėgstamiausius siužetus. Apie publikuotus raižinius taip rašoma: „Apskritai reikia patvirtinti, kad čia surinkta gausi medžiaga duoda šios rūšies jau retų, didelės meninės vertės kūrinių puikią apžvalgą, kuri gali pasitarnauti sintetiniams tyrinėjimams ir palyginimams". Panašiai rašoma ir apie tapybos pavyzdžius: „Ir ši knygos dalis, kaip ir raižiniai, turi įdomios medžiagos, panašios į įvairių Lenkijos dalių medžiagą". E. Ozgovičius rašo, kad liaudies skulptūros dvitomyje [24] tinkamai pateikta gausi iliustracinė medžiaga, silpnesnė — įžanga ir kūrinių metrikavimas. Toliau rašoma apie kai kurių siužetų skulptūrų funkcijas liaudies buityje, apie dievdirbių vietą liaudies gyvenime. Tas pats E. Ozgovičius recenzavo mažosios architektūros tomą [25]. Knyga laikoma mokslo populiarinimo leidiniu visiems liaudies menu besidomintiems skaitytojams, tačiau naudingu ir tyrinėtojams. Apie iliustracijas sakoma, kad jos yra reprezentatyvios, rodančios geriausius liaudies plastikos kūrinius. Iliustracijos laikomos vertingiausia leidinio dalimi, tekstas — pernelyg paviršutiniškas. Pasak recenzento, anksčiau paskelbtoji literatūra padeda nuodugniau nagrinėti kryžių ir koplytėlių problematiką. Nėra duomenų apie kūrėjus, kryžių ir koplytėlių maginę reikšmę kasdieniame liaudies gyvenime. Atpasakojami duomenys iš kryžių ir koplytėlių istorijos Lietuvoje. Daroma pastaba, kad tekste nėra idėjinės analizės, nenagrinėjami ryšiai su Vakarų Europos daile.

Referatinė yra A. Bednarčuk „Panemunių dzūkų“ recenzija [26]. Kai kur nurodomi analogiški lietuvių liaudies kultūrai atitinkamų Lenkijos etnografinių sričių dalykai.

E. Petrašekas recenzavo pirmąjį rinkinį, nagrinėjantį Tarybų Sąjungos darbininkų kultūrą ir buitį [27]. Išsamiausiu šiame rinkinyje laikomas A. Daniliausko straipsnis apie Juodupės tekstilininkų gyvenamųjų patalpų puošybos raidą. Anot recenzento, autorius pasirinktą klausimą nagrinėja gana plačiame darbininkų buities ir butų sąlygų fone. Toliau pateikiami svarbiausi straipsnio teiginiai.

Kaip matyti, recenzijos daugiausia referatinės, tokios, kokias gali parašyti tyrinėtojas, nepažįstantis kito krašto medžiagos; tačiau ir jos supažindina nemažą specialistų su lietuvių liaudies kultūra ir jos tyrinėjimais. Dar vienas tų recenzijų bruožas — ieškoma lietuvių ir lenkų liaudies kultūros analogijų.

Oskaro Kolbergo „Lietuva“

LTD lituanistinėje veikloje svarbiausiu darbu laikytinas Oskaro Kolbergo (1814—1890) „Visų raštų“ serijoje „Lietuvos“ tomo parengimas ir išleidimas. Šios draugijos iniciatyva ir buvo išleisti O. Kolbergo raštai. Valstybės Tarybos 1960 m. nutarimu šis darbas įtrauktas į Lenkijos valstybės 1000-mečio minėjimo planą ir finansuotas iš to jubiliejaus komiteto fondo [28].

Prie „Lietuvos“ tomo parengimo prisidėjo ir Vitoldas Armonas. Dar prieš šio tomo pasirodymą jis paskelbė straipsnį „O. Kolbergo domėjimasis lietuvių folkloru“ [29]. Šio straipsnio paantraštė „Duomenys apie Kolbergo šaltinius ir talkininkus“. Nors straipsnyje rašoma apie lietuvių tautosakos rinkimą ir skelbimą, tačiau randame ir etnografinių, ypač istoriografijos, dalykų.

O. Kolbergo „Lietuva“ pasirodė 1966 m. jo raštų 53-uoju tomu [30]. Pagal rankraščius parengė Česlovas Kudzinovskis ir Danutė Pavlak. Įvadą „Oskaro Kolbergo „Lietuva“ parašė keturi autoriai: V. Armonas, M. Tarko (šio tomo redaktorius), D. Pavlak ir Č. Kudzinovskis. Pirmasis pateikia trumpą lietuvių tautotyros apžvalgą nuo vidurinių amžių iki XIX a. vidurio. Daugiausia vietos užima O. Kolbergo parengtų lietuvių dainų rengimo ir leidimo istorija: nurodomi tų darbų talkininkai lietuviai (mat rengėjas nemokėjo lietuvių kalbos), aprašoma jo kelionė į lie-

tuvių gyvenamas vietas anuometinėn Augustavo (vėliau Suvalkų) gubernijon.

Pats O. Kolbergas savo serijoje „Lud“, apimančioje kai kurias Lenkijos etnografines sritis, Lietuvai skirto tomo nespėjo parengti. Surinktą medžiagą jis buvo sudėjęs į atskirą aplanką ir pavadinęs jį „Lietuva (etnografinė)“. 34 metus kaupta medžiaga susideda iš penkių dalių: Kolbergo rankraščiai, jo publikacijos, iškarpos iš laikraščių ir periodinių leidinių, 119 dainų iš A. Juškos rinkinio, kitų asmenų rankraščių [31]. Dauguma O. Kolbergo išrašų yra iš XIX a. bendro pobūdžio lenkiškų periodinių leidinių, tad jų lygis kraštotyrinis, tačiau iš didesnio tokių aprašymų skaičiaus jau įmanoma padaryti mokslą.

Rengėjai „Lietuvos“ tomo medžiagą suskirstė į tokius skyrius: kraštas; liaudis; papročiai; apeigos; bendrosios dainos; šlėktų ir miestelių dainos; šokiai; tikėjimai; padavimai ir legendos; mįslės ir patarlės, užkeikimai; kalba.

Tome paskelbta tiek originali medžiaga, tiek Kolbergo išrašai iš skelbtos literatūros. Šaltinis nurodomas kiekvienos publikacijos nuorodoje. Kolbergui rinkti lietuvišką medžiagą padėjo M. Akelaitis, H. Gegužinskis, L. Godlevskis, M. Kaminskis, F. Kuršaitis, J. Narkevičius, A. Osipovičius.

„Liaudies“ skyriuje randame tokius etnografinius dalykus: S. P. ... r „Lietuvių valstiečiai“ ir „Prūsų lietuviai“; M. Akelaičio „Lietuvių charakteristika“; A. Osipovičiaus „Juodosios Ančios krantų lietuvių liaudies charakteristika“; E. Chlopickio „Keletas žodžių apie liaudies tarp Dubysos ir Nemuno gyvenimą ir papročius“; „Pauperizmas Žemaičiuose“; „Novoaleksandrovsko (Ežerėnų) apskrities elgetos“; B. Butkevičiaus „Dvasinė kultūra“; „Apranga“ (ištraukos iš įvairių autorių skelbtų darbų); J. Jaroševičiaus „Indai“; „Pastatai“ (ištraukos iš įvairių autorių skelbtų darbų); „Ūkis“ (ištraukos iš J. Jaroševičiaus ir B. Butkevičiaus darbų); J. Jaroševičiaus „Medžioklė“, „Žvejyba“ ir „Bartininkavimas“.

„Papročių“ skyriuje paskelbti tokie straipsneliai: J. Horainio „Kalėdos. Šv. Silvestro naktis. Nauji metai“; M. Akelaičio „Maudymasis prieš šventes“; B. Butkevičiaus „Kalėdojimas“; „Velykos“ (išrašai iš L. Golembiovskio „Lud polski“ ir M. Kaminskio straipsnių); M. Akelaičio „Sekminės“; V. Pšibilskio „Namų puošimas žalumynais“; A. Muchlinskio ir E. Chlopickio „Joninės“; V. M.

„Ožio šventė“ (pagal K. Hartknochą ir M. Strijkovskį); L. Golembiovskio „Vėlinės“; B. Butkevičiaus „Atminimai“.

„Apeigų“ skyriun sudėti kai kurių šeimos papročių aprašymai: A. Muchlinskio „Plaukų kirpimas“; L. Golembiovskio „Mergvakaris“; šešių įvairių autorių vestuvių aprašai; trys išrašai apie laidotuves.

„Šokių“ skyrelis susideda iš M. Kaminskio ir H. Gegužinskio aprašų, skelbtų „Tygodnik Ilustrowany“.

Kur kas ilgesnis „Tikėjimų“ skyrius. Paskelbti M. Akelaičio „Prietarai“, iš įvairių šaltinių paimti liaudies medicinos duomenys, būrimai žiemos švenčių dienomis ir 320 prietarų, susijusių su kai kuriais žmogaus gyvenimo etapais ir ūkininkavimu, pavyzdžių. Pagaliau pateiktas Kalvarijos, Marijampolės ir Seinų apskričių vietovių sąrašas, jame nurodoma parapija, kai kur ir sodybų skaičius.

Prieduose pateikiama bibliografija, tyrinėtojų biografijų vardynėlis, rankraštinių šaltinių sąrašas, rodyklės (terminų, dievybių pavadinimų, geografinė, dainų pirmųjų žodžių, iliustracijų). Bibliografija — O. Kolbergo, visa kita — sudarytojų.

O. Kolbergo bibliografijoje pateikta 140 pozicijų iš 1806—1873 m. literatūros. Greta etnografinių darbų ir darbelių čia duodama recenzijų, korespondencijų, žinučių. Kadangi O. Kolbergo palikimo bibliografinės pozicijos ne visos, kai kur netiksliai aprašytos, šio tomo rengėjams reikėjo jas tikslinti. Ši jo lenkų literatūros apie lietuvių etnografiją bibliografija laikoma pirmąja ir iki šiol nepraradusia vertės [32].

V. Armonas O. Kolbergo bibliografiją papildė savo sudarytąja, pavadinęs ją „Naujesnioji papildomoji literatūra“. Čia pateikiama 136 pozicijos 1882—1965 m. įvairiomis kalbomis (daugiausia lietuvių) apie lietuvių etnografiją ir folklorą pasirodžiusios literatūros. Jau pozicijų skaičius rodo, kad tai atrankinė bibliografija. Medžiaga suskirstyta į tokius skyrelius: etnografijos bibliografijos; periodiniai leidiniai; albumų numeruota serija; tyrinėjimai ir medžiaga, lietuvių tautosakos tekstų publikacijos. Ši bibliografija ypač naudinga kitų kraštų asmenims, norintiems artimiau susipažinti su lietuvių liaudies kultūra, bei pradedantiems tyrinėtojams.

V. Armonas taip pat pateikė „Biografijų žodyną“. Jame aprašyta 30 tyrinėtojų. Dalis jų plačiai žinomi, pasitaiko ir mažai girdėtų. Nurodomi gimimo ir mirties metai,

profesija, kai kurie biografijos duomenys, išvardijami svarbiausi lituanistiniai tyrinėjimai, ryšys su O. Kolbergu.

Lenkų tyrinėtojų nuomone, „Lietuvos“ tome yra medžiagos ir slavų etnografijai, mat šios tautos ilgus amžius gyveno bendrą ūkinį ir politinį gyvenimą, todėl padarė įtakos liaudies kultūros raidai [32].

Ši knyga lietuvių mokslinėje ir populiarioje literatūroje sulaukė teigiamų recenzijų ir anotacijų [34].

Jonas Vitartas

Rusijos geografų draugijoje svarbiausias lietuvių etnografija užsiiminėjęs asmuo buvo E. Volteris, o Lenkijos tautotyros draugijoje — J. Vitartas (Witort). Dėl jo nuopelnų lietuvių bei lenkų etnografijai ir dėl to, kad iki šiol težinota jo gyvenimo nuotrupos (neturėta duomenų apie gimimo vietą, mėnesį ir dieną, mirimo vietą ir datą), reikia sustoti prie jo biografijos. Apie jį įrašyta „Mažojoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ (čia yra netikslių duomenų) [35], „Lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“ [36], 1875 metų bylą detaliai aprašė V. Merkys [73]. Apie Vitartą, kaip XIX a. aštuntajame dešimtmetyje Lietuvoje veikusio revoliucionierių būrelio vadovą, ir to būrelio ryšius su įvairių pakraipų Rusijos revoliucionierių sambūriais, rašė E. Fedosova [38]. O jo visuomeninių pažiūrų raidą apibūdino V. Čerepica [39].

J. Vitartas gimė 1853 m. lapkričio 10 d. (sen. stiliumi spalio 29 d.) Panevėžio aps. Pauslajo dvare (dab. Kėdainių raj., Truskavos apyl., Pauslajo k.). Jo tėvai — bežemiai bajorai Jonas Adolfas ir Ona Palmira iš Šemetų. Pakrikštytas lapkričio 30 d. (sen. stilium 18 d.) Aukštadvario bažnyčioje (dab. Panevėžio raj.) dviem vardais — Jonu Mykolu (pirmasis — tėvo, antrasis — Aukštadvario bažnyčios patrono) [40].

J. Vitarto gyvenimo eigą, visuomeninių pažiūrų raidą daro daug aiškesnę jo rašyta „Lietuvos teritorijos etnografo Vitarto autobiografija“, laikoma Lenkijos tautotyros draugijos archyve Vroclave [41]. Čionai ji pateko iš etnografo profesoriaus Adamo Fišerio (Fischer) rinkinio. Tai 40 lapų rankraštis, rašytas 1898 m. kovo mėn. Autobiografijos duomenys, aišku, laikytini tikslesniais už paskelbtus „Mažojoje lietuviškoje tarybinėje enciklopedijoje“.

Paties J. Vitarto žodžiais tariant, savo gyvenimu jis „paliudijo tiek kovų ir rungtynių, tiek nemalonumų ir

kančių“. Jo likimas — po sukilimo save pažinusio jaunimo dalia. Prisidėjo ir asmeninis likimas: trejų metų neteko motinos, o septynerių — ir tėvo. Auklėjo jį teta iš tėvo pusės. Nors 1863 m. sukilimo dar nesuprato, tačiau jau pergyveno. Septynerių metų išmoko gerai skaityti. Globėja buvo neturtinga, negalėjo nei leisti į gimnaziją, nei samdyti mokytojo, tad skaitė kas pakliuvo, net Orgelbrando enciklopediją. Kaip našlaitis bajoras 1866 m. buvo pasiųstas į Polocko karo mokyklą, kurios mokymo kryptis — matematinė ir gamtamokslinė, mat buvo ruošiami artilerijos ir inžinerijos karininkai. Mokymo lygis aukštas. Apie mokymą šioje mokykloje Vitartas autobiografijoje atsiliepia gerais žodžiais. Nemaža laiko jis skyrė savišvietai visuomeniniais klausimais. Kaip ir kai kurie kiti mokiniai, Vitartas slapta skaitydavo A. Gerceno „Kolokolą“, politinių brošiūrų. Veikė jį ir lenkų rašytojų, ypač A. Mickevičiaus, kūryba, prancūzų racionalistų, iš Varšuvos einančios pozityvizmo idėjos ir pažiūros. Veikė ir Demokratų draugijos idėjos (jos lozungas buvo „Viskas liaudžiai, viskas per liaudį“), pagaliau susipažino ir su socializmo idėjomis. 1871 m. pavasarį išstojo iš karo mokyklos, apsigyveno Vilniuje, 1872 m. išlaikė abitūros egzaminus. Čia įsitraukė į švietėjišką jaunimo demokratinės krypties veiklą. 1872 m. pradėjo studijuoti Rygos politechnikos instituto chemijos technologijos skyriuje. Kartu toliau domėjosi Ogiusto Konto pozityvizmu. 1874 m. persikėlė į Peterburgo technologijos institutą. Atostogas praleisdavo Lietuvoje, Vilniuje, su savo idėjos draugais. 1875 m. šantažuojančia policijos telegrama iš namų kaime, kur tuo metu buvo, iškviestas į Vilnių ir areštuotas kartu su kitais draugais. Apkaltintas priklausymu nelegaliam sambūriui, skleidžiančiam socialdemokratinę propagandą ir ketinančiam atskirti Rusijos užvaldytas žemes. Pasirodo, jis buvo vieno Vilniaus narodnikų ratelio svarbiausias veikėjas. Anot Vilniaus policmeisterio, Vitartas „labai gabus, gana daug mokęsis ir dar daugiau apsiskaitęs, įsitikinęs ateistas ir kartu lenkų patriotas“ [42]. Vilniaus vyriausiosios politinės komisijos, įsteigtos 1863 m., nutarimu ištremiamas į Archangelsko guberniją, iš pradžių į Onegos miestą, o 1878 m.— į Archangelską. Tremtyje daug skaitė, kritiškai ėmė vertinti Varšuvos pozityvizmą, susipažino su Eduardo Teiloro veikalais. 1879 m. siunčiamas į Varšuvą, kur turėjo gyventi policijos priežiūroje. Čia ėmė dirbti Peterburgo geležinkelio stoties par-

duotuvėje. Iš anksto buvo susitarta, kad J. Vitartas palaikys ryšius tarp rusų ir lenkų revoliucionierių, nes buvo ketinama eiti ranka rankon. Sužinojęs, kad juo domisi prokuratūra, kiek pabuvojęs Lietuvoje, išvyko į Rygą. Čia pavyko gauti užsienio pasą (sukeitė dvigubo vardo dėmenis), išvažiavo į Krokuvą. Buvo areštuotas, kai iš Krokuvos revoliucinio sąjūdžio tikslais vyko į Kijevą, ir uždarytas Varšuvos Aleksandro citadelės 10-jame paviljone. Čia laikytas metus ir ištremtas į Tomsko gubernijos Marijinsko miestą prie Sibiro didžiojo kelio, kuriuo toliau į rytus buvo siunčiami politiniai kaliniai. 1883 m. vėl turėjo būti areštuotas, kaip organizavęs atentatą prieš Rytų Sibiro generalgubernatorių, bet dėl sunkios ligos paguldytas į Tomsko kalėjimo ligoninę. Turėjo būti teisiamas, tačiau pats skundikas buvo nubaustas ištrėmimu į Irkutską. Iš ligoninės išėjo pusiau paralyžiuotas. Bičiulių patartas ėmėsi publicistikos ir mokslo. Nutarė, kad sociologijos pagrindas turi būti etnografija. 1884 m. iš Tomsko išsiunčiamas į Semipalatinską. Čia buvo sukurta lyg ir komisija, tyrinėjanti kirgizų papročių teisę. Į tą darbą įsitraukė ir J. Vitartas. Tais pačiais metais persikėlė į Ust Kamenogorską. 1887 m. paleistas iš tremties, apsigyveno netoli Panevėžio, paskui pačiame Panevėžyje. Buvo namų mokytojas, ėmė gilintis į etnografiją. Publicistinius ir etnografinius straipsnius bei studijas pradėjo skelbti įvairiuose miestuose leidžiamuose lenkiškuose visuomeniniuose ir moksliniuose leidiniuose: „Atheneum“ (Varšuva), „Głos“ (Varšuva), „Kraj“ (Peterburgas), „Lud“ (Lvovas), „Wisła“ (Varšuva). Visa tai rodo, kad jo mokslinė veikla buvo intensyvi. Sužinojęs, kad Lvove įsikūrė Lenkijos tautotyros draugija, pirmaisiais jos gyvavimo metais (1895) įstojo nariu, netrukus buvo paaukštintas į korespondentus [43].

Tremčių pakirsta J. Vitarto sveikata ėmė silpnėti: pasūmėjo paralyžius, nebegalėjo rašyti, tad savo darbus diktuodavo sekretorei. Eidamas 50 metus mirė Mikolajave (dabar Panevėžio miesto dalis) 1903 m. balandžio 23 d. (sen. stiliumi 10 d.). Mirimo metrikuose parašyta, kad mirties priežastis — džiova. Palaidotas Panevėžio parapijos kapinėse [44].

J. Vitarto mokslinis palikimas gana įvairus: bendroji, Rusijos tautų ir lietuvių etnografija. Tuo metu Europos etnografijoje populiari evoliucinė mokykla. J. Vitartas buvo susipažinęs su šios mokyklos darbais. Dabartinėje

lenkų etnografijos istoriografijoje prie kitų leidiniuose „Wisła“ ir „Lud“ rašiusių teoretikų (J. Karlovičiaus, S. Ciševskio, tuo metu debiutuojančio L. Kšivickio) skiriamas ir J. Vitartas, tačiau laikomas visai užmirštu [45]. Jis labiausiai domėjosi papročių teise.

Ne mažesnis J. Vitarto indėlis į lietuvių liaudies kultūros tyrinėjimus. Jį domino lietuvių liaudies dvasinės kultūros apraiškos, tačiau daugiausia įvairūs papročių teisės aspektai. Pastarojoje srityje iki šiol jo niekas nepralenkė, jo vardas tvirtai įrašytas į lietuvių etnografijos istoriją. Tačiau J. Vitartas tebėra menkai žinomas, nes rašė lenkų moksliniuose leidiniuose, kurių tik vienas kitas egzempliorius pateko į didžiąsias Lietuvos bibliotekas.

Straipsnyje apie ‚blogas akis“ ir „sunkią ranką“, parašytame remiantis tiesioginiais stebėjimais, J. Vitartas teigia, kad šie įsitikinimai būdingi ir tiems, kurie lyg ir priklauso inteligentams [46]. „Blogas akis“ turinčio žavėjimai kreipiami į šunį, nes jam tai nekenkią. Žavėjimo formulės slepiamos. Pagal liaudies įsitikinimus, blogos akys gali pasidaryti vaikui, kai motina, nutraukus jį maitinti krūtimi, pasigaili ir vėl pradeda maitinti. Blogos akys nepriklausančios nuo jų savininko noro. Tikėjimas „sunkia ranka“ paplitęs tiek liaudyje, tiek viduriniuose sluoksniuose. Tokias rankas turįs žmogus, kuriam nesiseka kasdieniniame gyvenime: derlius blogesnis negu kaimynų, karvės duoda mažai pieno, vištos nededa kiaušinių, avys ir kiaulės dažnai išdvesia ir t. t. Iš jo įsigytus gyvulius nesiseka auginti. Jo padaryta paslauga, iš jo gauta dovana niekais nueina. Ir atvirkščiai — viskas sekasi „lengvos rankos“ žmogui. Todėl iš jo stengiamasi įsigyti gyvulių. Ir lengva, ir sunki ranka žmonių laikoma antgamtiniu dalyku.

Straipsnelyje „Kultūros fragmentai“ [47] J. Vitartas, aprašydamas Biržų įgriuvas, jose esančius vandenis, užsimindamas apie padavimus, susijusius su tomis įgriuvomis, pateikia ir etnografinių duomenų. Iš Šventojo urvo išteka šaltinis, gyventojų irgi šventuoju vadinamas. Jo vandenį žmonės laiko stebuklingu, gydo akių, odos ir kitas ligas. Šalia dedamos aukos arba į šaltinį metamos monetos. Aukos — audinių gabalai, valgiai, buities daiktai. Seniau aukos buvusios gausesnės, jas paskui susirinkdavę aplinkinių kaimų gyventojai. Šis urvas yra Montegališkių kaime, 7 km nuo Biržų. O Norušėlių kaime gulįs moters liemenį primenantis akmuo. Pagal žmonių pasakojimus,

nevaisingos moterys ant jo dėdavusios aukas, kurias pasiimdavusi čia gyvenusi geroji deivė.

Lietuvių papročiai siejami su bendrosios etnografijos medžiaga J. Vitarto straipsnyje „Kūčios Lietuvoje“ [48]. Pradedama bendru teiginiu: pirmykštis žmogus galingų gamtos jėgų apraiškas priskyrė dviejų priešingų dvasių — gerųjų ir blogųjų — veiklai. Pateikiama įvairių laikų ir tautų saulės grąžos žiemos papročių, nurodoma, kad krikščionybė irgi naudojosi senaisiais pagoniškais tikėjimais. Daugelio pagonių dievų vietą užėmė krikščionių dievai, pvz., slavų mitologijoje vietoj Peruno, o lietuvių — Perkūno, atsirado šv. Jonas Krikštytojas, slavų ir lietuvių Kalėdų papročiuose išliko daug prosenoviškų švenčių pėdsakų. Apibūdinami Kūčių papročiai. Krikščionybės pradžioje paprotį siųsti šventintą duoną J. Vitartas kildina iš pirmykščių religinių bendrų puotų. Taigi ir kalėdaičiai esantys šventintos duonos papročio atgarsis. Aprašoma Kūčių papročiai Lietuvoje, jų prastėjimas XIX a. pabaigoje. Vis lyginama su analogiškais „Rigvedoje“ minimais papročiais. J. Vitarto išvada tokia: „Taip prieš keletą tūkstantmečių mūsų prabočiai arijai švęsdavo savo didžiąsias religinio gyvenimo šventes, kurių liekana yra mūsų Kūčios“.

Į šį J. Vitarto straipsnį reagavo L. Mlynekas [49]. Pagal jį senovės žiemos šventės (lenkų „Gody“, vokiečių „Weihnachten“) neturi nieko bendro, išskyrus atsitiktinius panašumus, su arijų Agnio kultu. Aprašęs gruodžio 23—sausio 1—4 d. lenkų pasakotą tautosaką apie žvėris (vilką, mešką), t. y. požemio dvasias, tuo metu įgijusias žvėrių pavidalus ir išėjusias į pasaulį pasivaikštinėti, Kūčių šventimo eigą ir papročius, L. Mlynekas klausia: ar galima čia įžiūrėti nors žiupsnelį Agnio, saulės, taigi dangaus dievo kulto. Daroma išvada, kad į šią šventę yra įsilieję trys artimi kultai: Meškos, Toro (Torunio) ir Bacho (Bokuso).

Į šias pastabas J. Vitartas atsakė poleminiu straipsneliu [50]. Pradedama teiginiu, kad ši polemika neįmanoma, nes autorių pozicijos priešingos. J. Vitartas mano, kad arijų tautos turėjo bendrus tikėjimus ir pažiūras, kurių liekanų išliko iki šių dienų, viena tokių yra gruodžio vaišės. Lygina lietuvių ir baltarusių Kūčių papročius. Pagaliau, rašydamas apie Kūčias Lietuvoje, turėjęs omenyje Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritoriją, taigi germanų mitologijos įtaka negalėjusi taip toli siekti. Neat-

metęs ir germanų mitologijos įtakos slavų tautoms, tačiau tik bendrų tikėjimų pagrindas padėjo priimti tas įtakas.

Vienas J. Vitarto straipsnis priskirtinas etninei istorijai. Autorius — lenkų kultūros reprezentantas, tad iš visų Kauno gubernijoje gyvenančių tautų pasirinko lenkus [51]. Straipsnio šaltinis — Kauno gubernijos kalendorius. Tačiau lenkams gyventojus J. Vitartas priskiria lengva ranka: visus miestiečius katalikus, kalvinus ir mahometonus (išskyrus Kauno mahometonus, kaip ne vietinės kilmės), Novoaleksandrovsko (t. y. Zarasų) apskrities valstiečius katalikus baltarusius, pusę miestuose gyvenančių kariškių. Pagal jį Kauno gubernijoje esą apie 10% lenkų, tačiau jų vaidmuo esąs didesnis, nes jiems priklauso apie 75% privačių žemių, be to, jie inteligentai, dvarininkai. Aprašomuoju metu daugelis faktų rodo, jog lenkų kalba plinta: bajorai ir miestiečiai kasdieniniame gyvenime kalba lenkiškai, o prieš 40 metų buvo užribių, kurių bajorai kalbėjo lietuviškai. Pasiturintys valstiečiai, kuriems užribių bajorai yra elgsenos ir kultūros pavyzdys, griebiasi lenkų kalbos. Prie lenkų kalbos plitimo prisidėjo ir lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas: liaudis mano, kad bažnyčioje būtinai reikia melstis iš maldaknygės, o kai neturi lietuviškų, griebiasi lenkiškų. Tačiau lenkų kalba liaudies labai iškraipoma, išlieka daug lituanizmų ir baltarusizmų.

Minėtina J. Vitarto parašyta 1886—1895 m. Kauno gubernijos kalendorių etnografinių dalykų recenzija [52]. Pirmiausia nurodo šio leidinio pobūdį: 1) valdinę, t. y. informacinę, dalį ir 2) nevaldinę, kurioje yra darbų, susijusių su lietuvių etnografija. Išsyk nusako savo požiūrį į recenzuojamą leidinį: išorinės aplinkybės neleidžiančios kritikuoti kai kurių požiūrių, dėl to jis apsiribosiąs tik faktais (mat „Wisła“ turėjo pereiti caro įstaigų cenzūrą). Mums šiuo atveju įdomu, kaip Kauno gubernijos kalendorių etnografinius straipsnius vertino nusimanantis amžininkas.

J. Vitartas apibūdina dvi E. Volterio parengtas anketas — apie mitologiją (1887 [53]), apie lietuvių ir žemaičių šeimos buities tyrimą (1889). Referuoja A. Dedelevo Papilės (1890) ir Siesikų (1892) parapijų vestuvių papročių aprašymus, įdomesnes vietas atpasakoja smulkiau. Analitikas J. Vitartas šiuos aprašymus laiko paviršutiniškais. Nuorodose pats paaiškina „špitolę“ — senelių prieglaudą

ir lietuvių bei žemaičių „šiupinį“: jei atvykusiems piršliais jis paduodamas su stačiai įkišta kiaulės uodega, tai gali ir toliau pirštis, jei uodega guli tarp kitų mėsos gabalėlių — atsakymas neigiamas.

Toliau detaliai atpasakoja K. Gukovskio straipsnį „Lietuvos baltarusių vestuvės“ (1894), kuriame aprašoma Novoaleksandrovsko (Zarasų) aps. pietryčių dalis ir dalis Švenčionių aps. Anot recenzento, neaišku, kieno papročiai čia aprašomi — baltarusių ar subaltarusėjusių lietuvių.

Referuojami dar šie etnografiniai straipsniai: A. Dedelevo apie rusų sentikių sambūrius per Sekmines Jonavoje, kurių metu jaunimas susipažįsta, kad vėliau susituoktų (1894), Gniedovskio apie Novoaleksandrovsko apskrities lietuvių ir baltarusių etnines ribas (1890), K. Gukovskio kai kurių Kauno gubernijos apskričių aprašymus. Atkreipia dėmesį į K. Gukovskio pateiktus lietuvių papročių teisės faktus ir aiškinimus, mat pats recenzentas šiais klausimais aktyviai domėjosi.

Visus kitus J. Vitarto darbus galima sujungti į vieną tematiką — papročių teisė. Ją tyrinėjo įvairiais aspektais.

Visapusiškai aprašė rentlazdę *(birką)* [54], pastebėjo tokių požymių, kurių vėliau neužfiksavo tą dalyką aprašę kraštotyrininkai. Šio straipsnelio paskelbimo pretekstas buvo Kauno gubernijos 1896 m. kalendoriuje aprašytas vieno valsčiaus teismo nuosprendis, kuriame minima rentlazdė. Pirmiausia kritiškai vertinamos tos informacinės knygos: jų vertė esanti menka, duomenimis reikia naudotis atsargiai, nes dėl politinės tendencijos jie falsifikuojami ar pateikiami vienašališkai. Tačiau jose esama įdomių etnografinių ir ekonominių duomenų. Toliau apibūdinama rentlazdė — išilgai perskelta lazdelė su įrantytais brūkšneliais; ją pasidalija savininkas ir kailiadirbys, kai duodami išdirbti kailiai arba skolinamas koks nors daiktas, išreiškiamas skaičiais. Įdomiausia tai, kad J. Vitartas nurodo ne tik jose įrėstus brūkšnelius, bet ir kvadratėlius bei kryželius: pirmieji rodo vienetus, pastarieji dveji — dešimtis. Penketai išreiškiami kojų ar rankų atvaizdais. Tuos įrentimus J. Vitartas vadina „vaizdiniu raštu“.

Kaip evoliucinės etnografinės mokyklos atstovas, to meto valstiečių šeimos papročiuose J. Vitartas ieškojo ankstesnių formacijų liekanų. Prie tokių priklauso straipsnis apie užkurystę [55]. Anot jo, seniausia visuomenės gyvenimo forma esanti motina ir vaikas. Ji buvusi prieš gi-

mininę santvarką, prieš patriarchatą. Lietuviai išlaikė užkurystę, o tai rodo, kad jie pažino matriarchato teisę. Šio papročio laikosi ir daugelis kitų pasaulio tautų. Straipsnyje ši institucija (vyro atėjimas į žmonos pusę) pavadinta „nadomnictwo", užuot vartojus Lietuvos lenkų terminą „uszkurstwo". Pateikęs kitų tautų analogiškų papročių pavyzdžių, tarp jų ir baltarusių, J. Vitartas teigia, kad lietuvių liaudis išlaikė senovinius užkurystės bruožus. Užkurio vaikai ir sodyba liaudies vadinami žmonos pavarde. Užkurio žmona turi teisę pati savarankiškai tvarkyti ūkį. Rašoma apie užkurio atsinešamą pasogą, prieš vedybas valsčiaus raštinėje sudaromą raštišką sutartį tarp užkurio ir jo būsimosios žmonos. Tačiau užkurio vaikai turi tokias pat paveldėjimo teises, kaip ir pirmojo vyro vaikai. Tokios pat ir nesantuokinių vaikų teisės. Lietuvių liaudis šias matriarchato liekanas išlaikiusi dėl to, kad nepatyrė svetimos įtakos, dėl konservatyvumo, dėl pažiūros į žemę kaip giminės nuosavybę. Straipsnis parašytas remiantis valsčių teismų bylų nuosprendžiais, vienas kitas faktas paimtas iš literatūros (K. Gukovskio, B. Fridmano).

Rašė J. Vitartas ir lietuvių liaudžiai ypač aktualiu žemės teisės klausimu, apie vieną jos formą — skirtinę žemę [56]. Šio straipsnio pradžioje rašoma, jog tai išplaukė iš jo domėjimosi papročių teise: rinkdamas tokią medžiagą, jis aptiko duomenų ir apie skirtinę žemę, t. y. gautą 1861 m. reformos metu. Skirtinę žemę J. Vitartas laiko bendros gentinės nuosavybės liekana. Bendro valdymo plotų buvo tarp Dubysos ir Nevėžio; kadaise už tarnybą juos buvo gavę bajorai, jų nebuvo galima arti, bet galima kirsti medžius, ganyti gyvulius ir pjauti žolę. Ilgainiui didikai ir bajorai dalį tų plotų pasiglemžė.

Rašoma, jog XIX a. paskutiniame dešimtmetyje trūko žemės, dėl to vyrai vykdavo uždarbiauti į kitas gubernijas, emigruodavo. Daugiausia emigruojama iš tų vietų, kur daug mažažemių ir bežemių. Pateikia apskričių valstiečių ūkių skaičių, suskirstęs juos į penkias kategorijas priklausomai nuo žemės dydžio, ir kategorijų procentus. Aptaria valstiečių agrarinius santykius. Iš visų išsiskiria pasiturintys „gaspadoriai", kurie dažniausiai buvo įsikūrę iš baudžiavos laikų paveldėtose žemėse, ypač Telšių apskrityje ir Biržų apylinkėse. Nors to meto įstatymai drausdavo, vyko du lygiagretūs procesai: koncentruojama skirtinė žemė ir smulkinami ūkiai.

Antrąją valstiečių grupę J. Vitartas vadina paprastaisiais, jie turi 10—20 dešimtinių žemės. Jie gali pragyventi, nors neskursta, bet ir nepralobsta. Šie valstiečiai dar laikosi daugelio senų ir gerų tradicijų ir daugybės senųjų laikų tikėjimų; kultūrinės įtakos juos veikia silpnai, o turtingesnieji valstiečių sluoksniai joms greitai pasiduoda.

Mažažemiams priskiriami turintys mažiau negu 10 dešimtinių žemės, o toje grupėje dar išskiriami kampininkai ir dešimtininkai, valdantys iki trijų dešimtinių. Minimi ir bežemiai valstiečiai.

Toliau rašoma apie ginčus dėl žemės, kuriuose aktyviai dalyvauja ir moterys, apie tėvų išstūmimą į kampą jiems nusenus ir nebepajėgiant valdyti ūkio. Kad to išvengtų, tėvai ima išimtinę, tačiau ir dėl jos keliamos bylos valsčių teismuose.

Vieną darbą J. Vitartas paskyrė teismams [57]. Iš pradžių rašo apie visuomenės dėmesį liaudies padėčiai. Lietuvių liaudis tyrinėtojų apeita, nors čia gyvuoja tokia institucija, kaip liaudies teismas. Darbo tikslas parodyti, kas yra liaudies teismas krašte, kur daugiau nei pusė žmonių moka skaityti, turi pakenčiamas gyvenimo sąlygas. Remiamasi Kauno gubernijos įvairių liaudies teismų XIX a. 8—10 dešimtmečių bylų nuosprendžiais ir B. Fridmano knyga. Įvade rašoma, kaip teisiami valstiečiai feodalizmo laikais, kaip teisimas reguliuojamas įstatymais, kaip valdomi valstiečiai valstybiniuose dvaruose.

Trumpai nusakoma valstiečių valdymo ir teismų organizacija po baudžiavos. Apibūdinama valsčių teismų kompetencija, sudėtis. Valsčių teismai civilines bylas sprendžia vadovaudamiesi papročių teise, o kriminalines — valstybės įstatymais. Bylos tarp turtingųjų ir vargingųjų valstiečių sprendžiamos pirmųjų naudai. Autorius, matyt, gerai susipažinęs su valsčių teismais: tiksliai apibūdina jų veiklą, kritiškai vertina.

Valsčių teismų sprendžiamas bylas J. Vitartas aptaria trimis grupėmis: šeimos, turto paveldėjimo ir baudžiamąsias dėl kriminalinių nusižengimų. Pirmosios grupės bylos susijusios su šeimos narių santykiais. Tų bylų pagrindas — turtas: išieškomi nuostoliai dėl neįvykusių jungtuvių, pasoga, sutuoktinių nesutarimas, tėvų ir vaikų buitiniai santykiai, tarp jų ir išimtinės davimas, bylos su patėviais ir pamotėmis, broliais ir seserimis, dėl našlaičių priežiūros, nesantuokinių vaikų išlaikymo. Turto teisei

priklauso žemės paveldėjimo (jų ypač gausu), daiktų dovanojimo, pirkimo-pardavimo žodiniu susitarimu, šeimininkų ir samdinių santykių, skolų bylos. Kriminalinės bylos susijusios su įžeidimu žodžiais ir veiksmais, su vietos valdžios ir vyresniųjų neklausymu bei negerbimu, savivaliavimu, muštynėmis, apgavystėmis.

J. Vitartas savaip aiškina kitų autorių komentuotus papročių teisės faktus. Pvz., pagal T. Narbutą ir T. Čackį, kunigavimas (jaunoji eina prašyti į dvarą palaiminimo) esąs pirmosios nakties teisės papročio išraiška, išsipirkimas nuo jos, o pasak J. Vitarto, tai mokestis dvarininkui už leidimą ištekėti [58].

Pagrindinis J. Vitarto darbas, visų jo tyrinėjimų viršūnė, yra „Lietuvių liaudies papročių teisės bruožai" [59]. Tai turiningas darbas — jame daug faktų ir apibendrinimų. Daugiausia medžiagos apie valstiečių tarpusavio santykius, tačiau šiek tiek aptariami valstiečių ir dvarininkų, valstiečių ir jų samdinių, konfesiniai reikalai (įtraukiant Biržų krašto reformatų buities pavyzdžių).

Šiame darbe ryškiai parodomi liaudies papročių teisės ir valsčių teismų santykiai. Žinoma, jog valsčių teismai, spręsdami valstiečių bylas ir ginčus, ypač turto pasidalijimo, vadovavosi vietos papročiais. Anot Vytauto Jurgučio, „tatai sekė iš įstatymo ir pačios valsčiaus teismo prigimties, nes teisėjai buvo valstiečiai ir negalėjo žinoti kito teisės šaltinio, kaip papročių" [60]. Pavyzdžiai imami iš B. Fridmano knygos [61], K. Gukovskio Kauno gubernijos apskričių aprašymų, kurie buvo paskelbti tos gubernijos kalendoriuose, valsčių teismų bylų nuosprendžių (nurodoma vieta ir laikas). Pažymėtina, kad Lietuvos archyvuose valsčių teismų bylų iki šiol labai mažai likę. Matyt, autorius turėjo tiesioginių ryšių ir su valstiečiais, tai rodo tokie pasakymai: „Kartais tenka girdėti valstiečius...", „Dažnai tenka girdėti, kad valstiečiai..." Kartu tai rodo, kad J. Vitartas apibendrina ne atsitiktinius, o tipiškus atvejus. Parodomas pačios liaudies požiūris į daugelį viešojo gyvenimo apraiškų, t. y. tokie dalykai, kurie neaptariami kitų autorių tyrinėjimuose bei pateiktoje medžiagoje.

Kai kurie liaudies gyvenimo reiškiniai kildinami iš senų laikų, tačiau parodomi ir visai nauji dalykai (nusakomas jų atsiradimo laikas), įėję į valstiečių buitį kylant kapitalizmui. Bandoma aiškinti nagrinėjamų reiškinių priežastys, kartais jų nurodoma ne viena, tada pateikia-

mos kaip hipotezės. Tos priežastys būna tokios: senesnių laikų paveldas, ūkinės, politinės liaudies gyvenimo sąlygos.

Pabrėžtinas didelis J. Vitarto realizmas: jis niekur neidealizuoja valstiečių gyvenimo. Tokia jau buvo medžiaga, ypač teismų bylos, kuriomis jis rėmėsi. Tačiau visame liaudies buities kontekste į teismų bylų medžiagą reikia žiūrėti kaip į anomalių faktų fiksavimą: juk bylinėjosi tik nedaugelis valstiečių, didžioji dalis gyveno ir dirbo kaip ir jų tėvai, laikėsi susiklosčiusių bendravimo normų, pamažu taikydami ūkio ir buities naujoves.

Norint aptarti šio J. Vitarto darbo turinį ir reikšmę, reikia apžvelgti nagrinėjamus klausimus, aiškinimus. Be įvadinės dalies, kuri yra politinių ir buitinių gyvenimo sąlygų fonas, medžiagą autorius nagrinėja tokiuose skyriuose: šeimos teisė, turto teisė, sutartys, baudžiamoji papročių teisė.

Įvadinėje dalyje J. Vitartas apibūdina lietuvių antropologinį tipą (daugiausia remdamasis dr. Alechnovičiumi), pateikia lietuvių tautos istorijos apybraižą iki pat XIX a. pabaigos. Apibūdinama daugelis klausimų: baltų gentys ir jų gyvenamas plotas apie X a., Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės susidarymas, slavų kraštų prijungimas, lietuvių kovos su kryžiuočiais. Pasak J. Vitarto, didžiojo kunigaikščio ir didikų valdžios iškilimas — karų su kryžiuočiais padarinys. Rašoma apie baltarusių kalbos įsigalėjimą LDK teisiniuose aktuose. Tie dalykai gvildenami remiantis Teodoru Narbutu, Ignu Danilavičiumi, Juzefu Jaroševičiumi. Gindamasi nuo kryžiuočių, Lietuva suartėjo su Lenkija, priėmė katalikybę, kartu ir vakarietišką kultūrą. Kiti klausimai — Reformacijos plitimas Lietuvoje, lenkų papročių įsigalėjimas tarp didikų, ūkio kilimas XVI a., didžiųjų kunigaikščių bajorams teikiamos privilegijos, Lietuvos ir Lenkijos unijos, švietimo reikalai, baudžiava ir jos panaikinimas, valstiečių valdymas ir teismai XIX a. antrojoje pusėje. J. Vitarto nuomonė apie valsčių teismus gana kritiška: jie demoralizuoja liaudį, nes yra veikiami pašalinių įtakų, labiausiai netikusių valsčiaus raštininkų. Šiuo klausimu liaudies ir autoriaus nuomonės sutampa: „Apskritai valsčių teismai, kaip su kartėliu kalba žmonės, yra atlaidūs turtingiesiems, griežti — vargingiesiems“ [62].

Autoriaus teigimu, jo meto šeimos papročiuose dar gyvavo senų laikų liekanų, kartais pakitusiu pavidalu.

Prie jų pirmiausia priskiriama didžioji šeima, kuri esanti gimininės patriarchalinės šeimos liekana. Tuo metu tokių šeimų pasitaikydavo Kuršo pasienyje, Šiaulių ir Panevėžio apskrityse. Apibūdinama didžiosios šeimos struktūra, jos narių tarpusavio, ypač turtiniai, santykiai, šeimos galvos, jo žmonos ir kitų narių teisės ir pareigos. Toji šeima buvo irimo stadijoje dėl dviejų priežasčių: 1) natūrinio ūkio virtimo prekiniu, 2) individualizmo kilimo. Atvejus, kai vienodas pavardes turinčios šeimos nusiaubia kitų irgi vienodas pavardes turinčių asmenų sodybas, autorius laiko išsiskaidžiusių didžiųjų šeimų solidarumo ir keršto apraiškos liekana. Pateikiama ir kitokių senųjų šeimos papročių liekanų: apie įsūnijimą, giminystės supratimą. Savo meto suaugusių vaikų ir tėvų santykių blogėjimą autorius laiko ekonominio gyvenimo rezultatu.

J. Vitartas pastebėjo, kad valstiečių santuoka — tai beveik vien ekonominis sandėris, ūkio interesai nustumia į antrą vietą asmens bruožus ir širdies polinkius. Santuoka — civilinis sandėris, kurio teisėtumas priklauso ne tiek nuo bažnyčios sankcijos, kiek nuo visuomenės pripažinimo; tai rodo paplitęs vedybinis gyvenimas po sužieduotuvių. Kuriant šeimą, svarbų vaidmenį atlieka abiejų jaunųjų tėvai. Be turtinės padėties, svarbu, kokiai konfesijai ir tautai priklauso jaunieji. Apibūdinama liaudies pažiūra į nesantuokinius ryšius, invalidumą, vedybinį amžių, aptariamas piršlybų teisinis aspektas. Kai kuriuos vestuvių papročių momentus autorius laiko žmonos pirkimo atspindžiais.

Nagrinėjami tėvų ir besituokiančių vaikų turtiniai santykiai, kai reikia aprūpinti sūnus žeme, sodyba ir reikalingais padargais, dukteris — pasoga; vyro ir žmonos turtiniai santykiai (susitarimai dėl turto kartais įrašomi valsčiuje į knygas); pasogos grąžinimas tėvams po žmonos mirties; užkurio turtinė, teisinė ir buitinė padėtis.

Papročių teisės aspektu nagrinėjami sutuoktinių santykiai. Vyraujanti vyro padėtis ūkyje priklauso nuo didesnės jo fizinės jėgos (jis ūkyje atlieka sunkiuosius ir svarbiuosius darbus), protinių sugebėjimų, susidariusios tradicinės pažiūros. Tie dalykai ne kategoriškai teigiami, o nurodomi spėjimo forma: „galbūt“. Moterys su tokia tvarka paprastai susitaikančios. J. Vitartas įžvalgiai pastebėjo, kad vyras yra namų šeimininkas, tačiau viskas dedasi pagal žmonos valią. Vyro ar žmonos santuokinė

neištikimybė sutvarkoma sukvietus abiejų pusių gimines, teisman tokio pobūdžio reikalai atsiduria tais atvejais, kai kuri nors pusė skundžiasi, pvz., vyro nežmonišku elgesiu su žmona, girtavimu. Skyrybų pasitaikydavo tik faktinių, ne juridinių. Būdavo, kad valsčiaus teismas žmonai su vaikais ar užkurinei skirdavo alimentus žemdirbystės produktais. Vaikų susilaukusioms nesantuokinėms moterims valsčiaus teismo nuosprendžiu iš vyro priteisiama pinigų, grūdų, drobės. Nesantuokiniai vaikai pagal valsčiaus teismo nuosprendį irgi turi teisę į žemę, judamą turtą. Vėliau sugyventi našlės vaikai ar vėliau ištekėjusių merginų vaikai traktuojami lygiai su kitais. Daroma tokia išvada: nesantuokinių vaikų, ypač neturtingųjų valstiečių, padėtis apverktina, o šio sluoksnio kaip tik tokių vaikų didžiausia dalis.

Teigiama, kad tėvų ir vaikų santykiuose išlikę nemaža praėjusių laikų liekanų. Užsimenama apie kitus liaudies buities dalykus: mediciną (išvardijama, kokių priemonių griebiasi nevaisingos moterys, norinčios sulaukti vaikų), pedagogiką (vaikai dažnai baudžiami rykštėmis). Senatvėje tėvams pastatoma lūšna, skiriamas daržas, jie skursta. Tiriamuoju metu pradėti surašinėti raštiški susitarimai dėl išimtinės (pateikiama pavyzdžių iš Žemaitijos). Teismai turi darbo dėl suaugusių vaikų, blogai besirūpinančių senais tėvais. Nekokie santykiai su seneliais, patėviu ar pamote, broliais. Jaunesnysis sūnus be atlyginimo turi dirbti ūkį paveldėjusiam vyresniajam sūnui, jam neleidžiama vesti. Iš kariuomenės grįžęs brolis nebelaikomas tokiu pat dalies ūkio turto paveldėtoju, ypač jei tėvas miręs. Toks pat yra vyresniojo brolio elgesys su seserimis. Blogi šeimos narių tarpusavio santykiai priklauso nuo agrarinių santykių: žemė priklauso šeimai, tad kiekvienas šeimos narys reikalauja savo teisių. Pagal carinių teismų praktiką ūkis valdomas ir naudojamas bendrai, yra visos šeimos turtas. Kilnojamas turtas padalijamas vaikams (motinos — dukterims). Jei vaikų nėra, paveldi kiti giminės. Tiriamuoju metu įsigali rašytiniai testamentai, kartais tvirtinami notaro. Papročių teisė aiškiai nenusako našlaičių, fiziškai bei psichiškai nesveikų asmenų globos. Jų globėjai neturi liaudyje geros opinijos.

Antrajame darbo skyriuje nagrinėjama turto teisė. Tiesa, ir ankstesniame skyriuje apie tuos dalykus nemaža rašoma, tačiau daugiau šeimos narių santykių atžvilgiu. Pirmiausia rašoma apie žemės teisę pagal Lietuvos sta-

tutus. Šiek tiek apie karalgirius, dvarui priklausiusias ganyklas (jos nelaikomos bendruomenine nuosavybe), apie vienkiemininkus. Jau prieš baudžiavos panaikinimą egzistavo smulki valstiečių nuosavybė, juridiškai priklausiusi valstybinei teisdarystei, o iš tikrųjų — papročių teisei.

Pagal papročių teisę šeimos galva yra pilnateisis ūkio tvarkytojas, kiti gali jam tik patarti. Rašoma apie tendenciją dalyti ūkį vaikams. J. Vitartas skiria du ūkio paveldėjimo principus — senąjį ir naująjį. Pirmuoju atveju ne visi šeimos nariai dalyvauja ūkio dalybose, išskiriamos moterys, antruoju — visi lygiomis teisėmis, moterims už jų žemės dalį išmokama pinigais. Vis labiau įsigali antroji kryptis. Dalijamasi atsižvelgiant į papročių teisę, į valsčiaus teismą kreipiamasi tik tada, kai patiems nepavyksta pasidalyti.

Pasak J. Vitarto, lietuvių papročių nuosavybės teisė nėra aiški ir apibrėžta, tačiau jos pėdsakai pastebimi. Įstatymų ir kultūros veikiamoje papročių teisėje jau yra privatinė nuosavybė, net ir žemės. Liaudis pripažįsta žemės nuosavybės elementus, tačiau ne visai skiria nuosavybės ir valdymo teises. Manoma, kad miškų ir vandenų gėrybėmis gali naudotis visi. Daroma išvada, kad liaudis nuosavybe laiko tai, į ką įdėta darbo.

Apibūdinama, kaip pati liaudis skirsto nuosavybę: žemę, atsižvelgiant į tai, kaip įsigyta, į skirtinę ir pirktinę; žinomas turto skirstymas į kilnojamą ir nekilnojamą. Į žemę žiūri kaip į šventenybę. Ypač saugomi žemės ribų ženklai, dėl ribų dažnai bylinėjamasi, taip pat ir dėl nuganymo, gyvulių sužalojimo. Valstiečių manymu, dirvožemis ir viskas, kas yra žemėje, priklauso savininkui. Pripažįstama šiokia tokia nuosavybė į vandenį.

Nagrinėjamas taip pat papročių teisės požiūris į kilnojamą turtą — gyvulius ir kt. Į šį turtą turi teisę tiek vyrai, tiek moterys, tačiau pastarosioms priklauso pajamos už parduotus paukščius, t. y. už tai, kur tiesiogiai įdėta jų darbo. Aprašomas liaudies požiūris į paklydusius gyvulius, rastus daiktus, radybos.

Remdamasis kelių paskutinių šimtmečių duomenimis, J. Vitartas teigia, kad bitininkystės papročiai išlaikę senovės liekanų. Aišku, čia nebuvo galima apeiti bičiulystės. Nurodoma, kaip tampama bičiuliais. Skiriama dvejopa bičiulystė — metinė ir pastovi, antroji išlieka iki vieno iš bičiulių mirties arba kol prarandamas pasitikėjimas partnerio sąžiningumu.

Gentinės santvarkos liekana laikomas naudojimasis svetimais gyvuliais, inventoriumi, kai reikia gelbėti žmonių gyvybę ar turtą nuo gaisro.

Neužmirštamas ir dovanojimo paprotys: nurodoma, kas kam ką ir kokiomis progomis dovanoja.

Trečiasis darbo skyrius — sutartys. Kadangi jose daugiausia minimi žmonių turtiniai santykiai, o tai susiję su ankstesniuose skyriuose nagrinėjamais dalykais, čia aptariama, kaip įforminamos sutartys.

Skyrius pradedamas teiginiu, kad lietuvių papročių teisėje nėra bendros sampratos apie sutartis, nors žinomos atskiros jos rūšys. Labiausiai apibrėžtas ir aiškus liaudies požiūris į asmenines sutartis, nors ir jose išliko senų laikų liekanų. Sutarčių objektai įvairūs: nekilnojamas turtas, vertingi daiktai, valdymas ir naudojimas, tarpusavio įsipareigojimai, asmeninės paslaugos, darbas. Sutartys būna žodinės ir raštiškos. Pirmosioms priklauso samdos sutartys. Jos sudaromos prie liudytojų, kuriuos pripažįsta ir valsčių teismai. Rašoma taip pat apie užstatą ir naują jų formą — vekselius, pardavimo ir pirkimo papročių teisę, žemės nuomojimą pusininkams, palūkanas už paskolas.

Nagrinėdamas samdos sutartis, J. Vitartas teigia, kad valstiečių ir samdinių santykiai dar gana patriarchališki. Pasisamdymo susitarimai tebebuvo žodiniai. Senas būdas — atlyginimas samdiniams ūkio produktais. Rašoma ir apie kumečių (šeimyninių samdinių) padėtį.

Skiriami du daiktų skolinimo būdai: senasis (atsiteisiama be palūkanų), naujasis (atsiteisiama su palūkanomis).

Nagrinėjama užkurio teisinė padėtis, ypač tokio, kuris veda našlę su vaikais ir turi tvarkyti ūkį, kol užaugs jos vaikai.

Šiame skyriuje taip pat rašoma apie kaimynų santykius, talkas ištikus nelaimei. Dvarai kartais kviečia talkas darbams nudirbti ir atsiteisia tik vaišėmis.

Paskutinis (ketvirtasis) skyrius apima baudžiamąją teisę. J. Vitarto nuomone, reikėtų kalbėti ne apskritai apie šios rūšies teisę, o tik apie jos liekanas, nors ir gausias. Prie tokių dalykų priskiriama tai, kad daromas skirtumas tarp nedidelio prasižengimo ir nuostolio, kai kada liaudis juos sutapatina. Rašoma apie bausmes už amoralų elgesį, už religijos nepraktikavimą. Tėvų atsakomybė už vaikų nusikaltimus (moralės, vagystės, savivalės atvejai)

priskiriama gimininės atsakomybės laikotarpiui. Giminės teismo liekana laikoma ir didelė tėvų valdžia, kurią valsčių teismai irgi palaiko. Rašoma ir apie valsčių teismų skiriamas baudas: viešus darbus, areštą, pinigines baudas, ypač plakimą rykštėmis. Pastaroji bausmė laikoma gimininės santvarkos laikų patriarchalinės šeimos liekana. Tačiau tiriamuoju metu jau pradėta manyti, kad plakimas yra žmogaus pažeminimas. O tokios pažiūros priežastis — individualizmo jausmo stiprėjimas.

Aptariami ir patys valsčių teismai, kokios kalbos juose vartojamos (lietuvių, o Kauno bei Ukmergės apskrityse ir lenkų), protokolų rašymo kalba (iškraipyta rusų), bylų eiga, liudytojai, jų parodymų reikšmė.

Nurodoma, jog liaudies supratimas apie valstybinę valdžią gana neaiškus. Taip pat rašoma apie požiūrį į caro valdžią, tiksliau — jos administraciją ir potvarkius. Tuo tarpu apie valsčiaus įstaigos struktūrą, su kuria liaudžiai dažnai tenka susidurti, išmanoma neblogai, tačiau požiūris į ją dėl kai kurių neigiamų jos veiklos pusių, taip pat dėl turtingųjų palaikymo, nekoks. Rasime čia duomenų apie valsčių teismų skiriamas baudas už šarvarkų neatlikimą, valsčiaus tarnautojų įžeidimą, liaudies ir valsčių teismų požiūrį į religiją ir religinių priedermių atlikimą, liaudies požiūrį į kitas (nekatalikų) konfesijas, perėjimą iš vienos konfesijos į kitą, liaudies požiūrį į dvasininkiją, valsčių teismų — į elgesį kulto pastatuose, apie jų nuosprendžius, susijusius su senųjų tikėjimų apraiškomis (burtininkavimu).

Atskirai rašoma apie nusižengimus susiklosčiusioms moralės normoms ir teismų nuosprendžius, kai jų nesilaikoma, nesantuokiniam vaikui auginti priteisiamas išlaidas, požiūrį į merginą be vainiko, išryškėjantį per vestuvių papročius, valsčių teismų nuosprendžius už santuokinę neištikimybę, už šmeižtą (tai ano meto naujovė), už įžeidimą veiksmu, muštynes, savivaliavimą, vogimą.

Nors J. Vitartas ir kuklinasi, teisindamasis posakiu „kuo pirkia turtinga, tuo džiugi", pavadindamas šį tyrinėjimą bruožais, tačiau tiek šio darbo nagrinėjamų klausimų platumas, tiek naudotos medžiagos gausumas, tiek metodikos nuoseklumas iki šiol dar niekieno nepralenktas. Juk čia randama duomenų iš daugelio liaudies buities sričių, ypač socialiniams klausimams nagrinėti.

Jau ano meto lietuvių spaudoje šis J. Vitarto darbas susilaukė kritikos [63]. Pirmiausia džiaugiamasi, kad ir kitų

tautų atstovai kitomis kalbomis rašo apie lietuviškus dalykus, ypač lenkai, tyrinėję mūsų istoriją. Tačiau tuose raštuose pasitaiko tendencingų aiškinimų. Prie tokių priklausanti ir J. Vitarto knygelė apie lietuvių papročių teisę. Jos autorius laikomas lietuviu, gyvena Lietuvoje, tad nežinojimu negalįs teisintis.

Tendencingu laikomas aiškinimas, kad Lenkija XIV—XV a. išgelbėjusi Lietuvą nuo kryžiuočių puolimų. Kalbėdamas apie lenkų kultūros įtaką Lietuvai, recenzentas sako, kad kartu buvo naikinama lietuvių kalba, toji įtaka neprisidėjo prie lietuvių raštijos ugdymo. Perdedama ir gudų įtaka: sugudėjo tie kunigaikščiai, kurie iškeliavo tenai valdyti, stačiatikių cerkvės buvo statomos ne lietuviams, o čia gyvenusiems kitataučiams. Iš dalies teisinga pastaba dėl papročių: duomenys imami ne iš žmonių gyvenimo, o iš kitataučių parašytų knygelių. Recenzentas nepatenkintas, kad menkinamas lietuvių religingumas.

Kadangi šis darbas skelbtas svetima kalba ir tik didžiosiose mokslinėse Vilniaus bibliotekose randamas, tai lietuvių tyrinėtojų iki šiol mažai naudotas. Daugiausia juo rėmėsi V. Jurgutis monografijoje apie valstiečių kiemo teisinius aspektus [64]. Darbas net pradedamas citata iš J. Vitarto apie valstiečių požiūrį į žemę. Skyriuje „Gyvenimo santykiai ir paprotinė teisė" dažnai minimas šis darbas, nuorodose pateikiama plačių ištraukų. Naujausioje istoriografijoje šiuo J. Vitarto darbu naudojosi L. Mulevičius, nagrinėdamas valstiečių žemėvaldos papročių teisę [65]. J. Vitarto straipsniais apie lietuvių didžiąją šeimą rėmėsi ta pačia tema rašydama A. Vyšniauskaitė [66] ir Jugoslavijos etnografas M. Gavazzi (pastarasis apžvelgdamas šį klausimą įvairiose Europos tautose) [67].

Taigi Lenkijos tautotyrininkų draugija savo žurnale, vėliau tęstiniame leidinyje „Lud" paskelbė tiriamojo pobūdžio straipsnių apie lietuvių, ypač rytinių, kultūrą, recenzijų, atskiru tomu išleido O. Kolbergo surinktą medžiagą apie Lietuvą. Pagrindinis šios draugijos autorius buvo J. Vitartas, ypač pasižymėjęs papročių teisės tyrinėjimais.

[1] Redakcya. Słowo wstępne // Lud. 1895. T. 1. S. 1; *Kalina A.* Pierwsze pięciolecie // Lud. 1900. T. 5. S. 1.

[2] *Statut* Towarzystwa Ludoznawczego // Lud. 1946. T. 36. S. 417.

[3] Statut Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego // Lud. 1959. T. 44. S. 527—528.

[4] *M. Z. P. [M. Znamierowska-Prüfferowa].* Koło etnologów stu-

dentów Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie // Lud. 1931. T. 70. S. 269—272.

[5] *Znamierowska-Prüfferowa M.* Muzeum Etnograficzne U. S. B. w Wilnie i jego przyszłość // Lud. 1932. T. 31. S. 1—11.

[6] *Znamierowska-Prüfferowa M.* Rybołówstwo w okolicach Druskienik // Lud. 1933. T. 32. S. 21—35.

[7] *Znamierowska-Prüfferowa M.* Paski w okolicy Druskienik // Lud. 1933. T. 32. S. 35—40.

[8] *Biedrzycki S.* Kijanki // Lud. 1912. T. 18. S. 115—121.

[9] *Dobrowolska A.* Z badań nad kulturą materialną Pomorza Zachodniego (Studium porównawcze) // Lud. 1963. T. 48. S. 321—366.

[10] *Łopatkiewicz T.* Małe formy architektury sakralnej jako przedmiot zainteresowań poznawczych // Lud. 1973. T. 67. S. 219—233.

[11] Ankieta Koła Etnologicznego Stud. Uniw. Stefana Batorego // Lud. 1927. T. 26. S. 139.

[12] *Sochaniewicz K.* Przyczynek do czarów na Żmudzi w XVII wieku // Lud. 1922. T. 21. S. 125—135.

[13] *Bujak F.* Dwa bóstwa prusko-litewskie „Kurche" i „Okkopirnus" // Lud. 1923. T. 22. S. 1—12.

[14] *Seweryn T.* Ikonografia etnograficzna // Lud. 1952. T. 39. S. 320.

[15] Ten pat. S. 350.

[16] *Seweryn T.* Ikonografia etnograficzna // Lud. 1956. T. 42. Cz, 1. S. 531.

[17] *Eljasz-Radzikowski S.* Pohledy do Litvy. Podává Edward Jelinek. V Praze. 1895 // Lud. 1896. T. 2. S. 80.

[18] *Treter M.* Michał Brensztejn. Krzyże i kapliczki żmudzkie. Materyały do sztuki ludowej na Litwie // Lud. 1907. T. 13. S. 344—345.

[19] *Treter M.* Franciszek Krzywda Polkowski. Krzyże na Litwie // Lud. 1910. T. 16. S. 318—320.

[20] *Fischer A.* Wilno i ziemia wileńska. T. 1. Wilno, 1930 // Lud. 1930. T. 29. S. 158—159.

[21] *Fischer A.* Marja Znamierowska-Prüfferowa. Rybołówstwo jezior trockich // Lud. 1930. T. 29. S. 126.

[22] *Gajek J.* Włodzimierz Hołubowicz. Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białorusi. Toruń, 1950 // Lud. 1954. T. 41. Cz. 2. S. 1068—1069.

[23] *Bazielich B.* Lietuvių liaudies menas. Vilnius, 1968 // Lud. 1969. T. 53. S. 372—374.

[24] *Ozgowicz E.* Paulius Galaunė. Lietuvių liaudies menas. Vilnius. T. 1 (1963); t. 2 (1965) // Lud. 1970. T. 54. S. 230—231.

[25] *Ozgowicz E.* K. Cerbulėnas, F. Bielinskis, K. Šešelgis. Lietuvių liaudies menas. Mažoji architektūra. Vilnius, 1970 // Lud. 1972. T. 56. S. 308—309.

[26] *Bednarczuk A.* Panemunių Dzūkai. Vilnius, 1970 // Lud. 1971. T. 55. S. 247—250.

[27] *Pietraszek E.* Etnograficeskoje izučenije byta rabočich. Moskwa, 1968 // Lud. 1970. T. 54. S. 225—230.

[28] *Burszta J.* W 75-lecie Polskiego Towarzystwa Ludoznawczego // Lud. 1970. T. 54. S. 8.

[29] *Armon W.* Zainteresowania O. Kolberga folklorem litewskim // Lud. 1957. T. 42. S. 431—445.

[30] *Kolberg O.* Litwa. Wrocław—Poznań, 1966.

[31] *Tarko M.* „Litwa" Oskara Kolberga // *Kolberg O.* Min. veik. S. XV—XVI.

[32] *Armon W.* Zainteresowania O. Kolberga folklorem litewskim // Lud. 1957. T. 42. S. 444.

[33] *Tarko M.* Regionalne monografie etnograficzne Oskara Kolberga i ich znaczenie dla rozwoju badań słowianoznawczych // Lud. 1973. T. 57. S. 51—52.

[34] *Balys J.* Oskaro Kolbergo „Litwa" // Draugas, 1966. Lapkr. 5; Įdomus lituanistinis leidinys // Tėvynės balsas. 1966. Nr. 36; *Jonynas A.* Nauji O. Kolbergo „Raštų" tomai // Dainuojamosios tautosakos klausimai. V., 1968. P. 504—508; Kapitalinis leidinys // Tiesa. 1966. Birž. 26; *Žukas V.* Naujas lituanistinis leidinys Lenkijoje // Literatūra ir menas. 1966. Rugp. 20.

[35] Mažoji lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V., 1971. T. 3. P. 817.

[36] Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. V. 1984. T. 12. P. 327.

[37] *Merkys V.* Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. V. 1967.

[38] *Федосова Э. П.* Очерки русско-прибалтийских революционных связей второй половины XIX в. (1861—1895 гг.). М., 1983.

[39] *Czerepica W.* Związki rewolucjonistów Białorusi i Polski w latach 70—80 XIX wieku. W-wa, 1985.

[40] Lietuvos valst. istorijos archyvas. F. 669. Ap. 1. B. 1179. L. 239a—240.

[41] Autobiografia Witorta etnografa terenów Litwy // Archiwum Polskiego Towarzystwa Ludoznawcego. B. 200.

[42] *Merkys V.* Narodnikai ir pirmieji marksistai Lietuvoje. P. 25.

[43] Lud. 1895. T. 1. P. 268.

[44] Respublikinis civilinės metrikacijos archyvas, Panevėžio R. K. bažnyčios 1903 m. mirimo metrikų knygos. L. 182.

[45] *Sokolewicz Z.* Szkoły i kierunki w etnografii polskiej (do 1939 r.) // Historia etnografii polskiej. Wrocław i inn., 1973. S. 135.

[46] *Witort J.* Złe oczy i ciężka ręka // Wisła. 1898. T. 12. S. 518—521.

[47] *Witort J.* Przyczynki kulturalne // Lud. 1899. T. 5. S. 204—206.

[46] *Witort J.* Kucya na Litwie // Lud. 1897. T. 3. S. 1—6.

[49] *Młynek L.* Uwagi do artykułu J. Witorta: Kucya na Litwie // Lud. 1897. T. 3. S. 171—175.

[50] *Witort J.* Polemika // Lud. 1897. T. 3. S. 384—385.

[51] *Witort J.* Ludność polska w gub. Kowieńskiej // Lud. 1895. T. 1. S. 256—262.

[52] *Witort J.* Pamiątnik gub. Kowieńskiej (Памятная книжка Ковенской губ.) za lata 1886—1895. Wisła, 1897. T. 11. 1898. S. 169—173, 384—392.

[53] Čia nurodyta, kurių metų kalendoriuje recenzuojamas dalykas paskelbtas.

[54] *Witort J.* Przyczynki do przeżytków kulturalnych (Pismo obrazowe) // Lud. 1897. T. 3. S. 135—137.

[55] *Witort J.* Ślady ustroju matryarchalnego na Litwie (Nadomnictwo) // Wisła, 1899. T. 13. S. 506—511.

[56] *Witort J.* Własność ukazowa włościańska w gub. Kowieńskiej // Ateneum. 1899. Cz. 1. S. 139—156.

[57] *Witort J.* Sądy ludowe na Litwie // Przegląd powszechny (Kraków). 1894. T. 42. S. 1—20, 235—257.

[58] *Witort J.* „Kunigowanie" na Litwie // Lud. 1899. T. 5. S. 78—79.

[59] *Witort J.* Zarysy prawa zwyczajowego ludu litewskiego //

Lud. 1897. T. 3. S. 97—121, 193—243, 293—313; T. 4. S. 1—30, 119—150, 240—259, 338—381. Askiru leidiniu išleista Lvove 1898 m.

[60] *Jurgutis V.* Valstiečių kiemas: Skirtinės žemės nuosavybės teisė Lietuvoje. K., 1939. P. 98.

[61] *Фридман Б. А.* Юридические воззрения и обычаи крестьян северо-западного края, преимущественно Ковенской губ. Вильна, 1890.

[62] *Witort J.* Zarysy prawa zwyczajonego... S. 134.

[63] *Paleistsparnis J. [Snapštys J.]* // Žinyčia (Tilžė). 1900. Nr. 1. P. 145—148.

[64] *Jurgutis V.* Valstiečių kiemas: Skirtinės žemės nuosavybės teisė Lietuvoje. K., 1939.

[65] *Мулявичюс Л. П.* Обычное право крестьянского землевладения в Литве в конце XIX в. // XXVI съезд КПСС и проблемы аграрной истории СССР. Уфа, 1984. С. 315—322.

[66] *Višnyauskaitė A.* Nepadalinta šeima Lietuvoje XX a. pradžioje // 20 lat. Wilno. 1968. S. 111—117.

[67] *Gavazzi M.* Die Mehrfamilien der europäischen Völker // Ethnologia Europaea (Göttingen). 1970/80. Bd. XI, 2. S. 158—190. Apie lietuvius rašoma p. 160—162.

LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJA

Tuoj po spaudos draudimo panaikinimo ir 1905—1907 metų revoliucijos sujudo lietuvių kultūrinis gyvenimas: steigiamos įvairios draugijos, pradėta gausiai leisti įvairių pakraipų spauda, kuriasi meno saviveikla. Vilniuje 1907—1940 m. (su 1938—1939 m. pertrauka) veikusi mokslo, švietimo ir kultūros organizacija buvo Lietuvių mokslo draugija. Ypač gyva jos veikla buvo iki Pirmojo pasaulinio karo. Lenkijai okupavus Vilniaus kraštą, dauguma lietuvių inteligentų atsidūrė Kaune ir ten įsteigė naujus mokslo židinius, LMD veikla sumenkėjo. Pagrindinis šios draugijos iniciatorius ir kūrėjas buvo Jonas Basanavičius, 20 metų vis perrenkamas valdybos, vadintos komitetu, pirmininku.

Steigiant Lietuvių literatūros draugiją, kalbėta, jog reikia fiksuoti nykstančios lietuvių tautos apraiškas, o LMD idėja buvo keliama lietuvių šviesuomenės darbuose, raštuose, įgyvendinama prisikeliančios tautos pastangomis. Buvo siekiama ne tik tyrinėti savąją tautą, bet ir įeiti į civilizuotų Europos tautų šeimą.

LMD įstatų pirmajame paragrafe pirmuoju punktu įrašyta, kad ji tyrinės lietuvių antropologiją ir etnografiją [1]. 1926 m. atnaujintuose įstatuose tas pats pakartota trečiajame paragrafe [2]. Šie įstatai dar sykį be pakitimų buvo perspausdinti 1937 m [3].

Draugijos steigiamajame susirinkime balandžio 7 d. (sen. stiliumi kovo 25 d.) J. Basanavičius jau kalbėjo apie etnologinius bei etnografinius tyrinėjimus, kartu paminėdamas, kad Lietuva dar mažai ištyrinėta „ir suteiks ilgainiui dar daug visai naujos medžiagos Lietuvos mokslo vyrams“ [4]. Basanavičiaus manyta ir toje pačioje kalboje sakyta, kad etnografiniai tyrinėjimai, ypač namų, drabužių ir liaudies dailės aprašymas, duos „ne menkai šviesos ties klausimu, iš kur ir kada lietuviai šitan šiaurės kraštan atvykę“, t. y. etnogenezei išaiškinti.

Viena LMD veiklos sritis etnografijos bare — pranešimų (vadintų referatais) skaitymas narių visuotiniuose susirinkimuose. Chronologinė pranešimų seka tokia: antrajame susirinkime (1908) — J. Tumo apie lietuvių „numą“, trečiajame (1909) — J. Žiogo „Apie senobines lietuvių taures ir kaušus“, 1910 m. susirinkime — A. Janulaičio „Apie L. Jucevičių (1810—1846) kaipo etnografą“, ketvirtajame (1910) — A. Sabaliausko apie šiaurės vakarų lietuvių muziką ir muzikos instrumentus ir P. Leono „Apie lietuvių papročių teisę, tos teisės užrašinėjimą ir programą joms rinkti“, penktajame (1911) — Vydūno „Lietuvių ir kitų tautų tikybos prasmė senovėje“ ir „Žmogaus išaugimas ir tikyba šiandien ir senovėje“, dvyliktajame (1918) — P. Klimo „Senoji lietuvių tikyba“, tryliktajame (1919) — J. Basanavičiaus „Lietuvių kalba archeologijos ir etnografijos šviesoje“, keturioliktajame (1920) — J. Basanavičiaus „Obuolys lietuvių dainose bei pasakose ir vestuvių apeigose“, dvidešimt pirmajame (1929) — M. Biržiška „Iš tautotyros srities: X šeimos istorija“, V. Kairiūkščio „Senovės žmogaus dailė“; dvidešimt pirmajame (1930) — A. Viskanto „Rytų Lietuva etnografiniu atžvilgiu“.

Po Pirmojo pasaulinio karo Lenkijai okupavus dalį rytų Lietuvos ir daliai LMD narių atsidūrus Kaune, 1920 m. sausio 3—4 d. čia buvo įsteigtas draugijos Kauno skyrius, kurio steigiamojo susirinkimo metu S. Nagevičius padarė pranešimą „Tadas Daugirdas“. Žinoma, visos anksčiau minėtos temos buvo skaitytos greta kitų mokslo sričių pranešimų. Ir išvardyti pranešimai nebuvo vien etnografiniai, dažnai etnografija buvo tyrinėjama kartu su tautosaka. Juk tuo metu etnografija Lietuvoje dar nebuvo atsiskyrusi kaip atskiras dalykas, toje srityje darbavosi įvairių sričių specialistai.

Antroji LMD etnografinės veiklos kryptis — medžia-

gos kaupimas. Apie tai kalbėta daugelyje susirinkimų, imtasi organizacinių priemonių. Trečiajame LMD suvažiavime 1909 m. buvo sudarytos dainų ir etnografų komisijos. Antrąją komisiją sudarė J. Basanavičius, K. Grinius, A. Janulaitis, J. Tumas, E. Volteris. Jai pavesta parengti instrukciją ir programą folklorui bei etnografinei medžiagai rinkti. Tvarkytojas buvo A. Janulaitis. 1910 m. ji buvo parengta ir paskelbta atskira brošiūra[5]. Jos įžangoje minima, kad LMD jau turi šiek tiek medžiagos apie tikėjimus, burtus, prietarus, liaudies mediciną. Kad rinkimas geriau vyktų, leidžiama ši programa. Paprastai, kalbant apie etnografinės medžiagos neatidėliotiną rinkimą, būdavo užsimenama, jog ji sparčiai nyksta, todėl reikia stengtis, kad ji liktų ateities tyrinėjimams, taip daryta ir šiuo atveju. Čia ir vienas kitas metodinis nurodymas: užfiksuoti ir nepaminėtus dalykus; jei neįmanoma atsakyti į visus išvardytus klausimus, pasistengti nors dalį jų aprašyti. Nurodomos šešios rusų ir po vieną latvių bei lenkų programą, kuriomis naudotasi sudarant savąją. Toliau patariama, kam patogiau rinkti tautotyrinę medžiagą, kaip klausinėti žmones, aptariamas techninis aprašymų aspektas. Kaip rodo pavadinimas, ši programa skirta tautosakinei medžiagai rinkti. Programa turi keturis skyrius: I. Prietaringieji tikėjimai ir darbai; II. Senovės papročiai; III. Senovės pasakojimai; IV. Patarlės (tiksliau — smulkioji tautosaka). Kai kurie skyriai ir poskyriai turi trumpus įvadus, nurodančius atitinkamo skyriaus medžiagos prasmę, reikšmę mokslui, primenama, kad liaudies žinomi ar praktikuoti papročiai siekia laikus iki krikščionybės. Visa programa turi 294 numeruotus klausimus. Etnografinis skyriaus poskyris „Žmonių medicina“ su 30 klausimų ir III skyrius „Senovės papročiai“ su tokiais poskyriais: a) švenčių papročiai ir prietarai, b) naminės apeigos, c) žaidimai, d) vietiniai papročiai. Šis skyrius turi 32 klausimus, kai kurie jų smulkinami. Pirmojo poskyrio klausimai bendro pobūdžio, poroje jų įvardijamos aprašytinos kalendorinės šventės. Gana margi naminių apeigų poskyrio klausimai: gimimas, piršlybos, vestuvės, laidotuvės, įrašymas į vyrus (mergas), naktigonės papročiai, ūkio ir šeimininkavimo perleidimas, įkurtuvės, išleistuvės, susitaikymas, lažybos, pasilinksminimai. Vietinių papročių poskyrio klausimai apima papročių teisę, žemdirbystę, baigiasi patarimu aprašyti visokius javapjūtės įrankius.

Kadangi anksčiau apibūdinta rograma daugiausia buvo skirta tautosakai, tai toliau l avo rūpinamasi etnografinės medžiagos rinkimu. Š štajame susirinkime 1912 m. buvo pranešta, kad atsk itiniu laikotarpiu etnografų komisija suorganizavo vi ną posėdį, kuriame dviem nariams — S. Kairiui ir A. Ži uidžinavičiui pavesta parengti instrukciją etnografinei me lžiagai rinkti, o baigdamas susirinkimą J. Basanavičius ‚karštai ragino visus rinkti etnografijos materialą".

Aštuntajame LMD susirinkime 1)14 m. buvo kalbama apie etnografų sekciją, kurią sudar M. Gustaitis, A. Sabaliauskas ir E. Volteris. Tačiau apie ją kalbėta ryšium su tautosakos rinkimu, konkrečiau — s dainų melodijų užrašymu fonografu.

Buvo rūpintasi ir kai kurių kitų kultūros sričių tyrimu. Minėtinos dvi apraiškos — papr očių teisė ir liaudies medicina. Ketvirtajame visuotiniar e LMD susirinkime 1910 m. P. Leonas perskaitė pranešimą „Apie lietuvių *papročių teisę, tos teisės užrašinėjimą ir programą joms* rinkti". V. Biržiškos, A. Janulaičio, P. Leono, M. Sleževičiaus ir J. Vileišio komisija turėjo parengti programą papročių teisei rinkti. Kitame visuotiniame susirinkime 1911 m. J. Vileišis pranešė, jog toji komisija vieną sykį buvo susirinkusi ir nutarė, kad jos uždavinys neįvykdomas. Mat kilo diskusija dėl papročių teisės Lietuvos kaime gyvavimo. A. Janulaitis šiame susirinkime padarė pranešimą, kuriame teigė, kad praeitais metais P. Leono skaitytoje paskaitoje tikinama, jog papročių teisės Lietuvoje esama, tačiau tai neįrodyta. Anot A. Janulaičio, gyvuojančios ir turinčios juridinę galią papročių teisės nesą, gali būti tik teisiniai įpročiai, lydintys kurį nors veiksmą, o tuo turėtų domėtis etnografai. Todėl teisės komisiją reikėtų panaikinti. Kilus karštai diskusijai, kurioje dar pasitaikė P. Būčys, I. Jonynas, P. Kraujelis, P. Leonas, M. Sleževičius, buvo sudaryta kiek kitokios sudėties papročių teisės komisija, į kurią įėjo V. Biržiška, P. Bugailiškis, P. Leonas, M. Sleževičius, J. Vileišis.

Susirinkime buvo sudaryta medikų ir farmacininkų sekcija, kurios vienas uždavinių buvo „žmonių medicinos tyrinėjimas".

Aštuntajame LMD susirinkime 1913 m. medikų farmacininkų ir gamtininkų sekcijoje greta kitų veiklos formų numatyta „kova su kenksmingais burtais" ir „liaudies medicinos rinkimas".

Pirmojo pasaulinio karo metais nemaža LMD narių pasitraukus į Rusiją, dėl vokiečių okupacinio režimo draugijos veikla susilpnėjo. Tuoj po karo iš Rusijos sugrįžo inteligentai (Basanavičius su kai kuriais nariais visą laiką buvo Vilniuje), nors valdžia keitėsi, imta toliau veikti. Vilniaus krašto lietuviai skatinami rinkti tautosaką.

1929 m. dvidešimt pirmajame visuotiniame LMD susirinkime išrinkta valdyba greta kitų dalykų įpareigota, kad „stropiau rinktų etnografinę medžiagą ir rūpintųsi nykstančių paminklų saugojimu". Didesnių rezultatų sulaukta apie 1931 m., kai LMD valdyba per spaudą kreipėsi į tautiečius ir jų organizacijas su prašymu siųsti draugijai archyvinę medžiagą, įvairias senienas, nuotraukas, etnografinius aprašus, tautosaką ir vietovardžius. Daugiausia talkininkų buvo moksleivių [6]. Gausiau surinkusieji medžiagos buvo premijuojami. Tarp tautosakos tekstų pasitaiko ir etnografinių aprašų.

Kokie gi buvo etnografinės medžiagos rinkimo rezultatai? LMD surinkta tautosakos medžiaga sudarė atskirą fondą. Tautosakos rinkėjai, ypač užrašinėdami darbo, kalendorinių bei šeimos švenčių metu atliekamus tautosakos kūrinius, susidurdavo ir su papročių medžiaga, ją taip pat užrašydavo. Dabar toji medžiaga laikoma Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakos rankraštyne ir sudaro atskirą fondą (LMD). Etnografų pageidavimu tautosakininkas Klimas Viščinis šio fondo medžiagą yra suregistravęs ir paskelbęs su įvadu bei trumpomis anotacijomis [7]. Aprašų duomenis K. Viščinis suskirstė į tokias grupes: žmonės ir aplinka, šeimos papročiai, kalendorinių švenčių papročiai, darbo papročiai, įvairi tematika. Pirmojoje grupėje yra kelių vietovių bendri aprašai, kaimų ir sodybų elementai. Kadangi didžiausią lietuvių dainuojamosios tautosakos dalį sudaro vestuvių dainos, tai ir šeimos papročių aprašuose daugiausia rašoma apie vestuves, po keletą aprašėlių esama apie gimtuves, krikštynas ir laidotuves. Kalendorinių švenčių grupėje esama aprašų apie Naujuosius metus, Tris karalius, Užgavėnes, Peleniją, Gavėnią, Verbą, Velykas, Kryžiaus dienas, Sekmines, Jonines, Kūčias ir Kalėdas, daugiausia duomenų — apie Užgavėnes ir Velykas. Gana vienodi darbo ir žmonių bendravimo papročių aprašymai: vienas — šienapjūtės, šeši — rugiapjūtės ir vienas — linarūtės, du — trobesių statymo, vienas — lopšio įrengimas, vienas — aludarių, keturi — etiketo, vienas — pirties lankymo. Menki ir ma-

terialinės kultūros aprašai: du aprangos ir papuošalų, trys valgių, vienas muzikos instrumentų, trys darbo įrankių, vienas dažų siūlams receptas. Iš viso sukaupti 106 aprašai. Vieni jų gana išsamūs, turi keliolika puslapių, kiti fragmentiški, keletos eilučių, daugiausia — kelių puslapių. Iki Pirmojo pasaulinio karo aprašai gauti iš įvairių Lietuvos vietų, po karo — iš Vilniaus krašto.

Kaip ir kitų mokslo sričių, etnografiniai LMD narių atliekami tyrinėjimai buvo skelbiami draugijos leidinyje „Lietuvių tauta", kurios 1907—1935 m. išėjo 5 knygos. Jos redaktorius — J. Basanavičius. Pirmosios dvi „Lietuvių tautos" knygos susidėjo iš keturių „dalių", 3-oji ir 4-oji turėjo po tris dalis (nuo 3-osios knygos 3-osios dalies jo vadintos „sąsiuviniais"), 5-oji knyga teturėjo vieną dalį, tačiau buvo su priedu — S. Daukanto „Pasakos masių". Šiose knygose greta Lietuvos istorijos, archeologijos, folkloristikos, kalbotyros tyrinėjimų ir medžiagos, draugijos veiklos, ypač visuotinių susirinkimų, aprašymų skelbta ir etnografinių straipsnių. Etnografinių duomenų pasitaiko ir istorijos bei folkloristikos tyrinėjimuose, ne vienąsyk į tautosakos tekstus įdėta ir tokių dalykų, kurie yra etnografijos objektas.

„Lietuvių tautoje" paskelbti etnografinio pobūdžio straipsniai ir medžiaga gana marga: darbo ir šeimos papročiai, papročių teisė, muzikos instrumentai.

Istoriografijai priklauso vienas straipsnis, skirtas Liudvikui Adomui Jucevičiui kaip Lietuvos etnografui [8]. Po įvadinės pastraipos, užsimenančios apie etnografinius tyrinėjimus ir duomenis nuo IX iki XIX a., pateikiama trumpa L. A. Jucevičiaus biografija, ištrauka iš jo „Lietuvos", paaiškinanti jo kelią į etnografiją, išvardijami jo paskelbti straipsniai ir knygos, kartais su trumpomis anotacijomis. Tarytum L. A. Jucevičiaus testamentas pateikta ištrauka iš „Lietuvos", kuria raginama nepasididžiuoti, įeiti į sulinkusią mūsų sodiečių pirkią ir domėtis jų papročiais. Pabaigoje primenama, kad L. A. Jucevičius rašė „bjauriausios tamsybės laike", t. y. baudžiavos laikais, kai mūsų krašto etnografijos tyrimu beveik niekas, tuo labiau sulenkėjusi, iš bajorų kilusi krašto inteligentija, nesirūpino.

XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios lietuvių etninei istorijai priskirtinas Jono Žiliaus straipsnelis apie Gardino krašto lietuvius [9]. Pagal iš ten kilusių ar ten dirbusių

žmonių pasakojimą, nustatoma lietuvių ir baltarusių, vadinamų gudais, etninė riba nuo Nemuno iki Dubičių, t. y. atkarpoje, priklausiusioje Gardino gubernijai. Straipsnelis iliustruotas žemėlapiu, kuriame taip pat rodoma ta riba.

Jonas Reitelaitis pateikė Gudelių parapijos monografiją [10]. Pratarmėje autorius įrodinėjo parapijų monografijų svarbą tiek bažnytinei, tiek pasaulietinei viso krašto istorijai. Svarbu, kad autorius, gerai pažindamas vietos žmones, kartu pateikė ir šios apylinkės, dabar esančios Marijampolės rajone, etnografinę apybraižą. Kaip jis pats teigia, „šią monografiją parašiau sulig rastų Gudelių parapijos raštinėje dokumentų ir sulig parapijiečių — senų žmonių — pasakojimų". Parašyta ji 1912 m. Etnografiniai duomenys siekia baudžiavos pabaigą, t. y. XIX a. vidurį. Apie vienus dalykus (kapines, varpinę, tvoras, vartus, ganymą, laukų darbus, darbo įrankius, jaunimo pramogas, smukles, girtavimą, švarą, amatus) čia užsimenama keliais sakiniais, kiti („stebuklingas" uosis, šermenys, vestuvės) nuodugniau aprašomi, tačiau ir pirmieji naudingi, nes teikia duomenų, padedančių nustatyti kai kurių realijų, papročių laiką ir vietą. Taigi J. Reitelaitis — lokalinių tyrinėjimų pradininkas, o tokio pobūdžio darbų apstumu ir dabar negalime pasigirti.

J. Žiogas atkreipė dėmesį į rago ir medžio taures bei kaušus [11]. Taigi jo darbas laikytinas lietuvių namų apyvokos daiktų tyrinėjimo pirmąja kregžde. J. Žiogas atkreipia dėmesį, jog tie daiktai minimi feodalizmo laikotarpio lietuvių papročių aprašymuose ir dar tebėra XX a. pradžioje. Pirmiausia senoviškų taurių autorius surado Kalnalio apylinkėje (dab. Kretingos raj.), po to apie kaušus ėmė teirautis Gaidės apylinkėje (dab. Ignalinos raj.). Autorius, išvardijęs, kur minimi geriamieji ragai antikos pasaulyje, nurodęs, kada jie vartojami Lietuvos didžiųjų kunigaikščių vaišėse ir ikikrikščioniškose aukojimo apeigose, pateikia savo surinktus duomenis, kad jie (taip pat kaušeliai) vartojami XIX a. Lietuvos dvaruose ir kaimuose, minimi tautosakoje. Šiaurės Žemaitijoje surinktus rago indelius autorius skirsto į du tipus: stiklinės ir taurelės pavidalo; trijose lentelėse pateikia 24 indelių nuotraukas, metrikose nurodo radimo vietas ir matmenis. Atskiroje lentelėje pateikia penkias iš liepos medžio išduobtų kaušelių nuotraukas, nurodydamas, kuo jie skiriasi nuo didžiųjų kaušų.

Kaip minėta, per LMD posėdžius teisininkai buvo diskutavę dėl lietuvių papročių teisės gyvavimo. Šios priešingos P. Leono ir A. Janulaičio nuomonės buvo paskelbtos bendru pavadinimu „Lietuvių papročių teisė“ [12]. P. Leonas savo tiriamą objektą nusako trimis tezėmis. Pirmiausia kalba apie tai, kada atsirado papročių teisė, kas ją vykdė (autoritetingiausi kaimo žmonės), kad susidarius valstybei ją išstūmė valstybės leidžiami įstatymai. Anot jo, „papročių teisė — tai yra tokia juridinė norma, kuri įstatais neišreikšta, bet kuriai tos ar kitos vietos gyventojai nuolat pasiduoda, pripažindami ją sau privaloma“. Antra, ir veikiant valstybinei teisei, kai kurios papročių teisės sritys gyvuoja. Nebėra baudžiamosios, tačiau yra turto paveldėjimo papročių teisė, kuri pripažįstama ir valstybės. Turto paveldėjimo teisė nebeveikia Suvalkų gubernijoje, kur ją išstūmė Napoleono kodeksas. Autorius mini, jog Lietuvos valsčiaus teismai, piktnaudžiauja papročių teise: laimi tas, kuris paperka degtine. Tuo remdamasis, autorius įspėja papročių teisės medžiagos rinkėjus būti atsargius: nepalaikyti tikra papročių teise tų atvejų, kai bylinėjantis valsčių teismai paperkami degtine ar pinigais. Valsčių teismų aktų medžiaga tinkanti kaip šaltinis papročių teisei tyrinėti, kai ją patvirtina kaimo žmonių pasakojimai. Papročių teisės žinojimas „padės mums suprasti mūsų tautos pažiūras ir dvasią“, jos reikalingos ir leidžiant naujus įstatymus. Autorius siūlo LMD sudaryti papročių teisės rinkimo programą.

A. Janulaičio dalis yra atsakymas į anksčiau išdėstytus P. Leono teiginius. A. Janulaičio nuomone, papročių teisei rinkti programos negalima sudaryti, nes nėra pačios papročių teisės. Pirmiausia jis atmeta P. Leono siūlytą papročių teisės rinkimo metodą: valsčių teismų aktus tikrinti apklausinėjant žmones. A. Janulaičio teigimu, teisė yra klasinio pobūdžio, lietuvių tauta yra susiskaldžiusi į klases, sluoksnius. Iš papročių teisės likusios tik reminiscencijos, taip pat juridiniai įpročiai (vestuvių papročiuose, krivule kvietimas į sueigą), kurie dabar laikytini etikos, o ne teisės dalykais.

LT buvo paskelbti du B. Demereckio aprašai — apie senovės šermenis [13] ir apie rugiapjūtės pabaigtuves [14]. Pažymėta, kad 1887 m. užrašyta Vadžgiryje (dab. Jurbarko raj.). Abiejuose aprašuose minimi senovės žemaičiai (pirmajame pridedama, kad stabmeldžiai), abiejuose žyniai

aukoja gyvulius. Rugiapjūtės papročių aprašyme žynio atliekamas gyvulių aukojimas paimtas iš M. Strijkovskio, o merginos vaišinimas blynais — iš J. Lasickio. Taigi šie du laikytini ne Vadžgirio apylinkės papročių aprašymu, o senųjų šaltinių kompiliacijomis.

Paskelbta pora straipsnių apie liaudies muzikos instrumentus: A. Sabaliausko apie šiaurės rytų Lietuvos muziką [15] ir jį papildantis J. Žiogo — apie kūlinę su ūku [16]. A. Sabaliauskas, apibūdinęs šio krašto liaudies dainas ir giesmes, toliau kalba apie baigiančius nykti muzikos instrumentus — kankles, skudučius, ragus, lamzdžius, birbynes, ožio ragus, švilpas, užsimena ir apie šiame krašte jau išnykusią kūlinę su ūku. Straipsnį baigia ano meto *mokytų žmonių raginimu*, „*kad nepražudytumėt tų brangintų turtų, bet plėtotumėt juos, kad dar didesnis ir gražesnis žiedas ant to paties stiebo pasirodytų*". J. Žiogo Zarasų ir Švenčionių apskrityse aprašytoji „kūlinė su ūku", arba „dūda", „Labanoro dūda", tuo metu dar gyvavo ir buvo gaminama pardavimui. Aprašoma šio instrumento sandara. Pabaigoje dar apibūdinama Gaidės apylinkėje vartota „bandurka" ir kaip ja grojama.

Pavadinimas rodytų, jog J. Basanavičiaus straipsnis „Apie obuolį lietuvių dainose bei pasakose ir vestuvių apeigose" etnografinis [17]. Pirmiausia kalbėdamas apie simbolių reikšmę lietuvių vestuvių apeigose, mini piršlybų sceną, kur mergina, nenorėdama tekėti už vaikino, jo atsivežtą ir išgertą butelį gėrimo vėl pripildo arba įteikia virkščių vainiką, *aiškina rūtos simbolinę reikšmę. Toliau* rašo, kad obuolys minimas jau antikos laikais, Mažosios Azijos ir Kaukazo tautų mitologijoje bei tautosakoje, lietuvių liaudies dainose ir pasakose. O šio straipsnio antrojoje dalyje etnografinių duomenų nepateikiama.

Pagaliau šiek tiek etnografinės medžiagos randama LT skelbtuose smulkiosios tautosakos tekstuose. M. Rudzis tokių tekstų pateikė iš Kalesninkų (dab. Šalčininkų raj.) ir Tverečiaus (dab. Ignalinos raj.) apylinkių [18]. Užrašyti burtai buvo *paplitę kalendorinių švenčių metu* (daugiausia susiję su merginų ištekėjimu), liaudies medicinoje ir gyvulininkystėje. Kitas prietarų rinkinys — J. Reitelaičio, surinktas Igliaukos (dab. Marijampolės raj.) ir Šventežerio (Lazdijų raj.) apylinkėse, bei J. Palukaičio — Naujamiestyje (dab. Panevėžio raj.), čia pateikti 207 pavyzdžiai, susiję su buitimi [19].

Taigi LMD kėlė mintį, jog reikia tyrinėti liaudies kultūrą, per narius ir talkininkus kaupė etnografinius aprašus, susirinkimų pranešimuose nagrinėjo kai kuriuos klausimus, medžiagą ir tyrinėjimus skelbė „Lietuvių tautoje". Tuo papildė negausią XX a. pirmųjų trijų dešimtmečių lietuvių etnografinę literatūrą.

[1] Lietuvių mokslo draugijos įstatai. V., 1907. P. 3.
[2] Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje įstatai. V., 1926.
[3] Lietuvių mokslo draugijos Vilniuje įstatai. V., 1937. (1926 ir 1937 m. laidos turi lygiagretų tekstą lenkų kalba).
[4] *Gerulis L. [Gira L.]* „Lietuvių Mokslo Draugija" ir jos įsteigimas // LT. 1907. T. 1. D. 1. P. 249—100.
[5] Trumpa folkloro dalykams rinkti programa / Sutaisyta d-ro K. Griniaus ir L. M. D-jos Folkloro Komisijos narių prof. E. Volterio, d-ro J. Basanavičiaus, kun. J. Tumo ir adv. A. Janulaičio. V., 1910. 12 p.
[6] Visiems lietuviams ir jų draugijoms // Vilniaus žodis. 1931. Gegužės 24.
[7] *Viščinis K.* Etnografinė medžiaga Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rankraščiuose // Lietuvos istorijos metraštis. 1980 metai. V., 1981. P. 142—148.
[8] *D. D.* Liudvikas-Adomas Jucevičius: Lietuvos etnografas // LT. 1907. T. 1. D. 1. P. 84—88.
[9] *Žilius J.* Lietuviai Gardino krašte // LT. 1923. Kn. 3. D. 2. P. 399—402.
[10] *R-čių Jonas.* Gudelių parapijos monografija // LT. 1914. Kn. 2. D. 3. P. 405—431.
[11] *Žiogas J.* Senovės lietuvių taurės ir kaušai // LT. 1911. Kn. 2. D. 1. P. 110—114.
[12] *Leonas P., Janulaitis A.* Lietuvių papročių teisė // LT. 1913. Kn. 2. D. 2. P. 197—201.
[13] *Demereckis B.* Apei senovės žemaičių šermenis // LT. 1907. T. 1. D. 1. P. 145—147.
[14] *Demereckis B.* Pabaigtuvės Žemaitijoje // LT. 1907. T. 1. D. 1. P. 147.
[15] *Sabaliauskas A.* Žiemių—rytiečių lietuvių tautinė muzika // LT. 1911. Kn. 2. D. 1. P. 96—108.
[16] *Žiogas J.* Apie „kūlinę su ūku" // LT. 1911. Kn. 2. D. 1. P. 108—110.
[17] LT. 1923. Kn. 3. D. 2. P. 402—411.
[18] *Rudzis M.* Vilniaus krašto dzūkų burtai, patarlės, mįslės ir žaidimai // LT. 1923. Kn. 3. D. 2. P. 456—462.
[19] Prietarai ir burtai // LT. 1926. Kn. 4. Sąs. 1. P. 146—155.

ŠIAULIŲ KRAŠTOTYROS DRAUGIJA

Iš draugijos istorijos

Draugija įsteigta Šiauliuose grupelės inteligentų iniciatyva. Šią idėją kėlė periodinės spaudos straipsniuose, įgyvendino ją ir nuolat draugijai vadovavo liberaliosios krypties visuomenės veikėjas teisininkas Peliksas Bugailiškis (1883—1965) [1]. Dar prieš steigiamąjį susirinkimą Šiaulių „Titnago" spaustuvėje 1927 m. gegužės 7 d. steigėjų vardu buvo atspausdintas 28×22,5 cm dydžio lapas „Šiaulių Kraštotyros Draugija", kuriame išvardyti jos tikslai, veiklos būdai, informuojama apie įvyksiantį susirinkimą, kviečiama jame dalyvauti, paraginti kitus tai padaryti, užsirašyti nariais. Baigiama sakiniu: „Bendromis pastangomis didesnių vaisių atsieksime!" 1927 m. gegužės 11 d. Šiaulių miesto ir apskrities viršininko įstaigoje įregistruoti ŠKD įstatai; juos pasirašė steigėjai: P. Bugailiškis, J. Sondeckis, K. Ubeika, D. Jasaitis, J. Švambaris, J. Lapis, J. Bergeris ir V. Šliageris. Steigiamasis susirinkimas įvyko gegužės 15 d., ši diena ir laikytina draugijos įsteigimo data.

Draugijos įstatų 3-ojo paragrafo 1-ajame punkte parašyta: „tiria gimtojo krašto istoriją, gamtą, geografiją, etnografiją ir jo visuomenės būklę", o 5-ajame paminėta apie domėjimąsi liaudies meno dalykais [2].

P. Bugailiškis skiria tris ŠKD raidos etapus: 1) 1927—1932 m., 2) 1933—1937 m. ir 3) 1938—1944 m.[3] Pirmuoju laikotarpiu ieškoma metodų, stengiamasi įveikti visuomenės inertiškumą, kuriama materialinė bazė. Pačiais pirmaisiais dvejais metais megzti asmeniniai kontaktai, susirašinėta, rūpintasi ryšiais su visuomene, telkta narių ir talkininkų. Vėliau šį laikotarpį P. Bugailiškis taip apibūdino: „Dr-jos pirmieji žingsniai kaip paprastai buvo nelengvi, įv. kliūčių, medžiaginių sunkumų ir šiaip neprityrimo lydimi. Tatai nesukliudė, berods, dargi paskatino greičiau „susirasti save", t. y. aiškiau nusistatyti artimesnius uždavinius, kartu užsigrūdinti kovoje su nepalankiomis sąlygomis ir suburti aplink save kad ir mažą, bet stiprų pasiryžėlių branduolį, kurie nebojo nei vargo, nei laikinų nepasisekimų" [4]. Antruoju laikotarpiu sulaukta didesnio populiarumo visuomenėje, oficialiųjų sferų pripažinimo, gauta šiokios tokios finansinės paramos iš savivaldybių (ypač Šiaulių miesto ir apskrities), Švieti-

mo ministerijos, kai kurių valsčių savivaldybių, Valstybės archeologijos komisijos. Finansinė parama buvo reikalinga, nes nario mokestis sudarė apie 0,5% metinių pajamų. Taip pat būdinga geresnė veiklos orientacija bei rezultatai, leisti leidiniai, anketos, užmegzti ryšiai su mokslo įstaigomis. Trečiuoju laikotarpiu sustiprėjo draugijos veikla. Tačiau Antrojo pasaulinio karo audrose ji nustojo gyvavusi.

Nors P. Bugailiškis rašė, kad „Kraštotyra ne tik mažo specialistų būrelio, bet plačios visuomenės, visos tautos dalykas, gyvai liečiąs jų būklę, ateitį“ [5], tačiau į ŠKD susibūrė nedaug specialistų ir mėgėjų. Draugija 1930 m. turėjo 67 narius, 1931 m.— 95, 1933 m.— 149, 1934 m.— 160, 1935 m.— 154 (peržiūrėjus pagal naują draugijų įstatymą, liko 127), 1936 m.— 135, 1937 m.— 153, 1939 m.— 155. Taigi matome šiokį tokį narių skaičiaus didėjimą (dalis pasitraukdavo iš draugijos). Nariai buvo teisininkai, tarnautojai, mokytojai, verslininkai, gydytojai, inžinieriai, ūkininkai, agronomai, kunigai, vaistininkai ir kitų sričių atstovai. Apie 50% narių sudarė Šiaulių miesto gyventojai. Žinoma, aktyvių narių buvo kur kas mažiau, pvz.: 1931 m. aktyvistų turėta 10, talkininkų apie 30. Dauguma narių — vyrai, moterų — tik keliolika.

ŠKD iniciatyva, norint išjudinti visame krašte kraštotyros ir muziejų veiklą, 1928, 1933 ir 1935 m. buvo organizuoti kraštotyrininkų ir muziejininkų suvažiavimai. Juose priimtais nutarimais ir memorandumais buvo atkreiptas valdžios sferų ir visuomenės dėmesys į kraštotyrą ir muziejus, išjudinti šių sričių darbininkai.

Draugiją rėmė Kauno universiteto mokslininkai, užmegzti santykiai su Vytauto Didžiojo kultūros muziejumi, kaip vyriausiąja muziejininkystės įstaiga, domėtasi periferijos muziejų veikla. Kai kurie jos žmonės, ypač valdybos nariai, važinėjo po Latviją, Estiją ir kitus kraštus, stengtasi užmegzti ryšius su panašiomis užsienio draugijomis, muziejais, susipažinti su jų darbu. Užsieniečiai irgi buvo sudominti Lietuva. Susirašinėta įvairiais tautotyros reikalais, keistasi literatūra.

Operatyvesnei veiklai buvo sudarytos sekcijos, iš jų ir etnografijos (jai vadovavo P. Bugailiškis). Šios sekcijos rezultatai buvo ryškiausi.

Jau nuo pat pradžių ŠKD ėmėsi etnografinių ir archeologinių tyrimų. Etnografinių tyrimų kryptį lėmė keletas priežasčių: anuometiniame Lietuvos kaime buvo daugybė

senosios kultūros apraiškų (ir Vidurio Lietuvoje tuo metu dar buvo gatvinių kaimų su tradicine gyvenimo sankloda), tų apraiškų nykimas ir supratimas, kad tuos dalykus reikia užfiksuoti mokslo reikalams. Anuometinė šviesuomenė kilusi iš kaimo, tad nesunkiai perprasdavo valstiečių gyvenimą, jų darbus, papročius. Pagaliau kiekvienas supratingesnis kraštotyrininkas sugebėjo fiksuoti etnografinius dalykus.

P. Bugailiškis aiškiai suprato kraštotyros tyrimų prasmę ir nusakė tokiais žodžiais: „Tai savo rūšies mokslo darbas, taipgi jo pagalbinė priemonė, paruošimas jam medžiagos, be kurios jis nelyginant augmuo be šaknų. Jos gi ypatingai pasigenda ne tik mūsų jaunos valstybės dar mažai praturtintas mokslas, bet ir visa krašto kūrybinė veikla įv. jo srityse“ [6]. Kraštotyros reikšmė suprasta ir kaip tautos kultūrinio gyvenimo apraiška, kaip vienas ateities gyvybingumo veiksnių, kurį „negreit įveikia karo ugnis ir plienas“. Ir tai su kaupu pasitvirtino. Antrojo pasaulinio karo ir pokario laikotarpiu žuvo žmonės, jų sukauptos materialinės vertybės, tačiau liko kraštotyros rezultatai, kuriais tyrinėtojai remiasi tirdami krašto bei tautos istoriją.

Jau anuo metu suprasta, kokie svarbūs ŠKD darbai. Tai rodo draugijos dešimtmečio proga atsiųsti sveikinimai. Vienas aktyviausių jos narių I. Končius rašė: „Pinigais neįperkamus praeities didingus turtus ji čia gausiai sukrovė [...]. Nėra jiems kainos — jie visos tautos“. J. Baldauskas (vėliau J. Baldžius) taip rašė: „Etnografai kraštotyrininkai atlieka tokį pat darbą, kokį atlikdavo per ištisus amžius metraštininkai, gelbėdami nykstančius žmonių atminty jųjų gyvenimo ir žygių pėdsakus“ [7].

Medžiagos kaupimas

Programos ir anketos etnografinei medžiagai rinkti. Kaip ir kiekviena etnografijos bei kraštotyros institucija, ŠKD rengė, spausdino ir platino programas bei anketas medžiagai rinkti, beveik vien etnografijai. Jos buvo siuntinėjamos bendradarbiams ir šviesuomenei (mokytojams, gydytojams, kunigams, šviesesniems ūkininkams). 1931—1942 m. paskelbtos 22 anketos. Vienose jų išvardyti klausimai, o atsakymus reikėjo rašyti atskirai, kitose — po klausimais palikta tuščios vietos atsakymams. Programų ir anketų pradžioje kartais

kviečiama bendradarbiauti, pateikta bendresnių nurodymų, o pabaigoje — literatūra. Pažymėta, kad atsakymus pageidaujama gauti per mėnesį ar pusantro, jei nespėjama — ir vėliau. Anketų autoriai nenurodyti.

Programose išvardytos tirtinos liaudies kultūros sritys. Minėtinos dvi programos: „Kraštotyros programa ir jos vykdymas" (1931) ir „Tautotyros programa" (1944). Pirmojoje suminėtos 26 tirtinos liaudies kultūros sritys. Tai pirmasis ŠKD metodinis leidinėlis. Antrojoje programoje tirtinti klausimai suskirstyti į 14 sričių: 1) geografija ir istorija; 2) bendruomenė; 3) šeima ir darbo jėga; 4) ekonominė būklė; 5) statyba ir trobesiai; 6) maisto ir žaliavos apsirūpinimas; 7) žemės ūkis; 8) gyvulių ir paukščių ūkis; 9) susisiekimas ir transportas; 10) vilkėjimas; 11) amatai ir gamyba; 12) namų ruoša, darbai ir būklė; 13) papročiai, dvasinė kultura; 14) tautosaka. Kiekviena sritis turi 2—8 temas, prie jų santrumpomis nurodoma „Gimtajame krašte" ir kitur skelbta literatūra.

Dauguma metodinės literatūros — tai teminės anketos su numeruotais klausimais. Etnografinės anketos išleistos tokios: „Kūlimas" (1932); „Kalėdų ir N. metų švenčių apeigų anketa" (1932); „Senovės apavai" (1933. Nr. 5); „Pirtis: Senesnės tipingesnės pirties aprašymas" (1933. Nr. 6); „Kaimo piemenys ir ganymas senovėj" (1934. Nr. 7); „Senovės gėrimai" (1934. Nr. 8); „Senovės valgiai" (1934. Nr. 9); „Anketa" (1935. Nr. 10) [8]; „Vyžos ir naginės" (1935. Nr. 11); „Baudžiavos gadynė" (1936. Nr. 13) [9]; „Žemės ūkio įrankiai ir žemės dirbimas senovėje" (1937. Nr. 15); „Senovės linų ūkis ir jo papročiai" (1937. Nr. 16); „Senovės gyvulių ūkis" (1938. Nr. 17); „Kaimo higiena" (1938. Nr. 19); „Darbai ir žygiai" (1939. Nr. 18); „Grytelninkai" (1941. Nr. 20); „Senovės medžioklė" (1942. Nr. 21); „Ugnis ir jos naudojimas" (1942. Nr. 22). Pirmosios anketos nenumeruotos, pradėta žymėti nuo ketvirtos. Vienos jų tiražuotos dauginimo prietaisu, kitos — spaustuvėje. Be to, 1940 m. dauginimo prietaisu išleista instrukcija „Foto nuotraukos kraštotyrai" (pavyzdinis sąrašas). Kraštotyrininkai padėjo Lietuvos teisininkų draugijos Šiaulių skyriui 1937 m. paskelbti anketą „Papročių teisė".

Be minėtų programų ir anketų, ŠKD savo leidiniuose „Šiaulių metraštis" ir „Gimtasai kraštas" perspausdino kai kurias atskirais leidinėliais paskelbtas arba iš naujo parengtas anketas. Taigi 1931 m. „Kraštotyros programa

ir jos vykdymas“ nauju pavadinimu „Tirkime savo kraštą!“ perspausdinta „Šiaulių metraščio“ 1932 m. knygoje. Paskelbta programa etnografinėms realijoms rinkti, aprašyti, fotografuoti bei piešti [10]. Ji suskirstyta į tokius skyrius: 1) žemės ūkis ir jo padargai; 2) maisto paruošimas; 3) medžioklė, žvejyba, bitininkystė; 4) augalų žaliavos apdirbimas; 5) gyvulių žaliavos apdirbimas; 6) mineralų žaliavos apdirbimas; 7) transporto priemonės; 8) namų apyvoka [11]; 9) našysta; 10) įvairūs rinkiniai; 11) liaudies menas. J. Elisonas, gamtotyros aspektu domėdamasis žuvininkyste, parengė metodinius nurodymus jai tirti [12]. Šiuose nurodymuose yra 17 etnografinių klausimų apie žvejybą. P. Gaidamavičius paskelbė programa pavadintą anketą liaudies medicinos medžiagai rinkti [13]. Joje klausimai apie vaistažolių rinkimą, paruošimą ir vartojimą. „Gimtajame krašte“ buvo perspausdinta anksčiau minėta anketa apie grytelninkus [14]. Jos klausimai suskirstyti į tris skyrius: 1) buitovė; 2) ekonominė būklė; 3) kultūrinė būklė. Paskelbtas ir informacinis straipsnelis apie etnografinių anketų reikalingumą, prašoma kreiptis dėl jų atsiuntimo [15].

Pirmajame draugijos veiklos etape anketomis ne itin domėtasi — arba visuomenė tokio darbo nevertino, arba žmonės buvo nerangūs. 1930 m. išsiuntinėta 60 anketų apie kulimą, gauti aštuoni atsakymai, neskaitant 34 atsakų, gautų iš Šiaulių berniukų gimnazijos mokinių. Apie Kalėdų ir Naujųjų metų papročius išsiųstos 273 anketos, atsakymų gauta 23 [16]. Vėliau atsakymų į kitas anketas suplaukė daugiau. Iki 1934 m. nuolatinių talkininkų teatsirado keliolika, iki 1937 m.— apie 30. Kaip matysime vėliau, talkininkų atsiųstoji medžiaga buvo naudojama suvestiniams straipsniams tam tikrais liaudies kultūros istorijos klausimais.

Išvykos, ekspedicijos, jų rezultatai. ŠKD rengė savo aktyviųjų narių vieną ar keletą dienų, kartais savaitę trukusias išvykas ir ekspedicijas. Jose dalyvaudavo 1—3, rečiau 6—8 asmenys. Važiuota autobusais, dviračiais, keliauta pėsčiomis. Transporto ekspedicijoms kartais skirdavo Šiaulių apskrities savivaldybė, kai kurie miesto verslininkai. Geros nuotaikos kraštotyros entuziastus kaimiečiai suprasdavo ir mielai priimdavo.

Per išvykas ir ekspedicijas buvo daromi ilgesni ar trumpesni aprašai, piešiami ir fotografuojami etnografiniai objektai. Dalyviai buvo pasiskirstę darbus: vieni

užrašinėdavo, kiti piešdavo, fotografuodavo. Kartais tas pats asmuo piešdavo ir fotografuodavo (S. Vaitkus). Vieni dalyviai aprašinėdavo įvairias kaimo buities sritis (M. Čilvinaitė), kiti — kurią nors vieną (A. Viliūnas architektūrą).

Ypač stengtasi tirti numatomus išskirstyti į vienkiemius gatvinius kaimus. Buvo aprašomas bendras tokio kaimo statinių vaizdas, apibūdinami kai kurie sodybų elementai (tvoros, šuliniai), smulkiai surašomas bent vieno pasiturinčio, mažažemio ir amatininko sodybos inventorius. Į sodybos inventorizaciją įėjo trobesių, ūkio padargų ir patalpose esančių daiktų aprašymas, piešiniai, brėžiniai ar eskizai, fotografijos. Daugiausia keliauta po Šiaulių apskritį, į kurią arčiausia ir lengviausia buvo nuvykti. Pabuvota ir Kretingos, Mažeikių, Raseinių, Tauragės, Telšių apskrityse. Kadangi išsyk ištirti kaimą trūkdavo laiko ir lėšų (žmonės turėjo tiesioginį darbą, tad kartais tegalėjo vykti savaitgaliais), išvykos į tą pačią vietą rengtos po keletą sykių ir net žiemą. Aišku, žiemą nepatogu susisiekti, nepatogu sukinėtis sodyboje, užtat kaimiečiai turėjo daug laisvo laiko pasakoti. Antai 1930 m. tris sykius vykta į Šilėnų kaimą (Šiaulių aps.) [17].

Išvykų būta 1925 m.— 5, 1930 m.— 15, 1931 m.— 22, 1932 m.— 27, 1933 m.— 33, 1935 m.— 19, 1936 m.— 19, 1937 m.— 17, 1939 m.— 5. Per pirmąjį dešimtmetį suorganizuotos 156 išvykos bei ekspedicijos, aplankyta apie 500 vietovių.

Draugijai įgijus daugiau patyrimo, surengta ir ilgesnių ekspedicijų, jose dalyvaudavo daugiau žmonių. 1935 m. aštuoni žmonės tris dienas tyrė Joniškaičių kaimą (Lygumų vls.), kuris turėjo būti išskirstytas į vienkiemius. Smulkiai aprašytos valakinio ūkininko, mažažemio ir bežemio sodybos bei inventorius. Šiai ekspedicijai vadovavo P. Bugailiškis [18]. Iki 1936 m. padarytos 1796 nuotraukos, 979 piešiniai bei eskizai, šiek tiek aprašymų. Pastarieji skubiai užrašyti, todėl paviršutiniški.

1937 m. tris savaites tirtos Padubysio, Saukėnų ir Užvenčio apylinkės. Daugumos ekspedicijų svarbiausi dalyviai buvo P. Bugailiškis, M. Čilvinaitė, S. Vaitkus, A. Vitauskas.

Nors karo metais susidarė sunkumų, organizuotos ekspedicijos ir per Antrąjį pasaulinį karą. Trūko transporto, todėl į artimesnes vietas važiuota dviračiais. 1942 m. keliauta į Šiaulių, Laižuvos, Viekšnių, Sedos ir

Padubysio valsčius. Šiaulių valsčiuje pasitaikydavo kaimų, kur žemė buvo išmatuota ir suskirstyta sklypais viename plote, tačiau sodybos dar tebebuvo senoje vietoje. Tų pačių metų pavasarį keletas asmenų tyrinėjo tokio pobūdžio Zapalskių kaimą (Šiaulių vls.) [20], o vasarą medžiaga rinkta Sedos valsčiaus Ketūnų ir Grūstės kaimuose, pastarajame fiksuota kapinių medinė koplyčia, antkapiniai paminklai [21].

Jau anuo metu suprastos tų tyrimų negalios ir jų priežastys. Po 1938 m. ekspedicijų sezono rašyta: „Plačiau išvystyti kraštotyros darbą, jį labiau pagilinant mokslo reikalavimu, įtraukiant daugiau techniškai kvalifikuotų jėgų, panaudojant daugiau technikinių priemonių, draugijai pernelyg trukdo lėšų trūkumas“ [22]. Pvz., 1931 m. vien Šiaulių apskrityje į vienkiemius išskirstyta apie 50 kaimų, o suspėta patyrinėti (ne ištirti) tik maža jų dalis.

Kokie ŠKD lauko tyrimų rezultatai? Visos sukauptos kraštotyros medžiagos podėlis buvo Šiaulių „Aušros“ muziejus. Čia etnografiniai aprašai buvo dedami į bylas vietovėmis (valsčiais). 1948 m. turėta 87 bylos. Be aprašų, jose yra piešinių, nuotraukų. Anuometinis šio muziejaus darbuotojas Stasys Daunys yra sudaręs tos medžiagos sąrašą [23]. Medžiagą jis suskirstė į tokius skyrius (skliaustuose nurodomas aprašų skaičius): 1) dvasinė kultūra: papročiai, pramogos, burtai, auklėjimas (65 vnt.); 2) technika, amatai, statyba, transportas (32 vnt.); 3) švara, higiena, medicina (27 vnt.); 4) našysta (14 vnt.); 5) gyvulių, žemės ūkis, veterinarija (61 vnt.); 6) mityba (46 vnt.); 7) istorija, sociologija (62 vnt.); 8) įvairios temos (55 vnt.); 9) liaudies menininkai (10 vnt.). Medžiagos turėta iš 53 valsčių, daugiausia iš tų, į kuriuos pati draugija rengė ekspedicijas arba kur būta uolių talkininkų. Iš Gruzdžių valsčiaus buvo 34 aprašai, Joniškio — 10, Kvėdarnos — 12, Kupiškio — 47, Lygumų — 15, Pašvitinio — 32, Papilės — 28, Padubysio — 51, Saukėnų — 27, Šiaulių — 32, Užvenčio — 14, iš kitų — po vieną kitą. Talkino 42 asmenys. Daugiausia aprašų pateikė šie asmenys: M. Čilvinaitė — 34, S. Daunys — 45, A. Kriauza — 12, A. Mažiulis — 10, V. Martinkus — 19, J. Petrulis — 71, V. Petrulienė — 70, A. Vitauskas — 112.

Etnografija Šiaulių kraštotyros draugijos leidiniuose

„Šiaulių metraštis“: Pirmasis tęstinis ŠKD leidinys buvo 1930—1933 m. išleistos keturios „Šiaulių metraščio“ knygos (1000—2500 egz. tiražu). Pirmosios trys knygos daugiau informacinės, kraštotyra tik priedas arba paskutinis skyrius, ketvirtoji skirta vien kraštotyrai. Pirmieji trys metraščiai susideda iš tokių skyrių: 1) miesto ir apskrities valstybės, savivaldybės ir visuomenės įstaigos bei organizacijos, 2) miesto ir apskrities būklė statistikos šviesoje, 3) miesto praėjusių metų kronika, 4) kraštotyra. Išėjus 4-ajai knygai, leidimas dėl finansinių sunkumų nutrauktas. 1938 m. buvo išleista 5-oji knyga. Visas jas redagavo P. Bugailiškis. Kraštotyros dalykus mėginta populiarinti ir papildomai leidžiant atskiromis knygutėmis: 1931 m. metraščio etnografijos straipsniai tais pačiais metais buvo paskelbti knygutėje, pavadintoje „Senovė: Jos pažinimas ir apsaugojimas“, 1933 m.— „Kraštotyros dirvoje: archeologinės ir etnografinės medžiagos rinkinys“.

Pirmosios ŠKD etnografinės kregždės yra du „Šiaulių metraščio“ straipsniai, kuriuose aprašomi medžio statiniai bei padarynė[24] ir kūlimas[25]. Pirmojo straipsnio įžangoje rašoma, kad siekiama skaitytojus supažindinti su kaimo statyba ir padaryne, t. y. ūkio inventoriumi, norint atkreipti dėmesį į tirtinus dalykus. Mat tuo metu valstiečiai sparčiai kėlėsi iš gatvinių kaimų į vienkiemius, dėl to išnykdavo daug mokslui reikalingos medžiagos. Kartu kreipiamasi į asmenis, turinčius reikalų kaime ir mėgstančius senovę, kad jie talkininkautų muziejui. Remiantis kitų autorių tyrinėjimais, apibūdinami valstiečių trobesiai (gyvenamieji namai, klėtis, tvartai, daržinė, klojimas, pirtis), baldai, indai, padargai. Analitiškesnis straipsnis apie senovės kūlimą. Nors šio etnografinio škico (taip P. Bugailiškis pavadino šį darbelį) uždavinys esąs pritraukti daugiau bendradarbių, talkinančių ŠKD, tačiau vien gvildenami klausimai rodo, jog užsimota kompleksiškai tirti šią liaudies kultūros sritį. O klausimai tokie: kūlimo vieta, pradžia ir laikas, kūlėjų skaičius, kūlimo taisyklės, eiga, šiaudų ir grūdų dorojimas, grūdai ir jų rūšys, kūlimo įrankiai. Straipsnis parašytas remiantis ŠKD atsiųstais aprašais.

Kadangi tai buvo ŠKD etnografinio darbo pradžia, ir

dar atliekamo visuomeniniais pagrindais, tai abiejuose minėtuose straipsniuose prašoma aprašyti nepaminėtus dalykus, pateikiama keletas metodinių nurodymų.

1931 m. „Šiaulių metraštyje“ dar pateikiami trys smulkesni aprašai — apie arklą [26], piemenų samborį [27] ir pluoštelis liaudies medicinos pavyzdžių [28].

„Gimtasai kraštas“. 1933 m. birželio 10—11 d. Šiauliuose įvykusiame Lietuvos muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavime nutarta leisti platesnei visuomenei skirtą žurnalą „Gimtasai kraštas“. Jo iniciatorius ir nuolatinis redaktorius buvo P. Bugailiškis. Lietuvių kultūros istorijoje „Gimtasai kraštas“ yra vienintelis universalus kraštotyros žurnalas. Jame skelbti archeologijos, istorijos, etnografijos, folkloristikos, gamtotyros, muziejininkystės sričių tyrimai ir medžiaga, raginimai rinkti kraštotyros medžiagą bei metodiniai nurodymai, kronika, recenzijos, bibliografijos, rašyta kultūros paminklų apsaugos klausimais. Didžiausią dalį užėmė liaudies kultūros ir buities dalykai: iš 434 pozicijų 250 (beveik 60%) yra etnografiniai straipsniai, tad lietuvių etnografijos istorijoje „Gimtasai kraštas“ laikytinas pirmuoju ir kol kas vieninteliu tokio pobūdžio žurnalu.

Iš pradžių manyta tenkintis keturiais numeriais (1—2 lankų) per metus. Tačiau gauta daugiau medžiagos, ir numeriai leidžiami keturių lankų. Susidūrus su finansiniais sunkumais, kai kurie numeriai išėjo dvigubi, o vienas net trigubas (tokie numeriai žurnale vadinti sumuštiniais). 1934—1943 m. išleistas 31 numeris (17 sąsiuvinių). Iš viso atspausdinti 2388 puslapiai.

Viršelio ir pirmojo puslapio piešinius nemokamai sukūrė dailininkas T. Kulakauskas. Toks apipavidalinimas liko iki 1941 m., keičiama tik viršelio nuotrauka. Dviejų paskutinių numerių viršeliai šriftiniai.

Jau pačiame pirmame kreipimesi į skaitytojus rašyta: „Gimtasai kraštas“ pradeda darbą be ypatingų lėšų. Kad jis pusiaukelyje nesukluptų, jam reikia realesnio visuomenės pritarimo“ [29]. Prašyta jį užsakyti sau, jaunajai kartai, kviesta paraginti tai padaryti artimuosius, būti rėmėjais — siųsti didesnę prenumeratą. Tame pačiame numeryje redakcija paskelbė kvietimą talkon tiek prityrusius kraštotyrininkus, tiek to darbo mėgėjus, „kad jie siųstų jai įvairiausios, kad ir žalios medžiagos, fotonuotraukų, škicų, informacijų apie senienų ir kraštotyros būklę vietose ir t. t.“ [30].

„Gimtąjį kraštą“ buvo sunku leisti ne dėl medžiagos trūkumo, o dėl lėšų stokos. Būdavo nusiskundžiama: „Retai ir nė kiek negaudamas subsidijos, jis [G. K. — *V. M.*] galus su galais suveda tik dėka savo ištikimųjų bendradarbių — kraštotyrininkų, kurie iš pasišventimo, be jokio atlyginimo jį remia savo straipsniais, darbu ir kitokiais patarnavimais, taip jau nedidelės visuomenininkų grupės, kurie įvertindami kraštotyros reikšmę mūsų kultūrai ir mokslui, palaiko jį prenumerata ir aukomis“ [31]. Siekiant pritraukti daugiau talkininkų, apeliuota į „tautos savigarbos jausmą“.

Pirmojo „Gimtojo krašto“ numerio buvo atspausdinta 2000 egzempliorių, arti 1000 su kvietimu užsiprenumeruoti buvo išsiuntinėta susipažinti įstaigoms, savivaldybėms, bibliotekoms, šviesuomenei. 1934 ir 1935 m. iš įvairių įstaigų bei pavienių asmenų prenumeratos tesulaukta apie 500. Žemės ūkio rūmai užsakė agronomų punktams, žemės ūkio mokykloms, Šiaulių apskrities savivaldybė — savo pradžios mokykloms, Švietimo ministerija — senovės paminklų apsaugos kursų klausytojams, keli muziejai — savo bendradarbiams. Apie 200 egzempliorių autoriams ir kai kurioms įstaigoms siuntinėja nemokamai. Visas leidimas, išskyrus spausdinimo išlaidas, buvo visuomeninis darbas. Praėjus pusmečiui po pirmojo numerio išleidimo, rašyta: „Deja, tie skaitmenys nerodo, kad mūsų visuomenei *rimtai rūpėtų savo tautos bei krašto pažinimas* [...]“ [32]. Dėl to antrojo numerio tiražas sumažintas iki 1000 egz., o 1937 m.— net iki 800—900 egz.

1941 m. pradžioje įsteigus Mokslų akademiją, jos Etnologijos institutą, „Gimtojo krašto“ leidimą perėmė Mokslų akademija, jos vardu išėjo tų metų dvigubas Nr. 1—2, vėlesni pasirodė vėl Šiaulių kraštotyros draugijos vardu.

Kadangi Šiaulių „Aušros“ muziejus, priklausęs kraštotyros draugijai, „Gimtuoju kraštu“ keisdavosi su užsienio mokslo institucijomis ir muziejais, tad kai kurie numeriai turėjo ir vokiškus turinius, o svarbesni straipsniai — vokiškas santraukas.

Žurnalas turėjo nuolatinius bendradarbius, tad medžiagos trūkumu nesiskundė. Per 10 metų jame bendradarbiavo 85 asmenys. Jo bendradarbiai buvo įvairių specialybių ir išsimokslinimo žmonės: universiteto profesoriai, studentai, mokytojai, matininkai, savivaldybių tarnautojai, dailininkai, muziejininkai, žemdirbiai. Iš pastarųjų

minėtinas kupiškėnas Albinas Kriauza. Aktyviausi bendradarbiai buvo Marijona Čilvinaitė, Paulius Galaunė, Ignas Končius, Juozas Lingis, Antanas Mažiulis, Juozas Mickevičius, Juozas Petrulis, Vincas Vaitekūnas, Adomas Vitauskas. Nemaža straipsnių parašė pats redaktorius. Dauguma autorių — liberalių pažiūrų žmonės. Bugailiškis tiesiog medžiodavo bendradarbius. Pastebėjęs išsamių plateliškio studento J. Mickevičiaus aprašymų kituose leidiniuose, vasarą nuvyko į jo tėviškę kviesti talkon. Ir neapsiriko: J. Mickevičius pasidarė nuolatinis „Gimtojo krašto" autorius.

1944 m. pabaigoje Šiaulių „Aušros" muziejaus vadovybė per Liaudies švietimo komisariatą parašė pareiškimą dėl „Gimtojo krašto" leidimo atnaujinimo. Manyta jį vėl leisti, kai bus atspausdinti vadovėliai mokykloms [33]. Tačiau pokario metais toks žurnalas taip ir nebuvo leidžiamas.

Etnografinių straipsnių „Gimtajame krašte" paskelbė 62 autoriai. Daugiausia jų pateikė A. Vitauskas (41), J. Petrulis (22), M. Čilvinaitė (20), A. Mažiulis ir V. Trinka (po 11), V. Vaitekūnas (10). Po jų ėjo I. Končius ir J. Mickevičius (po 9), K. Ščesnulevičius (8), A. Kriauza ir A. Viliūnas (po 7), S. Daunys (6), P. Stukėnaitė (Dumdulienė) (5). Kiti paskelbė 1—4 pozicijas.

„Gimtajame krašte" paskelbta etnografinė medžiaga ir tyrinėjimai apima XIX a. antrąją pusę ir XX a. pradžią, t. y. laikotarpį, apie kurį autoriams galėjo papasakoti vyresnio amžiaus valstiečiai. Dalis tų dalykų, ypač iš materialinės kultūros, dar tebebuvo fiksavimo metu. Pasitaiko duomenų ir iš baudžiavos laikų valstiečių buities. Dalis straipsnių iliustruota piešiniais, nuotraukomis. Medžiaga surinkta ŠKD organizuotų ekspedicijų ir išvykų metu arba talkininkai skelbdavo savo gimtosiose vietose aprašytus dalykus. Savo gimtojoje apylinkėje surinktą medžiagą skelbė M. Čilvinaitė, S. Daunys, K. Kėdaitis, A. Mažiulis, J. Mickevičius, J. Petrulis, V. Trinka. Jie iš vaikystės dienų tiesiogiai pažinę gimtąją aplinką ir jos žmones, galėjo smulkiai aprašyti etnografinius reiškinius ir realijas.

Straipsniuose dažniausiai apibendrinama visos apylinkės medžiaga, kartais užfiksuojami pavieniai, tačiau tipiški reiškiniai. Pasitaiko ir didesnę teritoriją apimančių straipsnių, ypač apibendrinančių anketomis gautą medžiagą. Pastariesiems priklauso P. Bugailiškio straipsnis apie galvijų ganymą ir piemenų būklę, E. Čiapaitės-Mickie-

nės — apie valgius, V. Vaitekūno — apie alų ir naginės. Kai kurių straipsnių pabaigoje autorius ar redaktorius pirašydavo, jog pageidauja aprašų ta pačia tema iš kitų vietų.

GK etnografinių straipsnių turinį galima suskirstyti į tris grupes: 1) materialinė kultūra, 2) dvasinė kultūra, 3) etnografijos ir muziejininkystės aktualijos.

Pirmojoje grupėje daugiausia straipsnių paskelbta apie pagrindinį daugelio amžių lietuvių verslą — žemdirbystę, jos papročius (18), liaudies techniką bei amatus (25). Liaudies technikos aprašų daugiausia pateikęs A. Vitauskas paskelbė 13 straipsnių. Mažiau dėmesio skiriama antrajai pagal svarbą verslų sričiai — gyvulininkystei (9). Rašantys apie šį verslą daugiausia domėjosi gyvulių ganymu bendrose ganyklose, tik po porą straipsnių apie medžioklę ir bitininkystę. Iš šios grupės grynai materialinių dalykų daugiausia rašoma apie gyvenvietes, sodybas, jų elementus, gyvenamuosius bei ūkinius trobesius, vienur kitur apie sakralinius statinius. Tai ir suprantama: juk tuo metu dar buvo išlikę daugybė senų pastatų, kurie prašyte prašėsi tyrinėtojo akies ir rankos. Buvo atkreiptas dėmesys į Vidurio Lietuvos šiaurinėje dalyje kadaise paplitusią statybą molinėmis sienomis. (Deja, iki šio laiko tokie pastatai neaprašyti nei etnografų, nei kraštotyrininkų.) Rašyta ir apie liaudies tekstilę, aprangą, valgius, gėrimus.

Raginant domėtis tautinių drabužių tyrinėjimu, siūloma skirti kai kuriuos sritinius savitumus — Mažosios Lietuvos, Dainavos, žemaičių, aukštaičių, pastarieji šiek tiek apibūdinti [34]. Iš liaudies meno paskelbta duomenų apie keletą garsių dievdirbių, kryždirbių (tarp jų ir apie Vincą Svirskį), apie muzikos instrumentus. Materialinės kultūros tyrinėjimų grupei priskirtini ir aštuoni kaimų aprašymai, nors juose yra duomenų įvairiais liaudies kultūros klausimais.

Daug klausimų, apimančių dvasinės kultūros sritį: kaimo bendruomenė, šeima ir jos papročiai, kalendorinės šventės, pramogos, tikėjimai. Kaimo bendruomenei atstovauja tokie dalykai: šeimynos būklė, kuopos teismas, papročių teisė, etiketas, padegėlių ir elgetų šelpimas, valdininko traktavimas gatviniame kaime. Daugumoje šios grupės straipsnių aprašoma kurios nors vietos ar regiono reiškinys, o J. Baldauskas straipsnyje apie krivulę, remdamasis istoriniais duomenimis, etnografiniais aprašais,

muziejų eksponatais, viską apibendrina ir pateikia istoriją, išvaizdą ir funkcijas [35]. Yra žinoma, jog tradicinį kaimo gyvenimą, žmonių elgesį normavo susiklostę įpročiai. Tačiau pasitaikydavo pavienių žmonių, kurių gyvenimo būdas buvo kitoks negu kaimynų, jie garsėjo tolimesnėse apylinkėse. Tokie savotiški atsiskyrėliai ar juokdariai irgi nebuvo užmiršti kraštotyrininkų.

Dvylika straipsnių paskelbta apie gimdymą, vaikų auginimą bei auklėjimą, vestuvių, laidotuvių papročius. Tik vienas straipsnis apie vyro ir žmonos pirmavimą ūkyje, matyt, šeimos narių tarpusavio santykiai kraštotyrininkams buvo sunkesnis klausimas, juos pajėgė užčiuopti tik įžvalgesni tyrinėtojai, pavyzdžiui, S. Daunys. Tiek pat straipsnių skirta kalendorinių švenčių papročiams. Neužmiršta aprašyti, kaip per įvairias šventes vaišindavosi suaugusieji ir jaunimas, kokios buvo pramogos, vaikų žaidimai bei žaislai. Paskelbta medžiagos apie liaudies mediciną, higieną, veterinariją, saikus, matus, meteorologiją. Senąją liaudies pasaulėjautą ir tikėjimus aptaria straipsniai apie pagonybės liekanas Lietuvoje XVIII a., Saulės gerbimą, demonologiją, vadinamąsias blogas akis.

GK aktualijų grupė apima bibliografijos, istoriografijos, informacijos apie tyrinėjimus, muziejininkystės straipsnius. Bibliografijos srityje pateikiama Lietuvos muziejininkystės ir kraštotyros literatūra, ŠKD leidinių sąrašai, lenkų, rusų ir vokiečių literatūros muziejininkystės klausimais anotuotas sąrašas. Istoriografiniai straipsniai — tai personalijos: apžvelgiama kai kurių mirusių tyrinėtojų (J. Basanavičiaus, M. Slančiausko, J. Žiogo) veikla. Kai kurie asmenys (M. Čilvinaitė, J. Dovydaitis, A. Mažiulis) aprašydavo išvykose patirtus įspūdžius, juos paįvairindami užfiksuotais duomenimis. Paskelbta apie rengimąsi trečiajam muziejininkų ir kraštotyrininkų suvažiavimui (1935), aprašoma jo eiga, skelbiamas nutarimas ir memorandumas švietimo ministrui. Pastarajame atkreiptas dėmesys, jog nenormali periferijos muziejų būklė — jie menkai finansuojami, jog reikia sparčiau rengti paminklų apsaugos įstatymą [36]. Kiekvienais metais buvo skelbiamos ŠKD veiklos ataskaitos, o jos dešimtmečio proga pateikta išsami P. Bugailiškio ataskaita, skaityta šios sukakties minėjime [37]. P. Bugailiškio parašytu vedamuoju [38] ir K. Meko straipsniu „Naujos perspektyvos ir uždaviniai mūsų kraštotyrai“ [39] buvo reaguota į 1940 m. politinius pertvarkymus Lietuvoje. Margas buvo kronikos

skyrelis: trumpais straipsneliais informuojama apie įvairių institucijų, draugijų, muziejų, asmenų kraštotyrinę veiklą, parodas. Turėdama savo leidinį, ŠKD savaime aišku skelbė ne tik bendrus raginimus, bet ir konkrečius nurodymus bei anketas liaudies kultūros sritims (grytelninkų buičiai, sodyboms ir trobesiams, tautiniams drabužiams, liaudies medicinai) aprašyti.

Ketvirtajame dešimtmetyje periferijos inteligentų, daugiausia mokytojų, pastangomis buvo steigiami kraštotyros muziejai. Tad ir GK rašė bendraisiais muziejininkystės klausimais, apie eksponatų rinkimą, tvarkymą, aiškinimą lankytojams.

„Gimtajame krašte" skelbti etnografiniai aprašymai išsamūs, o tai ypač vertinga ir reikalinga dabartiniams tyrinėjimams, nes kitoje literatūroje, istorijos šaltiniuose apie tuos pačius dalykus dažniausiai randama tik užuominų. Tiesa, kai kurie aprašymai nelokalizuoti, neaišku, iš kokios jie etnografinės srities, tačiau ir jie gali būti naudingi rašantiems apie visos Lietuvos liaudies kultūrą. Pasitaiko straipsnių, kuriuose nenurodytas aprašomasis laikotarpis.

Kai kurie GK bendradarbiai pokario dešimtmečiais taip pat rinko ir skelbė etnografinę medžiagą (daugiausia Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos leidžiamoje „Kraštotyroje" bei lokalinėse monografijose). Čia minėtini M. Čilvinaitė, S. Daunys, J. Dovydaitis, J. Mickevičius, J. Petrulis, V. Vaitekūnas, V. Zdzichauskas. M. Čilvinaitė ir J. Mickevičius etnografiniais aprašais talkino Istorijos instituto Etnografijos skyriui. Du „Gimtojo krašto" bendradarbiai O. Vilmantienė ir A. Vitauskas buvo sušaudyti hitlerinių okupantų. Keletas asmenų, pradėjusių skelbti pirmuosius straipsnius GK, vėliau tapo iškiliais liaudies kultūros istorijos tyrinėtojais (K. Čerbulėnas, P. Dundulienė, A. Mikėnaitė). Trejetas jau ketvirtajame dešimtmetyje iškilusių asmenų sėkmingai reiškėsi pokario laikotarpiu (P. Galaunė, K. Jablonskis, H. Kairiūkštytė-Jacinienė). Šeši GK bendradarbiavę asmenys buvo išrinkti Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos garbės nariais: M. Čilvinaitė, J. Dovydaitis, P. Galaunė, J. Petrulis, Z. Slaviūnas, V. Vaitekūnas.

Peržvelgus „Šiaulių metraštyje" ir „Gimtajame krašte" paskelbtą etnografinę medžiagą ir tyrinėjimus, galima padaryti tokias išvadas.

XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmečiuose ŠKD

buvo lietuvių etnografinės medžiagos kaupimo, tyrimo ir publikavimo centras. Prie draugijos veiklos rėmimo finansais ir transportu nemaža prisidėjo Šiaulių miesto bei apskrities savivaldybių įstaigos.

ŠKD nariai ir talkininkai sukaupė ir paskelbė etnografinės medžiagos visais lietuvių liaudies tradicinės kultūros klausimais, daugiausia apie statybą, techniką, kaimo bendruomenės reikalų tvarkymą. Be pavienių vietovių medžiagos, pasitaiko ir didesnę teritoriją apimančių apibendrinamų straipsnių.

ŠKD surinkta ir rankraščiuose išlikusi medžiaga, paskelbti tyrinėjimai ir aprašymai turi nesenstančią mokslinę vertę, nes užfiksuota tokių liaudies kultūros apraiškų ir realijų, kurių vėlesnių laikų tyrinėtojai kaimuose neberasdavo. Ši medžiaga, ypač paskelbta „Gimtajame krašte", dažnai cituojama liaudies kultūros istorijos tyrinėjimuose, o K. Jablonskio straipsnis „Arklas ir jaučio jungas praeity" perspausdintas jo darbų rinktinėje „Lietuvių kultūra ir jos veikėjai" (1973). Dalis tautotyros straipsnių autorių (J. Balys, I. Končius, J. Lingis, A. Mažiulis, A. Rūkštelė), Antrojo pasaulinio karo audrų nublokšti į Vakarų pasaulį, ir tenai reiškėsi visuomeniniame, kultūriniame ir moksliniame gyvenime.

[1] Yra žinoma, kad P. Bugailiškis reiškėsi daugelyje visuomenės ir kultūros gyvenimo sričių. Tačiau pensininko amžiuje rašytuose prisiminimuose, iš laiko perspektyvos žvelgdamas į savo veiklą, kraštotyros darbą labiausiai vertino, jį nusakė posakiu „Mea culpa, mea maxima culpa". *Bugailiškis P.* Muziejaus darbas ir kraštotyra (rankraštis) // Lietuvių kalbos ir literatūros instituto rankraštynas. B. 288. L. 1.

[2] Šiaulių kraštotyros draugijos įstatai. Šiauliai, 1933. P. 3—4.

[3] *Bugailiškis P.* Iš Šiaulių kraštotyros draugijos istorijos // Kraštotyra. V., 1964. P. 197—198.

[4] *Bugailiškis P.* Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 164.

[5] *[Bugailiškis P.].* Mūsų siekimai // GK. 1934. Nr. 1. P. 1.

[6] *Bugailiškis P.* Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 164.

[7] Iš sveikinimų Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmečio proga // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 170.

[8] Tai universali 32 klausimų anketa, turinti tokius skyrelius: 1) žinios apie kaimą; 2) pirtys; 3) kryžiai; 4) jaučio jungas; 5) žemės ūkis; 6) vilkaduobės, vilkatakiai; 7) burtai; 8) bandos ir piemenų būklė; 9) šventyklos ir istoriniai paminklai; 10) vėjai; 11) vietovių pavadinimai; 12) tautosaka.

[9] Dauguma šios anketos klausimų apie lažą ir kitas valstiečių prievoles dvarui, tačiau yra ir apie buitį.

[10] *[Bugailiškis P.]* Etnografinei medžiagai rinkti programa // Šiaulių metraštis. 1933. Nr. 4. P. 89—92.

[11] Šiame skyriuje išvardyti baldai sėdėti ir gulėti, o namų apyvokos daiktai minimi „maisto paruošimo“ skyriuje.

[12] *Elisonas J.* Keletas nurodymų tiems, kurie panorėtų mūsų krašto žuvis rinkti ir jas aprašyti // GK. 1934. Nr. 1. P. 19—23; Nr. 2. P. 75—78.

[13] *Gaidamavičius P.* Liaudies medicinai rinkti programa // GK. 1934. Nr. 2. P. 118—119.

[14] Anketa apie grytelninkus // GK. 1941. Nr. 3—4. P. 317—318.

[15] Kraštotyros anketų reikalu // GK. 1934. Nr. 3—4. P. 192.

[16] *[Bugailiškis P.].* Kraštotyros draugijos penkmetis // Šiaulių metraštis. 1933. Nr. 4. P. 71.

[17] *Jan. D.* Visai ištirtas kaimas // Mūsų momentas (Šiauliai). 1930. Gruod. 14. P. 3.

[18] Joniškaičių kaimo tyrimas // Lietuvos aidas. 1935. Birž. 28. P. 8.

[19] *Bugailiškis P.* Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 165.

[20] *Braižys B. [Petrulis J.].* Mes ieškome senovės // Tėviškė (Šiauliai). 1942. Birž. 5. P. 4.

[21] *Kemtys M.* Tyrinėjamos Grūstės istorinės vietos // Žemaičių žemė (Telšiai). 1942. Rugp. 1. P. 2.

[22] Šiaulių kraštotyros dr-jos ekspedicijos // GK. 1938. Nr. 3—4. P. 439.

[23] *Daunys S.* Lietuvos mokslų akademijos „Aušros“ muziejaus Šiauliuose etnografinių aprašymų sąrašas. 1949 // Lietuvos istorijos instituto Etnografijos skyriaus rankraštynas. D 51. (1941—1953 m. šis muziejus priklausė Mokslų akademijai) (mašinraštis).

[24] *Merkelis A.* Lietuvių medžio statiniai ir medžio padarinė // Šiaulių metraštis. 1931. P. 89—104. Taip pat atspaudas: Senovė, jos pažinimas ir apsaugojimas. Šiauliai, 1931. P. 1—16.

[25] *Bugailiškis P.* Senovės kūlimas // Šiaulių metraštis. 1933. P. 46—59. Taip pat atspaudas: Kraštotyros dirvoje. Šiauliai, 1933. P. 46—59.

[26] *Krikščiūnas-Jovaras J.* Arklo dalių pavadinimai // Šiaulių metraštis. 1933. P. 59—60.

[27] *Maižius J.* Piemenų sambarinė // Šiaulių metraštis. 1933. P. 95.

[28] *Mezginis J.* Liaudies medicina // Šiaulių metraštis. 1933. P. 95—96.

[29] GK. 1934. Nr. 1. Virš. p. 2.

[30] GK. 1934. Nr. 1. P. 63.

[31] Savo skaitytojams ir rėmėjams. Parašas: Redakcija // GK. 1938. Nr. 3—4. P. 440.

[32] „Gimtojo krašto“ skaitytojai bei rėmėjai // GK. 1934. Nr. 2. P. 128.

[33] Bus atgaivintas žurnalas „Gimtasis kraštas“ // Tiesa. 1944. Gruod. 14.

[34] *Šimonis K.* Lietuvių tautinių rūbų rinkimo bei aprašymo reikalu // GK. 1934. Nr. 3—4. P. 131—136.

[35] *Baldauskas J.* Krivulė // GK. 1935. Nr. 1. P. 204—206.

[36] *Bugailiškis P.* III-jo suvažiavimo belaukiant // GK. 1935. Nr. 1. P. 252—254; III-sai muziejų ir kraštotyros draugijų atstovų bei kraštotyrininkų suvažiavimas. Parašas: *Dalyvis* // Ten pat. P. 396—398; III-jo suvažiavimo rezoliucijos // Ten pat. P. 398—399; Memorandumas p. Šviet. Ministeriui // Ten pat. P. 399—400.

[37] *Bugailiškis P.* Šiaulių kraštotyros draugijos dešimtmetis // GK. 1937. Nr. 2—4. P. 164—170.

[38] *[Bugailiškis P.].* Į darbą // GK. 1940. Nr. 3—4. P. 185.

[39] *Mekas K.* Naujos perspektyvos ir uždaviniai mūsų kraštotyrai // GK. 1940. Nr. 3—4. P. 186—188.

BAIGIAMASIS ŽODIS

XIX a. antrojoje pusėje daugelyje Europos kraštų įsikūrusios humanitarinės ar vien tautotyrinės mokslo draugijos rūpinosi tiek savo krašto ar tautos, tiek gretimų tautų tyrimais. Tyrimų tikslų buvo įvairių, tačiau svarbiausias — mokslo interesai. Didžiųjų kraštų mokslo institucijų akiratin pateko politiškai, ekonomiškai tiems kraštams priklausiusių mažųjų tautų kultūra, buvo siekiama jas pažinti (Rusijos geografų draugija ir jos Šiaurės vakarų skyrius), plėsti gamybą ir kelti gyventojų ekonominį lygį (Rusijos technikų draugijos Vilniaus skyrius), užfiksuoti ateičiai nykstančios etnoso dalies palikimą (Lietuvių literatūros draugija). Bendra keleto šimtmečių istorija irgi skatino domėtis gretima tauta (Lenkijos tautotyros draugija).

Tiek XIX a. antrojoje pusėje, tiek šio šimtmečio kelerius pirmuosius metus lietuviai inteligentai, negalėdami savo krašte gimtąja kalba skelbti tautotyros tyrinėjimų ir medžiagos, bendradarbiavo su gretimų kraštų mokslo draugijomis, skelbė savo darbus jų leidiniuose. Kai šio amžiaus pradžioje susidarė kultūrinės ir mokslinės veiklos palankesnės sąlygos, lietuvių inteligentija įsteigė Lietuvių mokslo draugiją, kuri buvo jau atbudusios tautos interesų reiškėja. Ir pagaliau Šiaulių kraštotyros draugija — jau atsitiesusios tautos mokslinės veiklos apraiška. Pastaroji draugija, iš pradžių sėmusi patirties iš kitų kraštų panašių institucijų veiklos, vėliau keitėsi leidiniais kaip partnerė. Lietuvoje XIX a. antrojoje pusėje ir XX a. pirmaisiais dešimtmečiais nebuvo etnografijos specialistų, bet įvairių kitų profesijų atstovai suprato, jog svarbu tyrinėti liaudies kultūrą, ir organizavo medžiagos rinkimą bei skelbimą. Tai ir yra svarbiausias šių draugijų nuopelnas. Būdinga, kad Lietuvių mokslo ir Šiaulių kraštotyros draugijų veikloje dalyvavo ir pavieniai šviesesni valstiečiai bei amatininkai.

Kaip ir kiekvienos draugijos, vieni mokslo draugijų nariai tik domėdavosi jų veikla, pritardavo jai, palaikyda-

vo nario mokesčiais, antri padėdavo rinkti medžiagą, o dar kiti aktyviai veikė — skaitė pranešimus, skelbė straipsnius. Lietuvių liaudies kultūrą daugiausia tyrinėjo Rusijos geografų draugijos narys E. Volteris ir Šiaulių kraštotyros draugijos pirmininkas P. Bugailiškis bei I. Končius. XIX a. pabaigos Europos mokslinių tyrimų lygio buvo Lenkų tautotyros draugijai rašiusio J. Vitarto lietuvių papročių teisės tyrimai. Ypač gausiai etnografinės medžiagos daugeliu klausimų paskelbta žurnale „Gimtasai kraštas". Svarbus ir kitas mokslo draugijų veiklos aspektas — įvairių tautų (lietuvių, lenkų, rusų, vokiečių) inteligentų mokslinis bendradarbiavimas. Pagaliau surinktoje ir paskelbtoje medžiagoje bei tyrimuose aprašyti reiškiniai ir realijos būdingos ne vien lietuvių etnosui, o ir gretimoms bei tolimesnėms tautoms. Visais laikais į Lietuvą įvairiomis kryptimis keliavo to meto kultūros naujovės, iš čia kaimynams irgi šis tas buvo perduota, tad tokie duomenys padeda nustatyti Europos tautų etnokultūrinius kontaktus.

Nemaža šiame darbe apibūdintų straipsnių ir studijų paskelbta bibliografine retenybe tapusiuose leidiniuose, dalis medžiagos tebeguli rankraštynuose. Tad reikia atrinkti tuos tyrinėjimus ir rankraštinius aprašymus, versti į lietuvių kalbą ir skelbti kaip liaudies kultūros, kartu ir mokslo istorijos šaltinius, kad jais galėtų naudotis kuo daugiau tyrinėtojų ir visuomenės, kuri domisi savo etninės kultūros raida. O paskutiniais dešimtmečiais paskelbta tik maža dalelė.

WISSENSCHAFTLICHE GESELLSCHAFTEN UND DIE LITAUISCHE ETHNOGRAPHIE

Zusammenfassung

Die Intellektuellen der kleinen Länder Europas begannen sich für die eigene Volkskultur erst in der 2. Hälfte des 19. Jh. besonders zu interessieren. Das war eine der Erscheinungsformen der nationalen Befreiungsbewegung. In Litauen aber haben die ethnographischen Forschungen wegen der kulturellen Umständen (die Zarenregierung hat von 1864 bis 1904 das Verbot der litauischen Presse erlassen) kein größeres Ausmaß angenommen. Andererseits zeigten die wissenschaftlichen Einrichtungen der Nachbarländer für die litauische Volkskultur ein großes Interesse. Die litauischen Intellektuellen haben diesen Einrichtungen mit dem Sammeln des ethnographischen Materials und mit den Artikeln geholfen. In dem 1. Jahrzehnt des 20. Jh., als die besseren Bedingungen für das kulturelle Leben entstanden waren, wurde in Vilnius die Litauische Wissenschaftliche Gesellschaft gegründet.

In der vorliegenden Arbeit werden die Forschungsergebnisse der litauischen Volkskultur analysiert, die von der Geographischen Gesellschaft Rußlands, von der Technischen Gesellschaft Rußlands Abteilung Vilnius, von der Litauischen Literarischen Gesellschaft, von der Polnischen Volkskundlichen Gesellschaft, von der Litauischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, von der Heimatkundlichen Gesellschaft von Siauliai durchgeführt worden sind.

In den Sitzungen der Ethnographischen Abteilung der im Jahre 1845 in Petersburg gegründeten Geographischen Gesellschaft Rußlands wurden Berichte der Mitglieder angehört, in der Publikation „Zivaja starina" wurden Materialien, Tätigkeitschronik, Rezensionen zu litauischen ethnographischen Fragen veröffentlicht. Im Jahre 1893 wurde in der Gesellschaft die litauisch-lettische Kommission gegründet. In der Gesellschaft entfaltete aktive Tätigkeit E. Volteris, indem er Materialien der Mithelfer sammelte und litauische Forschungen durchführte. Als wichtigste Publikation dieser Gesellschaft sollte „Sammlung bibliographischen Materials zu Geographie, Ethnographie und Statistik Litauens" von S. Baltramaitis gelten (1891), „Sammlung bibliographischen Materials zu Geographie, Geschichte, Rechtsgeschichte, Statistik und Ethnographie Litauens" (1904). In dem wissenschaftlichen Archiv der Gesellschaft wurden ethnographische Beschreibungen mancher Gegenden gesammelt. Zu den Forschungen der litauischen Volkskultur hat auch die Nordwestabteilung dieser Gesellschaft, die 1867—1876 und 1910—1915 tätig war, einen Beitrag geleistet. In der ersten Etappe der Tätigkeit dieser Abteilung wurden ethnographische Beschreibungen mancher Gegenden gesammelt (sie werden in der Universitätsbibliothek Vilnius aufbewahrt), in der zweiten Etappe wurden die Ideen der ethnographischen Forschungen propagiert, Programme zum Sammeln

der Feldmaterialien veröffentlicht, aus den anderen Publikationen wurden Artikel und Informationen vom bleibenden Wert nachgedruckt.

Das wichtigste Ziel der kaiserlichen technischen Gesellschaft Abteilung Vilnius (1898—1906) war es, die Technik und die technische Industrie in der Stadt Vilnius und in der Umgebung zu fördern. Nachdem man Interesse an Niveauhebung des Handwerks gezeigt hatte, wurde mit Hilfe von Fragebögen und Mithelfern begonnen, das Feldmaterial zu sammeln, Berichte in den Versammlungen der Mitglieder zu erstatten und die Forschungen in „Zapiski" (1900—1906) zu veröffentlichen.

Eine fruchtbare Tätigkeit entwickelte Litauische Literarische Gesellschaft, die in Tilsit 1879—1923 tätig war. Ihr Ziel war es, die Sprache, Kultur und Volksdichtung der im nördlichen Teil Ostpreußens aussterbenden Ethnie für die Wissenschaft festzuhalten. Die Arten der Tätigkeit waren: Berichte in den Monats- und Jahresversammlungen der Mitglieder, die Veröffentlichung der Artikel, der Chronik der Tätigkeit in „Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft" (1880—1912), Gründung des Museums und die Popularisierung der Sammlungen. Die aktivste Tätigkeit entfaltete der langjährige Vorsitzende dieser Gesellschaft A. Kurschat (von 1899 bis 1923). In den Berichten und in der erwähnten Publikation wurden neben den geisteswissenschaftlichen Themen die Geschichte der litauischen Ethnographie, ethnische Geschichte, materielle und geistige Kultur erörtert. In dem 1905 in Tilsit gegründeten Litauischen Haus bildeten den wichtigsten Teil ethnographische Sammlungen: Arbeitswerkzeuge, Haushaltsgegenstände, Gewebe, Strickarbeiten, Kleider, farbige Zeichnungen der litauischen Kleidung von E. Gisevius. Die Sammlungen wurden in verschiedenen Städten Deutschlands in den Ausstellungen für Volksgewerbe und-kunst gezeigt. Als die Gesellschaft ihre Tätigkeit aufgab, wurden die Sammlungen dem heimatkundlichen Museum von Tilsit und dem preußischen Museum in Königsberg übergegeben.

Die 1895 in Lwów gegründete, jetzt in Wrocław tätige volkskundliche Gesellschaft Polens hat in der in zwangsloser Folge erscheinenden Publikation „Lud" das litauische Material in einzelnen Artikeln veröffentlicht oder bei der Erforschung der polnischen Kultur zum Vergleich herangezogen. Die Thematik ist verschieden: Informationen über die Museums- und ethnographische Tätigkeit, über die Gewerbe, über die Erscheinungen der materiellen und geistigen Kultur, Rezensionen. Von diesen Publikationen ragen das von O. Kolberg gesammelte volkskundliche Material, das 1966 in der Sammlung „Litwa" veröffentlicht worden ist, und die Untersuchungen zum Gewohnheitsrecht des Vertreters der Evolutionsschule J. Vitartas hervor (die wichtigste Arbeit ist „Die Grundzüge des Gewohnheitsrechtes des litauischen Volkes") (1898).

Die Ethnographie wurde von der Litauischen Wissenschaftlichen Gesellschaft, die 1907—1940 in Vilnius tätig war, mit Untersuchungen und Materialien einigermaßen bereichert. In der herausgegebenen Serie (1907—1936) „Lietuvių tauta" sind einige ethnographische Artikel veröffentlicht. Ethnographisches Material kann man auch in den Publikationen zur Geschichte und Folkloristik finden. In den von der Gesellschaft gesammelten volkskundlichen Materialien gibt es auch ethnographische Beschreibungen.

Von allen erwähnten Gesellschaften hat die Heimatkundliche Ge-

sellschaft von Šiauliai, die in den Jahren 1927—1944 tätig war, am meisten ethnographisches Material veröffentlicht. In der von ihr herausgegebenen Zeitschrift „Gimtasai kraštas" ist 60% Materials der Ethnographie gewidmet worden. Das sind meistens Beschreibungen lokalen Charakters von bäuerlichen Gewerben, von Erscheinungen der materiellen und geistigen Kultur, von Realien und Aktualien der Museums- und ethnographischen Tätigkeit.

Die gemeinsamen Züge der Tätigkeit von den besprochenen Gesellschaften und die Ergebnisse sind: 1. Ungeachtet dessen, daß diese Gesellschaften nationalen Charakter trugen, konnten als deren Mitglieder und Koautoren der Veröffentlichungen Vertreter verschiedener Nationen sein. Deshalb liefert die Geschichte dieser Gesellschaften auch Angaben zur Erleuchtung der wissenschaftlichen Kontakte von Forschern. 2. Mit der litauischen Ethnographie beschäftigten sich die Vertreter von verschiedenen Berufen als Amateure, so daß sie nur das Material sammeln und veröffentlichen konnten. Unter den Forschern zeichneten sich auch E. Volteris als lituanistischer Forscher breiten Profils und J. Vitartas, der auf dem Niveau der westeuropäischen ethnographischen Wissenschaft schrieb. 3. Das in den Archiven der Gesellschaften angehäufte Material und die veröffentlichten Untersuchungen haben viele Aspekte der damaligen, sich im Wandel befindlichen Lebensweise der Bauern festgehalten. Das ist zur Zeit eine wertvole Quelle zum Studium der Geschichte der litauischen Volkskultur.

PAVARDŽIŲ RODYKLĖ

A. A. 87
Adomaitis J. 62
Akelaitis M. 96, 97
Aksionovas S. 39, 41
Alechnovičius 108
Aleksandrovas 71
Alseika D. 6, 7
Anonimas 59
Arminaitis A. 25, 26
Armonas (Armon) V. 95, 97, 115, 116
Ašmys M. 87
Avsiukas G. 36

Baldauskas (Baldžius) J. 129, 138, 142
Balys J. 116
Baltramaitis S. 9, 10, 11—12, 34, 55, 145
Banaitis J. 75
Baranauskas A. 14, 18, 34, 46, 56, 61, 71
Barčas (Bartsch) Ch. 49, 51, 53, 68, 85
Bazelich (Bazielich) B. 94, 115
Baruckis (Barutzki) 76
Basanavičius J. 6, 7, 8, 46, 53, 73, 86, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126
Baublys P. 32
Becenbergeris (Bezzenberger) A. 16, 22, 43, 45, 49, 51, 58, 60, 64, 65, 67, 68, 72, 73, 85, 90
Bednarčuk (Bednarczuk) A. 95, 115
Bedžickis (Biedrzycki) S. 90, 115
Bergeris J. 127
Bezobrazovas V. 12
Bielinis A. 89
Bielinskis F. 115
Bylenšteinas (Bielenstein) A. 43, 53, 58, 84
Bylenšteinas E. 53
Biržiška M. 118
Biržiška V. 120
Bobrovskis 59
Bočkovas D. 33
Boduenas de Kurtenė (Baudouin de Courtenay) J. 70, 71
Bokas (Bock) F. S. 50
Bokštų Jurs 35
Braižys J. žr. Petrulis J.
Brazaitis J. 9, 10, 17
Brenšteinas (Brensztejn) M. 27, 36, 93, 115
Briukneris (Brückner) A. 92
Brosovas (Brosow) 50
Būčys P. 120
Būga K. 20
Bugailiškis P. 6, 7, 120, 127, 128, 129, 132, 135, 139, 141, 142, 143, 144
Bujakas (Bujak) F. 92, 115
Burba A. 18, 72
Bursztа J. 115
Butkevičius B. 96, 97
Butrimuvna J. 91

Charpentier J. 61
Chlopickis E. 96
Cygleris (Ziegler) 43, 69
Ciševskis S. 101
Cvekas (Zweck) A. 55, 59

Čackis (Czacki) T. 107
Čerbulėnas K. 80, 87, 90, 115, 140
Čerepica (Czerepica) V. 98
Čiapaitė-Mickienė E. 137
Čilvinaitė M. 132, 133, 137, 139, 140

D. D. 126
Dagilis S. 46
Dalyvis 142
Danilavičius I. 108
Daniliauskas A. 95

Daugėla D. 31—32
Daugirdas T. 118
Daukantas S. 10, 11, 55, 122
Daukša M. 22
Daunys S. 133, 137, 139, 140, 142
Davainis-Silvestraitis M. 9, 10, 12, 17, 23, 34, 55
Dedelevas A. 103, 104
Dembovskis (Dembowski) S. 70, 85
Demereckis B. 124, 126
Denskai A. ir F. 64, 85
Detlefzenas (Dethlefsen) R. 79, 86
Didlaukis 52
Długošas (Długosz) J. 92
Dobrovolska (Dobrowolska) A. 90, 115
Donelaitis K. 50, 64
Doričius (Doritsch) A. 57, 60, 84
Dornetas 50
Dovydaitis J. 139, 140
Dulaitienė (Glemžaitė) E. 64
Dundulienė P. 137, 140

Elisonas J. 131, 142
Eljasz-Radzikowski S. 115
Em. 35
Erenkroicova (Ehrenkreutzowa) C. 93

Fedosova E. 98
Feigelmanas N. 36
Felkelis (Voelkel) M. 43, 44, 45, 57, 84
Fišeris (Fischer) A. 93, 98, 115
Frėlichas (Frölich) G. 51, 73, 86
Frydebergas (Friedeberg) M. 51
Fridmanas B. 105, 106, 107
Frydrichas Vilhelmas 70

Gadonas (Gadon) M. 91
Gaidamavičius P. 131, 142
Gaigalaitis V. 48, 52, 61, 70
Gajekas (Gajek) J. 95, 115
Galaunė P. 90, 115, 137, 140
Gavazzi M. 114, 117
Gegužinskis H. 96, 97
Gelceris (Gelzer) H. 61
Gerenas A. 99
Gerulis L. žr. Gira L.
Gerulis P. 76
Gervaisas B. 50
Giedraitis A. 9
Gylys M. 26
Gimžauskas S. 18
Gineitis L. 6, 7
Ginkenas G. 9, 11, 24, 55
Gira L. 6, 126
Gizevijus (Gisevius) 43, 44, 56, 77, 80, 84, 146
Gniedovskis 104
Godlevskis L. 96
Golembiovskis (Golębiowski) L. 96, 97
Gomolickis V. 29
Gozina G. 90
Grėtneris (Grätner) 49, 50, 74
Grinius K. 119, 126
Grunau S. 92
Gukovskis K. 104, 105, 107
Gustaitis M. 120
Gvaninis (Gvagnini) A. 92

Haberis (Haber) J. 77
Haizė (Heise) 76, 78
Hartknochas (Hartknoch) Ch. 51, 92, 97
Hazelijus (Hazelius) A. 49
Heikelis (Heikel) A. 80
Henenbergeris (Hennenberger) K. 51
Herderis J. G. 44, 92
Hilferdingas A. 22
Hofhaincas (Hoffheinz) V. 45, 49, 51, 52, 64, 74, 85
Holubovičius (Hołubowicz) V. 93, 115
Hope (Hoppe) 43, 45
Horainis J. 96

Ivinskis L. 14, 31

J. S. žr. Šykopas J.
Jablonskis A. 40
Jablonskis I. 87
Jablonskis J. 9, 32, 34
Jablonskis K. 140, 141
Jačinovskis A. 91
Jakobis (Jakoby) K. P. 43, 44, 45, 46, 69, 85
Jan. 142
Janulaitis A. 25—26, 36, 118, 119, 120, 124, 126
Jarockis S. 91
Jaroševičius (Jaroszewicz) J. 96, 108
Jasaitis D. 127
Jaunius K. 71
Jaunzems J. 87

Jelinekas (Jelinek) E. 92
Jonynas A. 116
Jonynas I. 120
Jucevičius L. A. 56, 57, 84, 91, 118, 122, 126
Jurginis J. 6, 7
Jurgutis V. 104, 114, 117
Jurkšaitis (Jurkschat) Ch. 53, 75
Juška A. 13, 14, 21, 70—72, 96
Juška J. 71

K. G. 85
Kairys S. 120
Kairiūkštis J. 56
Kairiūkštis V. 118
Kairiūkštytė-Jacinienė H. 140
Kalina A. 88, 114
Kaminskis M. 96, 97
Kapeleris (Cappeller) K. 60—64, 65, 84, 85
Karlovičius (Karłowicz) J. 44, 82, 101
Katkus M. 64
Kaunas D. 35
Kėdaitis K. 137
Kemtys M. 142
Kepenas P. 59
Kiošis M. 76, 86
Klimas P. 118
Knakė (Knaake) E. 44, 80
Kochanovas J. 59
Kojalavičius 18, 19
Kolbergas (Kolberg) O. 18, 68, 95—98, 115
Koncevičius (Koncewicz) J. 46, 57, 69, 73, 84, 85, 86
Končius I. 129, 137, 144
Kontas O. 99
Kornilovas I. 28
Kostomarovas N. 12
Kotovičius I. 29
Kraujelis P. 120
Krausas (Krauss) F. S. 51
Kriauza A. 133, 137
Krikščiūnas-Jovaras A. 142
Kšivda-Polkovskis (Krzywda-Polkowski) F. 91, 93, 115
Kšivickis (Krzywicki) L. 101
Kudzinovskis (Kudzinowski) Č. 95
Kulakauskas T. 135
Kulinas V. 29
Kuršaitis (Kurschat) A. 45, 47, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 74, 76, 77, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 146
Kuršaitis (Kurschat) F. 43, 58, 60, 62, 64, 84, 96
Kuršaitytė E. 75, 77
Kuznecovas (Kalejs) J. 12—16, 27, 35
Kveselaitė M. 77

Lamanskis V. 8, 10, 24
Lapis J. 127
Lasickis (Łasicki) J. 125
Lemkė (Lemkė) E. 49, 53, 55, 73, 74, 84, 86
Lenkaitis (Lenkeit) 77
Leonas P. 118, 120, 124, 126
Lepneris (Lepner) T. 49, 50, 68
Leskynas (Leskien) A. 60
Levickis G. 31, 41
Lickis A. 6
Lingis J. 84, 137
Lopatkevičius (Łopatkiewicz) T. 91, 115
Lukanas (Lucanus) A. H. 51

M. Z. P. žr. Znamerovska-Priuferova M.
Mačkienė 16
Maironis 19
Maižius J. 142
Majeris A. 38
Maksimovas S. 12
Malecijus (Maleckis) J. 92
Manhartas (Mannhardt) 31, 43
Martinkus V. 133
Mašiotas P. 91
Matulionis P. 9, 10, 19, 39, 40
Mažiulis A. 133, 137, 139
Mekas K. 139, 143
Merkelis A. 142
Merkienė R. 6
Merkys V. 98, 116
Mezginis J. 142
Mickevičius A. 99
Mickevičius J. 87, 137, 140
Miežinis M. 14
Mikėnaitė A. 140
Miklosičius (Miklosich) 43
Mikola J. 11
Miliauskas (Milevskis) I. 9, 46
Milius V. 35, 84, 85, 91
Minclovas (Minzloff) 75
Mirza Kazem Bekas T. 29
Mituzienė M. 7
Mlynekas (Młynek) L. 102, 116
Moncevičiuvna K. 91
Mošinskis (Moszyński) K. 18

Moškovas R. 24
Moklovskis (Mokłowski) K. 91
Muchlinskis A. 96, 97
Mulevičius L. 6, 31, 114
Mutrejus (Muttray) 80

Nagevičius S. 118
Narbutas (Narbutt) T. 107, 108
Narkevičius J. 96
Neselmanas (Nesselmann) G. 43, 45, 62
Niemis (Niemi) A. R. 33

Orgelbrandas S. 99
Osipovičius (Osipowicz) A. 96
Osten Sakenas F. 28
Ozgovičius (Ozgowicz) E. 94, 115

Palenas K. 39
Paleistsparnis J. žr. Šnapštys J.
Palukaitis J. 125
Pasargė (Passarge) L. 43
Pavlak D. 95
Penczuks 85
Peteraitis 11
Petkevičaitė-Bitė G. 25, 36
Petkevičius 31
Petrašek (Pietraszek) E. 95, 115
Petry A. 70
Petrulienė V. 133
Petrulis J. 133, 137, 140, 142
Piročkinas A. 34
Pliekšanas (Pliekšāns) - Rainis J. 10
Pliunis M. 70
Pogodinas A. 9, 11, 55
Polis (Pohl) 48
Potas (Pott) A. F. 43
Preibišas (Preibisch) 44, 45
Prelsas (Pröls) 53
Pretorijus (Prätorius) M. 49, 50, 68
Proisas (Preuss) T. 45, 52, 83
Pšibilskis V. 96

Rademacheris 70
Raišukytė M. 67, 79, 85, 86
R-čių Jonas žr. Reitelaitis J.
Reilenderis (Reylander) J. 82
Reitelaitis J. 123, 125, 126
Remeris A. 91
Retigas 56
Risovas J. 26—27
Romanovas E. 32
Rozvadovskis (Rozwadowski) J. 60
Rudzis M. 125, 126
Rūta žr. Raišukytė M.

S. R...r 96
Sabaliauskas A. 118, 120, 125, 126
Seknikas 50
Semionovas P. 5
Seržputovskis A. 27
Severynas (Seweryn) T. 92, 115
Siaurusaitis B. 7
Sirvydas K. 22
Slančiauskas M. 139
Slaviūnas Z. 140
Sleževičius M. 120
Sobolevskis A. 11
Sochanevičius (Sochaniewicz) K. 91, 115
Sokolewicz Z. 116
Sondeckis J. 127
Spruogis (Sprogis) J. 9, 10, 23
Stankevičius J. 91
Stikliorius J. 48
Strijkovskis (Stryjkowski) M. 97, 125
Stukėnaitė P. žr. Dundulienė P.
Sturys (Sturies) 43
Suchomlinovas 23
Svirskis V. 138

Šadė (Schade) O. 43
Šamisas (Chamisso) A. 44
Šćesnulevičius K. 137
Šešelgis K. 115
Šykopas (Schiekopp) J. 56, 84
Šimonis K. 142
Šlapelis I. 33
Šleicheris (Schleicher) A. 60, 62
Šliageris V. 127
Šlichtingas (Schlichting) 51
Šmidtas (Schmidt) J. 43
Šnapštys J. 117
Šojus (Scheu) H. 75, 76, 81
Špakovskis I. 39, 40
Šrėderis (Schröder) L. 22
Šteinas (Stein) 53, 75, 78
Šulcas (Schulz) 16, 65
Švambaris J. 127

T. A. 83
Tamulevičienė E. 6
Tarko M. 95, 115, 116
Tatiščevas J. 32
Tecneris (Tetzner) F. 53, 60, 64
Teiloras (Tylor) E. 99
Tepenas (Töppen) M. 43, 58

Thomas A. 43, 83, 86
Thurau G. 86
Tyla A. 36
Tokarevas S. 8
Traidenis 59
Trėteris (Treter) M. 93, 115
Tribukaitis F. 52
Trinka V. 137
Tumas J. 35, 118, 119, 126

Ubeika K. 127

V. M. 96
Vaitekūnas V. 7, 137, 138, 140
Vaitkus S. 132
Vaižgantas žr. Tumas J.
Valaitis A. 6
Valančius M. 21, 30
Valiūnas S. 24
Vangeras (Vangehr) 75
Vėberis H. 14
Vecelijus (Vecellio) C. 51, 92
Veniskus M. 14, 35
Vichertas (Wichert) E. 48, 68
Vydūnas, Storosta V. 67, 76, 77, 80, 85, 87, 118
Vileišis J. 120
Viliūnas A. 132, 137
Vilmantienė O. 87, 140
Visendorfas (Wissendorf) G. 10, 11
Viskantas A. 118
Viščinis K. 7, 121, 126
Vyšniauskaitė A. 6, 7, 114
Vitartai J. A. ir O. P. 98
Vitartas (Witort) J. 4, 98—114, 116, 117, 144, 146, 147
Vitauskas A. 132, 133, 137, 138, 140
Volteris (Wolter) E. 8, 9, 10, 11, 16—23, 27, 35, 54, 57, 59, 60, 69, 72, 80, 84, 86, 98, 103, 119, 120, 126, 144, 145, 147
Vulfertas I. 38, 39, 41

Zdrojevskis A. 33
Zdzichauskas V. 140
Zeitneris (Seitner) 52
Zeleninas D. 9
Zembrickis (Sembrzycki) J. 58, 72, 84, 86
Zymeringas (Siemering) F. 45
Znamerovska-Priuferova (Znamierowska-Prüfferowa) M. 89, 93, 114, 115

Žaltys žr. Davainis-Silvestraitis M.
Želvys J. 60
Žilius J. 122, 126
Žiogas J. 118, 123, 125, 126, 139
Žmuidzinavičius A. 120
Žukas V. 116

Аксенов С. 42
Арминайтис А. 36

Балтрамайтис С. 34
Бондарчик В. К. 36

Вишняускайте А. 117
Вольтер Э. А. 35
Вульферт И. К. 42

Гилис М. 36
Гинкен Г. 35

Даукша Н. 35
Довгялло Д. И. 36, 37

Здзихаускас В. В. 7
Зеленин Д. К. 6, 34

Котович И. 36
Кузнецов Ю. П. 35

Левицкий Г. В. 37

Матулянис С. П. 42
Мошков Р. 35
Мулявичюс Л. П. 36, 117

Петкевич Г. И. 36

Рысов Я. 36

Семенов П. П. 6, 34, 35
Сержпутовский А. 36
Сухомлинов 35

Токарев С. А. 34

Федосова Э. П. 116
Фридман Б. А. 117

Шпаковский И. 42

Янулайтис А. 36

SANTRUMPOS

GK — Gimtasai kraštas. Šiauliai.
LLD — Lietuvių literatūros draugija.
LMD — Lietuvių mokslo draugija.
LT — Lietuvių tauta. Vilnius.
LTD — Lenkijos tautotyros draugija.
MLLG — Mitteilungen der Litauischen Literarischen Gesellschaft. Heidelberg.
RGD — Rusijos geografų draugija.
RGD ŠVS — Rusijos geografų draugijos Šiaurės vakarų skyrius.
RTD — Rusijos Technikų draugija.
ŠKD — Šiaulių kraštotyros draugija.
Записки ВО — Записки Виленского отделения Императорского русского технического общества. Вильна.
Записки СЗО — Записки Северо-западного отдела Императорского русского географического общества. Вильна.
ЖС — Живая старина. СПб.
Известия ИРГО — Известия Императорского русского географического общества. СПб.

TURINYS

Pratarmė 3

RUSIJOS GEOGRAFŲ DRAUGIJA 8

Iš draugijos istorijos 8
Lietuvių ir latvių komisija 10
Silvestras Baltramaitis 11
Julijus Kuznecovas 12
Eduardas Volteris 16
Kiti tyrinėjimai ir medžiaga 23
RGD Šiaurės vakarų skyriaus etnografinė veikla 27

RUSIJOS TECHNIKŲ DRAUGIJOS VILNIAUS SKYRIUS .. 37

LIETUVIŲ LITERATŪROS DRAUGIJA 42

Iš draugijos istorijos 42
Etnografijos klausimai draugijos susirinkimuose 48
Etnografijos istoriografijos klausimai 54
Etninės istorijos tyrinėjimai 57
Materialinės kultūros tyrinėjimai 60
Papročių ir dvasinės kultūros tyrinėjimai 70
Etnografiniai rinkiniai ir jų populiarinimas 74

LENKIJOS TAUTOTYRININKŲ DRAUGIJA 87

Apie draugiją 87
Leidinio „Lud" lietuviškieji dalykai 88
Oskaro Kolbergo „Lietuva" 95
Jonas Vitartas 98

LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJA 117

ŠIAULIŲ KRAŠTOTYROS DRAUGIJA 127

Iš draugijos istorijos 127
Medžiagos kaupimas 129
Etnografija Šiaulių kraštotyros draugijos leidiniuose 134

BAIGIAMASIS ŽODIS 143

Wissenschaftliche Gesellschaften und litauische Ethnographie .. 145
Zusammenfassung 145
Pavardžių rodyklė 148
Santrumpos 153

INHALTSVERZEICHNIS

Vorwort 3

RUSSISCHE GEOGRAPHISCHE GESELLSCHAFT 8

Aus der Geschichte der Gesellschaft 8
Litauisch-lettische Kommission 10
Silvestras Baltramaitis 11
Julijus Kuznecovas 12
Eduardas Volteris 16
Andere Forschungen und Materialien 23
Nordwestliche Abteilung der Russischen Geographischen Gesellschaft 27

DIE VILNIUSSER ABTEILUNG DER RUSSISCHEN TECHNISCHEN GESELLSCHAFT 37
LITAUISCHE LITERARISCHE GESELLSCHAFT 42

Aus der Geschichte der Litauischen Literarischen Gesellschaft 42
Ethnographische Fragen in den Versammlungen der Gesellschaft 48
Fragen der Geschichtsschreibung der Ethnographie 54
Fragen der Forschungen der ethnischen Geschichte 57
Forschungen der materiellen Kultur 60
Forschungen der Sitten- und Geisteskultur 70
Ethnographische Sammlungen und ihre Popularisation 74

POLNISCHE VOLKSKUNDLICHE GESELLSCHAFT 87

Über die Gesellschaft 87
Litauischer Teil in der Ausgabe „Lud“ 88
„Litwa“ von Oskar Kolberg 95
Jonas Vitartas 98

LITAUISCHE WISSENSCHAFTLICHE GESELLSCHAFT 117
HEIMATKUNDLICHE GESELLSCHAFT VON ŠIAULIAI 127

Aus der Geschichte der Gesellschaft 127
Häufung von Materialien 129
Die Ethnographie in den Ausgaben der Heimatkundlichen Gesellschaft von Siauliai 134

SCHLUßWORT 143

Wissenschaftliche Gesellschaften und litauische Ethnographie. Zusammenfassung 145
Namenregister 148
Abkürzungen 153

Milius V.

Mi-207 Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija: (XIX a. antroji pusė—XX a. pirmoji pusė) / Lietuvos istorijos inst.— V.: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993.— 155 p.

Santr. vok.— Bibliogr. skyrių pabaigoje.— Pavardžių r-klė: p. 148—152.

Leidinyje supažindinama su įvairiomis mokslo draugijomis ir institucijomis, tyrinėjančiomis Lietuvos etnografiją, aptariami šių draugijų paskelbti tyrinėjimai lietuvių liaudies kultūros, istorijos ir pan. klausimais, pateikiama žinių apie asmenis, kurie reiškėsi šių draugijų veikloje.

UDK 061.2+39(=882)(091)

Mokslinis leidinys. Lietuvos istorijos institutas. Vacys Milius.
MOKSLO DRAUGIJOS IR LIETUVIŲ ETNOGRAFIJA (XIX a. antroji pusė—XX a. pradžia)

Redaktorė R. Kiburytė. Dailininkas V. Kudaba. Meninė redaktorė V. Kuraitė. Techninė redaktorė L. Žvinakevičienė. Korektorės: L. Balaikienė, A. Pastarnokienė.

Duota rinkti 1992 06 15. Pasirašyta spausdinti 1992 09 30. SL. Nr. 256. Formatas 84×108 1/32. Popierius — spaudos Nr. 1. Garnitūra — literatūrinė, 10 punktų. Išskilioji spauda. 8,19 sąl. sp. l. 8,5 sąl. spalv. atsp. 9,82 apsk. leid. l. Tiražas 1000 egz. Užsakymas 2249. Kaina sutartinė. Užsakytinis. Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2050 Vilnius, Žvaigždžių 23. Spaudė „Vilties" spaustuvė, 2600 Vilnius, Strazdelio 1.